YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN OIKEUSASTEEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (ensimmäinen jaosto)

16 päivänä joulukuuta 2003 *

Yhdistetyissä asioissa T-5/00 ja T-6/00,

Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied, kotipaikka Haag (Alankomaat), edustajinaan asianajaja E. Pijnacker Hordijk ja asianajaja S. B. Noë,

kantajana asiassa T-5/00,

Technische Unie BV, kotipaikka Amstelveen (Alankomaat), edustajinaan asianajaja P. Bos ja asianajaja B. Eschweiler, prosessiosoite Luxemburgissa,

kantajana asiassa T-6/00,

* Oikeudenkäyntikieli: hollanti.

vastaan

Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehenään W. Wils, avustajanaan asianajaja H. Gilliams, prosessiosoite Luxemburgissa,

vastaajana,

jota tukevat

CEF City Electrical Factors BV, kotipaikka Rotterdam (Alankomaat),

ja

CEF Holding Ltd, kotipaikka Kenilworth (Yhdistynyt kuningaskunta),

edustajinaan asianajaja C. Vinken-Geijselaers ja asianajaja J. Stuyck, prosessiosoite Luxemburgissa,

väliintulijoina asiassa T-5/00 ja asiassa T-6/00,

joissa kantajat vaativat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinta kumoamaan EY:n perustamissopimuksen 81 artiklan mukaisesta menettelystä (Asia IV/33.884 — Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied ja Technische Unie) 26 päivänä lokakuuta 1999 tehdyn komission päätöksen 2000/117/EY (EYVL 2000, L 39, s. 1),

EUROOPAN YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN OIKEUSASTEEN TUOMIOISTUIN (ensimmäinen jaosto),

toimien kokoonpanossa: presidentti B. Vesterdorf sekä tuomarit N. J. Forwood ja H. Legal,

kirjaaja: hallintovirkamies J. Plingers,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 14.5.2002 pidetyssä suullisessa käsittelyssä esitetyn,

on antanut seuraavan

tuomion

Riidanalainen päätös

1 Käsiteltävänä oleva asia koskee EY:n perustamissopimuksen 81 artiklan mukaisesta menettelystä (Asia IV/33.884 — Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied ja Technische Unie) 26 päivänä lokakuuta 1999 tehtyä komission päätöstä 2000/117/EY (EYVL 2000, L 39, s. 1; jäljempänä riidanalainen päätös). Komissio määräsi tällä päätöksellä sakkoja Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebiedille (Alankomaiden sähkötekniikka-alan tukkukaupan liitto; jäljempänä FEG), joka on sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan alalla Alankomaissa toimivien yritysten yhteenliittymä, ja Technische Unielle (jäljempänä TU), joka on yksi sen jäsenistä.

2 Sähköteknisten tuotteiden käsite kattaa useita teollisuudessa, rakennusteollisuudessa ja julkisissa hankinnoissa käytettäviä tuotteita. Kyse on erityisesti infrastruktuurituotteista (esimerkiksi johdot, kaapelit ja polyvinyylikloridi- eli PVC-putket), teknisistä tuotteista (katkaisimet, releet), valaisimista sekä hälytys- ja puhelinjärjestelmistä (riidanalaisen päätöksen 12 perustelukappale).

3 CEF Holdings Ltd (jäljempänä CEF UK), joka on Yhdistyneeseen kuningaskuntaan sijoittautunut sähköteknisten tuotteiden tukkukauppias, päätti aloittaa toiminnan Alankomaiden markkinoilla, joille se perusti vuoden 1989 toukokuussa tytäryhtiön, CEF City Electrical Factors BV:n (jäljempänä CEF BV). CEF BV ja CEF UK (jäljempänä yhteisnimellä CEF) katsoivat kohtaavansa toimitusongelmia Alankomaissa ja tekivät 18.3.1991 komissiolle valituksen, jonka komissio kirjasi saapuneeksi 19.3.1991.

4 Tämä valitus koski kolmea sähkötekniikan markkinoilla toimivien yritysten yhteenliittymää ja niiden jäseniä. FEGin lisäksi valitus koski Nederlandse Vereniging van Alleenvertegenwoordigers op Elektrotechnisch Gebiediä (Alankomaiden sähkötekniikka-alan yksinmyyntiin oikeutettujen myyntiedustajien liitto; jäljempänä NAVEG) ja Unie van de Elektrotechnische Ondernemersiä (Sähkötekniikka-alan yritysten unioni; jäljempänä UNETO).

5 CEF katsoi, että nämä yhteenliittymät ja niiden jäsenet olivat tehneet kollektiivisia ja vastavuoroisia yksinmyyntisopimuksia Alankomaiden sähköteknisten tuotteiden jakeluketjun kaikilla tasoilla. Sähköteknisten tuotteiden tukkukauppiaan on näin ollen lähes mahdotonta asettautua Alankomaiden markkinoille kuulumatta FEGiin. CEFin mukaan valmistajat ja niiden myyntiedustajat tai maahantuojat toimittavat tavaroita ainoastaan FEGin jäsenille ja asennusurakoitsijat tekevät hankintansa ainoastaan FEGin jäseniltä. CEF laajensi valituksensa kohdetta 22.10.1991 päivätyllä kirjeellään ilmiantamalla FEGin ja sen jäsenten väliset hintoja ja hintojen alennuksia koskevat sopimukset sekä sopimukset, joilla pyrittiin estämään se, että CEF voisi osallistua tiettyihin hankkeisiin. Vuoden 1992 tammikuusta lähtien CEF valitti myös tiettyjen sähköteknisten tuotteiden valmistajien ja FEGin jäseninä olevien tukkukauppiaiden välisistä hintoja koskevista vertikaalisista sopimuksista.

6 Vuoden 1991 kesäkuun ja elokuun välisenä aikana komissio lähetti FEGille ja TUlle useita tietojensaantipyyntöjä, jotka perustuivat neuvoston 6.2.1962 antaman asetuksen N:o 17 (perustamissopimuksen 85 ja 86 artiklan ensimmäinen täytäntöönpanoasetus) (EYVL 1962, 13, s. 204) 11 artiklaan. Komissio lähetti 25.7.1991 TU:lle tietojensaantipyynnön, johon TU vastasi 16. ja 28.8.1991.

7 Komissio lähetti 16.9.1991 FEGille varoituskirjeen, joka koski tiettyjen sähköteknisten tuotteiden tavarantoimittajien painostamista olemaan toimittamatta tavaroita CEFille, FEGin jäsenten toteuttamaa hintojen ja alennusten yhdenmukaistamista sekä liikevaihtorajaa, jota käytettiin FEGin jäsenyyden ehtona.

8 Komissio esitti 27.4.1993 kysymyksiä tietyille sähköteknisten tuotteiden tavarantoimittajille asetuksen N:o 17 11 artiklan nojalla.

9 Komissio pyysi 10.6.1994 tietoja FEGiltä asetuksen N:o 17 11 artiklan nojalla.

10 Komissio teki 8. ja 9.12.1994 asetuksen N:o 17 14 artiklan 3 kohdan nojalla tarkastuksia FEGissä ja tietyissä sen jäsenyrityksissä, kuten TUssa.

11 Komissio lähetti 3.7.1996 väitetiedoksiannon FEGille ja seitsemälle sen jäsenyrityksistä, jotka olivat Bernard, Brinkman & Germeraad, Conelgro, Schiefelbusch, Schotman, Wolff ja TU. Vastauksena tähän väitetiedoksiantoon FEG esitti huomautuksia 13.12.1996 ja TU 13.1.1997.

12 FEG ja TU pyysivät useaan otteeseen komissiolta saada tutustua asiakirjoihin. Saatuaan 16.9.1997 tiedon tietyistä asiaan liittyvistä täydentävistä asiakirjoista kumpikin toimitti komissiolle 10.10.1997 täydentävän muistion vastauksena väitetiedoksiantoon.

13 Suullinen kuuleminen järjestettiin 19.11.1997 kaikkien väitetiedoksiannon adressaattien sekä FEGin läsnäollessa.

14 Tämän jälkeen komissio teki 26.10.1999 riidanalaisen päätöksen, jonka päätösosa kuuluu seuraavasti:

"1 artikla

FEG on rikkonut EY:n perustamissopimuksen 81 artiklan 1 kohtaa tekemällä NAVEG:n kanssa sopimuksen sekä yhteensovittamalla menettelytapoja NAVEG:n ulkopuolisten tavarantoimittajien kanssa; nämä muodostivat kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn, jolla pyrittiin estämään toimitukset FEG:hen kuulumattomille.

2 artikla

FEG on rikkonut perustamissopimuksen 81 artiklan 1 kohtaa rajoittamalla suoraan ja epäsuorasti jäsentensä vapautta määrätä myyntihintansa. Tämä toteutettiin hinnoista tehdyn sitovan sopimuksen, julkaisuista tehdyn sitovan sopimuksen ja FEG:n jäsenille jaettujen brutto- ja nettohintoja koskevien

suositusten avulla sekä tarjoamalla jäsenille neuvottelupaikan, jossa nämä voivat keskustella hinnoista ja alennuksista.

3 artikla

TU on rikkonut perustamissopimuksen 81 artiklan 1 kohtaa osallistumalla aktiivisesti 1 ja 2 artiklassa tarkoitettuihin rikkomisiin.

4 artikla

1. FEG:n on viipymättä lopetettava 1 ja 2 artiklassa tarkoitetut rikkomiset, jos se ei vielä ole niitä lopettanut.

2. TU:n on viipymättä lopetettava 1 ja 2 artiklassa tarkoitetut rikkomiset, jos se ei vielä ole niitä lopettanut.

5 artikla

1. FEG:lle määrätään 1 ja 2 artiklassa tarkoitetuista rikkomisista 4,4 miljoonan euron sakko.

2. TU:lle määrätään 3 artiklassa tarkoitetuista rikkomisista 2,15 miljoonan euron sakko."

Oikeudenkäyntimenettely ja asianosaisten vaatimukset

15 FEG nosti ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 14.1.2000 jättämällään kannekirjelmällä kanteen, joka kirjattiin numerolla T-5/00.

16 TU nosti ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 14.1.2000 jättämällään kannekirjelmällä kanteen, joka kirjattiin numerolla T-6/00.

17 CEF BV ja CEF UK toimittivat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 24. ja 28.8.2000 väliintulohakemukset, joissa ne pyysivät saada osallistua oikeudenkäyntiin asioissa T-6/00 ja T-5/00 tukeakseen komission vaatimuksia.

18 FEG esitti ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 25.9.2000 jättämällään kirjelmällä EY 242 artiklan nojalla vaatimuksen riidanalaisen päätöksen täytäntöönpanon lykkäämisestä (asia T-5/00 R).

19 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen ensimmäisen jaoston puheenjohtaja hyväksyi CEF BV:n ja CEF UK:n (jäljempänä väliintulijat) väliintulijoiksi asioissa T-5/00 ja T-6/00 tukeakseen komission vaatimuksia 16.10.2000 antamallaan määräyksellä.

20 Väliintulijat toimittivat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 18.10.2000 väliintulohakemuksen, jossa ne pyysivät saada osallistua oikeudenkäyntiin tukeakseen komission vaatimuksia välitoimiasiassa.

21 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen presidentti päätti 14.12.2000 antamallaan määräyksellä hyväksyä tämän väliintulohakemuksen, hylätä välitoimihakemuksen asiassa T-5/00 R ja päättää oikeudenkäyntikuluista myöhemmin. FEGin tästä määräyksestä tekemä valitus hylättiin yhteisöjen tuomioistuimen presidentin asiassa C-7/01 P(R), FEG vastaan komissio, 23.3.2001 antamalla määräyksellä (Kok. 2001, s. I-2559).

22 Kantajat esittivät ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimeen 21.3.2001 (asia T-5/00) ja 5.4.2001 (asia T-6/00) toimittamillaan kirjelmillä asetetussa määräajassa huomautuksensa kummassakin asiassa 8.1.2001 lähetetyistä väliintulokirjelmistä. Komissio ei tehnyt huomautuksia näistä väliintulokirjelmistä.

23 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen presidentin 7.5.2002 tekemällä päätöksellä, kun asianosaisia oli kuultu, asiat T-5/00 ja T-6/00 yhdistettiin suullista käsittelyä sekä tuomion antamista varten työjärjestyksen 50 artiklan mukaisesti.

24 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin (ensimmäinen jaosto) päätti esittelevän tuomarin kertomuksen perusteella aloittaa suullisen käsittelyn.

25 Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ja vastaukset ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen esittämiin kysymyksiin kuultiin 14.5.2002 pidetyssä istunnossa.

26 Asiassa T-5/00 FEG vaatii, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

— ensisijaisesti kumoaa riidanalaisen päätöksen

— toissijaisesti kumoaa riidanalaisen päätöksen 5 artiklan 1 kohdan tai

— ainakin alentaa päätöksen 5 artiklan 1 kohdassa määrätyn sakon 1 000 euroksi ja

— velvoittaa komission ja väliintulijat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

27 Asiassa T-6/00 TU vaatii, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

— ensisijaisesti kumoaa riidanalaisen päätöksen

— toissijaisesti kumoaa riidanalaisen päätöksen 3 artiklan ja 5 artiklan 2 kohdan tai

— ainakin alentaa päätöksen 5 artiklan 2 kohdassa määrätyn sakon määrää ja

— velvoittaa komission ja väliintulijat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

28 Asioissa T-5/00 ja T-6/00 komissio vaatii, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

— hylkää kanteet

— velvoittaa kantajat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

29 Asioissa T-5/00 ja T-6/00 väliintulijat vaativat, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin

— hylkää kanteet

— korottaa sakon määrää

— velvoittaa kantajat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

Oikeudellinen arviointi

30 Aluksi on tutkittava kanneperusteet, joissa vaaditaan riidanalaisen päätöksen kumoamista, ja tämän jälkeen kanneperusteet, joissa vaaditaan sakkojen kumoamista tai niiden määrän alentamista.

Kumoamisvaatimukset

31 Kantajat vetoavat useisiin puolustautumisoikeuksien loukkaamisiin ja kiistävät niiden EY 81 artiklan rikkomisten olemassaolon, joista ne ovat riidanalaisen päätöksen mukaan vastuussa.

I *Puolustautumisoikeudet*

A Oikeus tulla kuulluksi hallinnollisen menettelyn aikana

32 Aluksi on huomautettava, että puolustautumisoikeuksien kunnioittaminen, joka on yhteisön oikeuden perusperiaate ja jota on noudatettava etenkin kaikissa sellaisissa, myös hallinnollisissa menettelyissä, joissa voidaan määrätä seuraamuksia, edellyttää, että yrityksellä, jota asia koskee, on ollut mahdollisuus esittää asianmukaisesti näkemyksensä komission esiin tuomien tosiseikkojen, väitteiden ja olosuhteiden todenperäisyydestä ja merkityksellisyydestä (asia 85/76, Hoffmann-La Roche v. komissio, tuomio 13.2.1979, Kok. 1979, s. 461, Kok. Ep. IV, s. 341, 11 kohta ja yhdistetyt asiat 43/82 ja 63/82, VBVB ja VBBB v. komissio, tuomio 17.1.1984, Kok. 1984, s. 19, Kok. Ep. VII, s. 421, 25 kohta).

33 Oikeuskäytännön mukaan väitetiedoksiannossa on oltava väitteistä riittävän selvästi muotoiltu — vaikka vain tiivistelmän muodossa esitetty — selvitys, jotta ne, joita asia koskee, voisivat tosiasiallisesti saada tiedon, mihin toimintaan komissio väittää niiden syyllistyneen. Vain tällä edellytyksellä väitetiedoksianto voi täyttää sen tehtävän, joka sille on yhteisön asetuksilla annettu, eli että sen on annettava yrityksille ja yritysten yhteenliittymille kaikki sellaiset tiedot, joita ne tarvitsevat pystyäkseen tehokkaasti puolustautumaan ennen kuin komissio tekee

lopullisen päätöksen (yhdistetyt asiat C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 ja C-125/85–C-129/85, Ahlström Osakeyhtiö ym. v. komissio, tuomio 31.3.1993, Kok. 1993, s. I-1307, 42 kohta, Kok. Ep. XIV, s. I-123).

34 Pääsääntöisesti ainoastaan ne asiakirjat, joita on lainattu tai jotka on mainittu väitetiedoksiannossa, ovat päteviä todisteita (asia C-62/86, AKZO v. komissio, tuomio 3.7.1991, Kok. 1991, s. I-3359, Kok. Ep. XI, s. I-261, 21 kohta; asia T-11/89, Shell v. komissio, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-757, Kok. Ep. XII, s. II-49, 55 kohta ja asia T-13/89, ICI v. komissio, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-1021, 34 kohta). Väitetiedoksiantoon liitettyjä asiakirjoja, joita ei ole siinä mainittu, voidaan kuitenkin käyttää päätöksessä kantajaa vastaan, jos kantaja on voinut kohtuullisesti päätellä väitetiedoksiannon perusteella, mitkä johtopäätökset komissio aikoi niistä tehdä (em. asia Shell v. komissio, tuomion 56 kohta ja em. asia ICI v. komissio, tuomion 35 kohta).

35 Asiakirjaa voidaan pitää asiakirjana, johon komissio perustaa väitteensä, ainoastaan, jos komissio käyttää sitä tukemassa toteamustaan yrityksen suorittamasta rikkomisesta. Jotta kyseessä oleva yritys voisi osoittaa puolustautumisoikeuksiaan loukatun, ei ole riittävää näyttää toteen, ettei se ole hallinnollisen menettelyn aikana voinut ilmaista kantaansa asiakirjasta, joka on mainittu riidanalaisen päätöksen missä tahansa kohdassa. Sen on näytettävä toteen, että komissio on käyttänyt tätä asiakirjaa riidanalaisessa päätöksessä lisätodisteena todetakseen rikkomisen, johon yritys on komission mukaan osallistunut.

36 Käsiteltävänä olevassa asiassa FEG ja TU moittivat komissiota siitä, ettei se antanut niille mahdollisuutta tulla kuulluksi tiettyjen sellaisten seikkojen osalta, jotka — vaikka niitä käytettiin riidanalaisessa päätöksessä — eivät ilmenneet väitetiedoksiannosta. Ne moittivat myös sitä, ettei komissio toimittanut niille tiettyjä asiakirjoja väitetiedoksiannon yhteydessä, ja sitä, että ilmoitetut väitteet eivät olleet samat kuin päätöksessä mainitut rikkomiset.

37 Nämä väitteet on tutkittava edellä mainittujen periaatteiden valossa.

1. Tiettyjen asiakirjojen toimittamatta jättäminen väitetiedoksiannon kanssa

38 Kantajat väittävät, ettei niillä ollut mahdollisuutta esittää huomautuksiaan seuraavista asiakirjoista, joihin komissio perustaa väitteensä: Agenten-Grossiers-Contractiin (agenttien ja tukkukauppiaiden sopimus; jäljempänä AGC-sopimus) liittyvät asiakirjat ja NAVEGin 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja.

a) AGC-sopimukseen liittyvät asiakirjat

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat

39 Kantajat moittivat komissiota siitä, ettei se maininnut AGC-sopimukseen liittyviä asiakirjoja väitetiedoksiannossa tai ainakaan ilmoittanut hallinnollisen menettelyn aikana, mitä päätelmiä se aikoi niistä tehdä. Kantajien mukaan nämä asiakirjat pitäisi näin ollen jättää käsittelyn ulkopuolelle, ja riidanalaisen päätöksen laillisuutta olisi arvioitava ilman niitä. Komission väite, jonka mukaan havaitut menettelytavat olivat ainoastaan aikaisempien käytäntöjen jatkamista, on kantajien mukaan perusteeton. Tältä osin FEG korostaa, ettei merkitystä ole sillä, että kyseiset asiakirjat eivät koske rikkomisen tapahtuma-aikaa, sillä rikkominen perustuu väitteeseen lainvastaisen sopimuksen pysyvästä olemassaolosta vuodesta 1957 lähtien (ks. riidanalaisen päätöksen 44, 45 ja 53 perustelukappale).

40 Komissio katsoo, ettei näillä väitteillä ole merkitystä, koska riidanalaisessa päätöksessä kantajia ei moitita AGC-sopimuksen olemassaolosta. Komission mukaan kantajilla oli ollut tilaisuus esittää kantansa kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn syntyvaiheista vastauksissaan väitetiedoksiantoon ja vedota näin ollen oikeuksiinsa tehokkaasti.

41 Väliintulijat toteavat saaneensa Alankomaiden talousministeriöltä 22.9.1997 oikeuden tutustua sitä menettelyä koskeviin asiakirjoihin, jolla se oli kumonnut AGC-sopimuksen vuonna 1957. Näin ollen kantajat eivät voi pätevästi väittää, ettei niillä olisi ollut mahdollisuutta tutustua AGC-sopimukseen liittyviin asiakirjoihin.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

42 Vaikka kantajat eivät ole ilmoittaneet täsmällisesti AGC-sopimukseen liittyviä asiakirjoja, joista ne eivät väittämänsä mukaan ole voineet ilmaista kantaansa, riidanalaisen päätöksen rikkomisten syntyvaiheita koskevassa osassa olevasta 39 perustelukappaleesta ja sitä seuraavista perustelukappaleista ilmenee, että komissio mainitsi useita asiakirjoja sen väitteensä tueksi, jonka mukaan rikkomisten taustalla on AGC-sopimus. Kyseessä ovat seuraavat asiakirjat:

— talousministeriön 23.2.1959 päivätty muistio, joka koskee "sähkötekniikka-alan Agenten-Grossiers-Contract-sopimuksesta tehtyä tutkimusta" (riidanalaisen päätöksen 41 perustelukappale ja 42 alaviite)

— TUn kirjallinen vastaus väitetiedoksiantoon (s. 28) ja FEGin kirjallinen vastaus väitetiedoksiantoon (s. 29), joihin komissio viittaa sen tueksi, etteivät TU ja FEG olleet kiistäneet AGC-sopimuksen olemassaoloa hallinnollisen menettelyn aikana (riidanalaisen päätöksen 42 perustelukappale ja alaviite 44)

— FEGin vuonna 1993 laadittu strateginen suunnitelma, jossa viitattiin implisiittisesti AGC-sopimukseen (riidanalaisen päätöksen 42 perustelukappale ja alaviite 45).

43 Tämän väitteen yhteydessä ainoastaan ensimmäisellä näistä asiakirjoista voi olla merkitystä. Edellä toisessa luetelmakohdassa mainitut asiakirjat ovat nimittäin peräisin TUlta ja FEGiltä. TUlla oli selvästi tieto viimeksi mainitusta, FEGin laatimasta asiakirjasta, koska se oli FEGin jäsen ja mukana tämän yhteenliittymän hallintoneuvostossa. TU ja FEG eivät ole myöskään kirjelmissään nimenomaisesti maininneet viimeksi mainittuja asiakirjoja.

44 Kantajien 23.2.1959 laadittua muistiota koskevat väitteet on hylättävä, sillä on kiistatonta, että FEG ja TU ovat saaneet tietää tästä asiakirjasta hallinnollisen menettelyn aikana. Komissio toimitti talousministeriön muistion kantajille ennen suullista kuulemista (ks. asiassa T-5/00 toimitetun kannekirjelmän 53 kohta ja asiassa T-6/00 toimitetun kannekirjelmän 110 kohta). Kantajilla oli näin ollen tilaisuus ilmaista kantansa tästä asiakirjasta hallinnollisen menettelyn aikana. Tämän vuoksi mitään puolustautumisoikeuksien loukkaamista ei voida katsoa tapahtuneen.

45 Lisäksi vaikuttaa siltä, ettei 23.2.1959 laadittua muistiota ole esitetty kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvää rikkomista koskevan toteamuksen tueksi vaan osoittamaan sen syntyvaiheita. Aineellisesta näkökulmasta tämä asiakirja koskee ainoastaan AGC-sopimusta, joka ei kuulu todettuihin rikkomisiin.

Ajallisesta näkökulmasta tämä asiakirja koskee rikkomisajanjaksoa edeltävää ajanjaksoa. Vaikka komissio totesi väitetiedoksiannossa rikkomisen alkaneen vuonna 1956, riidanalaisessa päätöksessä rikkomisen alkamispäiväksi vahvistettiin lopulta 11.3.1986.

b) NAVEGin 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja

Asianosaisten lausumat

46 Kantajat väittävät, etteivät ne tienneet NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjasta. Tässä asiakirjassa viitataan FEGin ja NAVEGin hallitusten väliseen 11.3.1986 pidettyyn kokoukseen, ja kantajien mukaan komissio vetosi siihen todisteena kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvästä rikkomisesta (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleen kolmas luetelmakohta). Kantajat väittävät, ettei tätä asiakirjaa ole mainittu väitetiedoksiannossa eikä sen voida katsoa olevan niiden hallussa, sillä kyse on NAVEGin sisäisestä asiakirjasta.

47 Kantajat lisäävät, ettei komissio voi tukeutua NAVEGin FEGille 27.9.1989 osoittamaan kirjeeseen osoittaakseen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvien, väitteen mukaan 28.4.1986 käytyjen keskustelujen olemassaolon. Vaikka tämä kirje on mainittu väitetiedoksiannossa, se ei kuitenkaan sisällä mitään tietoa päivästä, jolloin tukkukauppiaat olisivat vastustaneet CEFille tarkoitettuja toimituksia; komissio ei myöskään maininnut, mitä päätelmiä se aikoi siitä tehdä.

48 TU väittää, että komissio pidensi rikkomisen kestoa, kun se tukeutui vuodelta 1986 olevaan asiakirjaan, jota ei mainittu väitetiedoksiannossa. TUn mukaan komissio saattoi NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjan perusteella pidentää rikkomisen kestoa kolmella vuodella ja vahvisti sen alkamisajankohdaksi vuoden 1986. TU toteaa tältä osin, että väitetiedoksianto perustuu yksinomaan asiakirjoihin, jotka liittyvät vuosien 1989 ja 1993 väliseen ajanjaksoon. Näin ollen tämän asiakirjan käyttäminen olisi TUn mukaan edellyttänyt uutta väitetiedoksiantoa. Tämän vuoksi TU vaatii ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinta jättämään NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjan käsittelyn ulkopuolelle ja määrittämään väitetyn rikkomisen keston alkamaan aikaisintaan FEGin ja NAVEGin välisestä 28.2.1989 pidetystä kokouksesta (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleen ensimmäinen luetelmakohta).

49 Komissio riitauttaa nämä väitteet kahdella perusteella.

50 Yhtäältä se väittää, että kantajat ovat saaneet tietää 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjasta asiakirjoihin tutustumista koskevassa menettelyssä 4. ja 9.9.1996. Tämä asiakirja koskee väitetiedoksiannon 25 perustelukappaleessa mainitussa, NAVEGin FEGille 27.9.1989 osoittamassa kirjeessä (ks. riidanalaisen päätöksen 49 perustelukappale) mainittuja tosiseikkoja.

51 Toisaalta komissio huomauttaa, ettei tällä asiakirjalla tueta mitään uutta väitettä, joten sillä, ettei sitä ole mainittu väitetiedoksiannossa, ei ole vaikutusta riidanalaisen päätöksen pätevyyteen. Kyseessä on komission mukaan uusi asiakirja, joka esitettiin aiemman väitteen tueksi.

52 Rikkomisen alkamisajankohdan määrittämistä koskevien TUn väitteiden osalta komissio katsoo, ettei TU voinut olla tietämättä, että rikkomisen alkamisajankohta olisi aiempi kuin 1989, sillä väitetiedoksiannossa alkamisajankohdaksi katsottiin vuosi 1956.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

53 On huomautettava, että komissio vetosi NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjaan riidanalaisessa päätöksessä (46 perustelukappale) todisteena kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn muodossa toteutetusta lainvastaisesta yhteisjärjestelystä, joka mainitaan väitetiedoksiannossa. On kiistatonta, että kantajat saattoivat tutustua tähän asiakirjaan väitetiedoksiannon jälkeen voidessaan tutustua asiaa koskeviin asiakirjoihin (4., 6. ja 9.9.1996). Tämän vuoksi TUlla oli mahdollisuus ilmaista kantansa tästä asiakirjasta vastauksessaan väitetiedoksiantoon, 10.10.1997 päivätyssä täydentävässä muistiossaan ja 19.11.1997 järjestetyssä kuulemistilaisuudessa. Samoin FEG on voinut ottaa asiakirjaan kantaa 13.12.1996 päivätyssä vastauksessaan väitetiedoksiantoon. Tällaisissa olosuhteissa kyse ei voi olla puolustautumisoikeuksien rikkomisesta. Tämän vuoksi väitteet, jotka koskevat NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjan tiedoksiantamista, sekä vaatimus tämän pöytäkirjan jättämisestä käsittelyn ulkopuolelle, on hylättävä. Tämän pöytäkirjan merkityksellisyydestä keskustellaan tutkittaessa riidanalaisen päätöksen pätevyyttä.

2. Riidanalaisen päätöksen ja väitetiedoksiannon tekstien poikkeaminen toisistaan

54 Kantajat väittävät, että komission on tehtävä täydentävä väitetiedoksianto, jos se haluaa perustella päätöstään seikoilla, jotka eivät ilmenneet väitetiedoksiannosta. Asiakirjoja, joita ei ole mainittu väitetiedoksiannossa, ei voida näin ollen hyväksyä todisteiksi (asia 107/82, AEG v. komissio, tuomio 25.10.1983, Kok. 1983, s. 3151, Kok. Ep. VII, s. 281, 27 ja 28 kohta ja asia T-36/91, ICI v. komissio, tuomio 29.6.1995, Kok. 1995, s. II-1847, 107 kohta). Kantajat katsovat, että riidanalainen päätös ja väitetiedoksianto poikkeavat toisistaan useissa kohdin.

a) Kahden rikkomisen välinen yhteys (asia T-6/00)

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat

55 TU väittää, että komissio totesi riidanalaisen päätöksen 122 perustelukappaleessa, että kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn tarkoituksena oli hintojen vahvistamista koskevien sopimusten tukeminen. TU päättelee tämän perustelukappaleen pohjalta, että hintasopimukset muodostivat pääasiallisen rikkomisen ja kollektiivinen yksinoikeusjärjestelmä merkitsi ainoastaan liitännäistä rikkomista. TU väittää, että väitetiedoksiannon 49 perustelukappaleessa komissio oli kuitenkin esittänyt päinvastaisen väitteen, minkä vuoksi riidanalainen päätös sisältää TUn mielestä uuden väitteen. TU katsoo, että kyse on perustavanlaatuisesta muutoksesta, jolla on ollut vaikutusta sen puolustautumiseen. Väitetiedoksiantoon antamassaan vastauksessa TU puolusti itseään pääasiassa kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä koskevia väitteitä vastaan ja vähemmässä määrin hintasopimuksia koskevia väitteitä vastaan.

56 Komissio kiistää nämä väitteet. Vaikka se myöntää todenneensa riidanalaisessa päätöksessä, että kollektiivinen yksinoikeusjärjestely edisti hintasopimusten tukemista (122 perustelukappale), kyseessä ei millään muotoa ollut uusi väite.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

57 TUn väite perustuu riidanalaisen päätöksen ja väitetiedoksiannon virheelliseen tulkintaan. Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn ja hintasopimusten välinen suhde ei muodosta itsenäistä väitettä. TUn mainitsemat väitetiedoksiannon kohdat kuuluvat seuraavasti:

"Kollektiivisten yksinoikeusjärjestelyjen tarkoituksena tai seurauksena on kilpailun rajoittaminen yhteismarkkinoilla. Tämän järjestelyn nojalla sähköteknisten

tuotteiden kauppaa voidaan Alankomaissa käydä ainoastaan FEGiin kuuluvien tavarantoimittajien ja tukkukauppiaiden välillä. Näiden tuotteiden tavarantoimittajat eivät tämän vuoksi voi tehdä sopimuksia sellaisten Alankomaissa toimivien tukkukauppiaiden kanssa, jotka eivät ole FEGin jäseniä, kun taas toisaalta sellaisten Alankomaissa toimivien tukkukauppiaiden, jotka eivät ole FEGin jäseniä (koska FEG ei ole hyväksynyt niitä jäseniksi tai koska ne eivät halua liittyä FEGiin), ostomahdollisuudet ovat rajatut, koska ne eivät voi tai voivat ainoastaan erittäin hankalasti hankkia Alankomaiden markkinoille tarkoitettuja sähköteknisiä tuotteita.

— —

Kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä täydentävät FEGin jäsenten väliset sopimukset ja/tai yhdenmukaistetut menettelytavat niiden hinnoittelu- ja alennuskäytännön osalta."

58 Riidanalaisen päätöksen 122 perustelukappale, jonka otsikkona on "Kollektiivisen yksinoikeusmyyntijärjestelyn ja horisontaalisten hintasopimusten suhde", kuuluu seuraavasti:

"Kollektiivinen yksinoikeusjärjestely ja FEG:n sisäiset hintasopimukset liittyvät välittömästi yhteen. Kuten johdanto-osan 111 kappaleessa selitetään, hintasopimuksilla pyritään säilyttämään keinotekoisen vakaa hintataso, jolla tukkukauppa saa 'terveen katteen'. Tässä voidaan onnistua vain, jos tukkuliikkeet noudattavat jonkinlaista hintakuria. Sen vuoksi FEG on eri tavoin painostanut jäseniään välttämään kiihkeää hintakilpailua. Tämä merkitsee, että hintakilpailua oli pelättävissä vain FEG:n ulkopuolisten tukkuliikkeiden taholta. Kollektiivinen yksinoikeusjärjestely esti toimitukset näille mahdollisille 'hinnanlaskijoille' ja

vähensi siten vaaraa, että keinotekoiseen hintatasoon kohdistuisi paineita. Tällä tavalla kollektiivinen yksinoikeusjärjestely edisti hintasopimusten tukemista."

59 On todettava, että sekä riidanalaisessa päätöksessä että väitetiedoksiannossa mainitaan kaksi rikkomista, joista toinen liittyy kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn ja toinen hintojen vahvistamista koskeviin sopimuksiin. Kollektiivinen yksinoikeusjärjestely on mainittu riidanalaisen päätöksen 33–70 perustelukappaleessa (osa F, jonka otsikkona on "FEG:n jäsenyyden ja tavarantoimitusten välinen yhteys") esitetyssä tosiseikkojen kuvauksessa. FEGin jäsenten väliset hintasopimukset tutkittiin riidanalaisen päätöksen osassa G (71–93 perustelukappale). Oikeudellista arviointia koskevassa osassa komissio tutki EY 81 artiklan 1 kohdan soveltamisedellytyksiä näiden molempien rikkomisten osalta (riidanalaisen päätöksen 94–126 perustelukappale). Samoin sakkojen määrän vahvistamisen osalta komissio tutki kummankin rikkomisen osalta niiden tahallisuuden, keston, vakavuuden sekä raskauttavat ja lieventävät seikat (riidanalaisen päätöksen 131–150 perustelukappale).

60 Edellä mainituissa riidanalaisen päätöksen 122 perustelukappaleessa ja väitetiedoksiannon 47 ja 49 perustelukappaleessa pyritään ainoastaan kuvaamaan kyseisten yhteisjärjestelyiden luonnollista yhteyttä ja osoittamaan, että yksinoikeusjärjestelyn ennustettavissa ja odotettavissa olevana seurauksena oli vahvistaa sen todennäköisyyttä, että hinnat voidaan niiden vahvistamista koskevilla sopimuksilla pitää korkeammalla tasolla kuin mille markkinavoimat olisivat sen saattaneet, jollei yhteisjärjestelyitä olisi toteutettu. Tämän arvion pätevyys arvioidaan EY 81 artiklan rikkomista koskevan kanneperusteen tutkimisen yhteydessä. Tästä seuraa, että kantajien väitteet, jotka koskevat näiden kahden rikkomisen välistä yhteyttä, on hylättävä.

b) Alankomaiden markkinoiden keinotekoisen korkea hintataso

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat

61 TU väittää, ettei komissio maininnut väitetiedoksiannossa Alankomaiden markkinoiden keinotekoisen korkeaa hintatasoa, joka on kuitenkin mainittu riidanalaisessa päätöksessä (122 perustelukappale). TU katsoo, ettei sitä ole kuultu siitä, olivatko hinnat liian korkeat.

62 Komissio vastaa, että tämä kanneperuste perustuu riidanalaisen päätöksen virheelliseen tulkintaan.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

63 Aluksi on huomautettava, että riidanalaisen päätöksen 122 perustelukappaleessa komissio ei lausu hintojen noususta Alankomaiden markkinoilla eikä siitä, olivatko hinnat liian korkeat. Tältä osin riidanalaisen päätöksen 140 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

"Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn vaikutusta markkinoihin ei voida mitata täsmällisesti. Joka tapauksessa on selvä, että rikkominen hidasti ja vaikeutti huomattavasti CEF:n tuloa Alankomaiden markkinoille. Vaikka on viitteitä siitä, että sähköteknisten tuotteiden hintataso on Alankomaiden markkinoilla suhteellisen korkea, on huomattava, että horisontaalisten hintasopimusten vaikutuksen

täsmentäminen on samoin mahdotonta. Yleisesti ottaen FEG:n ja sen jäsenten kohdalla ei ollut niinkään kyse kiinteiden hintojen määräämisestä kaikille sähköteknisille tuotteille kuin hintakilpailun pitämisestä hallittuna, jotta hintojen vakautta ja tukkukaupan katteita ei vaarannettaisi."

64 Tämä perustelukappale kuuluu riidanalaisen päätöksen siihen osaan, joka koskee sakon määrän määrittämistä. Se ei sisällä uutta väitettä, jonka mukaan hinnat olisivat liian korkeat. Näin ollen kantajien väitteet, jotka koskevat Alankomaiden markkinoiden hintatasoa, on hylättävä.

B Tiettyjen asiakirjojen toimittaminen liian myöhään (asia T-6/00)

1. Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat

65 TU katsoo, ettei sillä ollut ennen suullista kuulemista tarpeeksi aikaa ilmoittaa kantaansa talousministeriön 23.2.1959 päivätystä muistiosta, joka koskee AGC-sopimusta, eikä NAVEGin 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjasta (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale). Niiden toimittaminen liian myöhään ei voi TUn mukaan vastata täydentävän väitetiedoksiannon lähettämistä (yhdistetyt asiat T-39/92 ja T-40/92, Europay v. komissio, tuomio 23.2.1994, Kok. 1994, s. II-49, 56–61 kohta). Näin ollen komissio ei voi vedota niihin riidanalaisessa päätöksessä.

66 Komissio katsoo, ettei AGC-sopimusta koskevien asiakirjojen toimittaminen vaaranna kantajan puolustautumisoikeuksia. Nämä asiakirjat eivät sisällä mitään uutta väitettä; niillä pyrittiin ainoastaan selventämään asiayhteyttä. Komissio huomauttaa myös, että FEGin hallitus sopi suullisesta kuulemisesta vastaavan

neuvonantajan kanssa 5.11.1997 päivätyllä kirjeellä, että kaikki asianosaiset saivat toimittaa uusia asiakirjoja siihen asti, kunnes suulliseen kuulemiseen oli aikaa yksi viikko. TUlla ja FEGillä oli komission mukaan tilaisuus esittää näkemyksensä näistä asiakirjoista suullisessa kuulemisessa, joten puolustautumisoikeuksia on kunnioitettu.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

67 TU ei kiistä saaneensa noin kaksi viikkoa ennen suullista kuulemista AGC-sopimusta koskevaa talousministeriön muistiota vuodelta 1959. On kiistatonta, että hallinnollisen menettelyn aikana osapuolet sopivat komission kanssa siitä, että todistusaineistoa voidaan toimittaa siihen asti, kunnes suulliseen kuulemiseen oli aikaa yksi viikko (ks. komission asioissa T-5/00 ja T-6/00 esittämän vastauskirjelmän liite 3). NAVEGin jäsenten 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjan osalta on jo todettu, että TU saattoi tutustua näihin asiakirjoihin 4. ja 9.9.1996, jolloin sillä oli mahdollisuus tutustua asiaa koskeviin asiakirjoihin. TUlla oli näin ollen riittävästi aikaa tutustua näihin asiakirjoihin ja valmistella puolustustaan. Kun otetaan huomioon nämä seikat, on hylättävä TUn väite, jonka mukaan nämä asiakirjat toimitettiin liian myöhään ja tämä vaaransi sen puolustautumisoikeuksien käyttämisen.

C Kohtuullisen määräajan noudattamatta jättäminen

1. Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat

68 On kiistatonta, että riidanalaisen päätöksen tekemiseen johtanut menettely kesti 102 kuukautta eli melkein kahdeksan ja puoli vuotta. Asianosaiset myöntävät tällaisen ajan olevan huomattavan pitkä mutta ovat eri mieltä siitä, mitä päätelmiä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen olisi tästä tehtävä.

69 Kantajat vetoavat "kohtuullisen määräajan yleiseen periaatteeseen", jota niiden mukaan sovelletaan päätösten tekemiseen kilpailuasiassa käytävän hallinnollisen menettelyn päätteeksi. Tällainen Roomassa 4.11.1950 ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn Euroopan yleissopimuksen (jäljempänä EIOS) 6 artiklan 1 kohdasta johtuva periaate vahvistettiin kantajien mukaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen yhdistetyissä asioissa T-213/95 ja T-18/96, SCK ja FNK vastaan komissio, 22.10.1997 antamassa tuomiossa (Kok. 1997, s. II-1739, 56 kohta), ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen yhdistetyissä asioissa T-305/94–T-307/94, T-313/94–T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 ja T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij ym. vastaan komissio, 20.4.1999 antamassa tuomiossa (Kok. 1999, s. II-931, 120 kohta ja sitä seuraavat kohdat; jäljempänä PVC II -asia) ja ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen asiassa T-228/97, Irish Sugar vastaan komissio, 7.10.1999 antamassa tuomiossa (Kok. 1999, s. II-2969, 276 kohta ja sitä seuraavat kohdat). Kantajat katsovat, että menettelyn kokonaiskesto sekä sen eri osien kesto ylittävät merkittävästi sen, mitä voidaan pitää kohtuullisena. Tämän perusteella kantajat vaativat riidanalaisen päätöksen kumoamista. Niiden mukaan muulla seuraamuksella kuin päätöksen kumoamisella ei voida taata kohtuullisen määräajan periaatteen tehokkuutta.

70 Koska muistikuvat tapahtumista heikentyvät väistämättä ajan myötä, kantajat katsovat, etteivät ne enää voi toteuttaa puolustustaan täysimääräisesti, sillä tosiseikat, joista niitä moititaan, tapahtuivat useita vuosia sitten. Ne korostavat vahinkoa, joka niille on aiheutunut tarkastusten jatkamisesta kilpailuasiassa. Ne vetoavat intressiinsä saada menettely nopeasti päätökseen, kun otetaan huomioon kyseisen menettelyn niille aiheuttama pitkitetty epävarmuus mahdollisesta sakon määräämisestä sekä tällaisesta tarkastuksesta niiden maineelle aiheutuva vahinko. Kantajat toteavat myös, että tätä epävarmuutta korostaa se, että CEF nosti 22.2.1998 niitä vastaan Rotterdamin siviilituomioistuimessa kanteen, jossa se vaati korvausta väitteen mukaan kilpailunvastaisesta menettelystä aiheutuneesta vahingosta.

71 Komissio riitauttaa nämä väitteet ja katsoo jo tehneensä tarvittavat päätelmät menettelyn huomattavasta kestosta, kun se alensi riidanalaisessa päätöksessä sakkojen määrää 100 000 eurolla.

72 Väliintulijat väittävät, että riidanalaisen päätöksen kumoaminen kohtuullisen määräajan noudattamatta jättämisen vuoksi merkitsisi niille suhteellisuusperiaatteen vastaista seuraamusta ja EY 81 artiklan vastaisen yhteisjärjestelyn toteamista päteväksi. Kantelijoina ne katsovat kärsineensä tarkastuksen kestosta. Riidanalaisen päätöksen kumoaminen saattaisi ne tilanteeseen, jossa ne olivat ennen kantelun tekemistä. Kumoamisen vahingolliset vaikutukset ovat niiden mielestä suorassa suhteessa menettelyn kestoon. Tältä osin väliintulijat korostavat yhteisöjen tuomioistuimen asiassa C-344/98, Masterfoods ja HB, 14.12.2000 antaman tuomion (Kok. 2000, s. I-11369) ja asiassa C-453/99, Courage ja Crehan, 20.9.2001 antaman tuomion (Kok. 2001, s. I-6297) vaikutuksia.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

73 Vaikka komission on kantajien mainitseman oikeuskäytännön mukaan ilmoitettava kantansa kohtuullisessa määräajassa asetuksen N:o 17 mukaisesti käytävissä kilpailuasiaa koskevissa hallinnollisissa menettelyissä, joiden päätteeksi voidaan määrätä kyseisessä asetuksessa tarkoitettuja seuraamuksia, tällaisen määräajan ylittämisellä, jos se oletetaan näytetyn toteen, ei voida välttämättä perustella riidanalaisen päätöksen kumoamista.

74 Kilpailusääntöjä sovellettaessa kohtuullisen ajan ylittyminen voi olla kumoamisperuste vain silloin kun on kyseessä päätös, jossa nämä kilpailusääntöjen rikkomiset on todettu, jos on näytetty toteen, että periaatetta loukkaamalla on heikennetty kyseisten yritysten puolustautumisoikeuksia. Tätä erityistapausta lukuun ottamatta ratkaisun tekemistä kohtuullisessa ajassa koskevan velvoitteen noudattamatta jättäminen ei vaikuta asetuksen N:o 17 mukaisen hallinnollisen menettelyn pätevyyteen (ks. em. PVC II -asia, tuomion 122 kohta; asia T-62/99, Sodima v. komissio, tuomio 14.2.2001, Kok. 2001, s. II-655, 94 kohta; asia

T-26/99, Trabisco v. komissio, tuomio 14.2.2001, Kok. 2001, s. I-633, 52 kohta; ks. vastaavasti julkisasiamies Mischon yhdistetyissä asioissa C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P–C-252/99 P ja C-254/99 P, Limburgse Vinyl Maatschappij ym. v. komissio, tuomio 15.10.2002, Kok. 2002, s. I-8375, tekemä ratkaisuehdotus (Kok. 2001, s. I-8391) ja erityisesti asiassa C-250/99 P tehdyn ratkaisuehdotuksen 75–86 kohta).

75 Käsiteltävänä olevassa asiassa asianosaiset ovat samaa mieltä siitä, että menettely kesti huomattavan kauan. Kantajat katsovat, että komissio on siitä täysin vastuussa, minkä komissio kiistää. Lisäksi kantajat katsovat, että kohtuullisen määräajan ylittäminen heikensi niiden puolustautumisoikeuksia.

76 Komissio myöntää, että FEGille 16.9.1991 lähetetyn varoituskirjeen ja 8.12.1994 toteutettujen tarkastusten välillä kului huomattavan pitkä aika. Komissio ei kuitenkaan esitä mitään perustelua, jonka perusteella voitaisiin ymmärtää, miksi se ei toiminut menettelyn tässä vaiheessa. Se väittää, että menettely olisi kestänyt vähemmän aikaa, jos kantajat olisivat lopettaneet menettelyt, joista niitä moitittiin.

77 Viimeksi mainittua väitettä ei voida hyväksyä. Komission on toteutettava tarkastukset asiamukaisella tarkkuudella. Asetuksella N:o 17 komissiolle annetaan keinoja, joilla se voi, tarvittaessa pakolla, tutkia tosiseikkoja ja määrittää ne (näiden väitteiden osalta ks. ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen asiassa T-112/98, Mannesmannröhren-Werke v. komissio, 20.2.2001 antama tuomio, Kok. 2001, s. II-729). Käsiteltävänä olevassa asiassa osoitettuaan TUlle 25.7.1991 asetuksen N:o 17 11 artiklassa tarkoitetun tietojensaantipyynnön komissio odotti yli kolme vuotta ennen kuin se suoritti ensimmäiset tarkastukset yrityksissä. Koska komissio ei anna tietoja tai lisäselvityksiä tänä aikana toteutetuista tutkimuksista, on todettava, että tällainen aika on liian pitkä ja se johtuu komission toimimattomuudesta.

78 Hallinnollisen menettelyn tämän vaiheen liian pitkä kesto ei ole kuitenkaan sellaisenaan omiaan vaarantamaan puolustautumisoikeuksia. Kuten julkisasiamies Mischo totesi asiassa C-250/99 P (em. yhdistetyt asiat Limburgse Vinyl Maatschappij ym. v. komissio, tuomio 15.10.2002) tekemänsä ratkaisuehdotuksen 40–53 kohdassa, kohtuullisen määräajan periaatetta sovellettaessa on syytä tehdä ero ennen väitetiedoksiannon tekemistä toteutettavan tutkintavaiheen ja muun hallinnollisen menettelyn välillä.

79 Tältä osin on todettava, että rikosasiassa EIOS:n 6 artiklan 1 kohdassa tarkoitettu kohtuullinen aika alkaa hetkestä, jolloin henkilöä syytetään rikoksesta (ks. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiassa Corigliano 10.12.1982 antama tuomio, sarja A nro 57, 34 §), ja että EIOS:ssa taattuja perusoikeuksia suojataan yhteisön oikeuden yleisinä periaatteina. Käsiteltävänä olevassa asiassa kyseessä olevan kaltaisessa yhteisön kilpailupolitiikan alalla käytävässä menettelyssä asianosaisia ei moitita virallisesti mistään ennen väitetiedoksiannon vastaanottamista. Näin ollen pelkkä menettelyn tämän vaiheen pitkittäminen ei ole sellaisenaan omiaan vaarantamaan puolustautumisoikeuksia.

80 Päinvastoin väitetiedoksiannon saattaminen asianomaisen tietoon rikkomisen toteamista koskevassa menettelyssä merkitsee asetuksen N:o 17 3 artiklan mukaisen menettelyn aloittamista. Aloittamalla tämän menettelyn komissio ilmaisee tahtonsa tehdä kilpailusääntöjen rikkomisen toteamista koskeva päätös (ks. vastaavasti asia 48/72, Brasserie de Haecht, tuomio 6.2.1973, Kok. 1973, s. 77, Kok. Ep. II, s. 65, 16 kohta). Toisaalta yritys voi vasta väitetiedoksiannon tiedoksisaamisesta alkaen tietää, mikä sitä vastaan aloitetun menettelyn kohde on ja mistä kilpailunvastaisista menettelytavoista komissio sitä moittii. Yrityksillä on näin ollen erityinen intressi siihen, että komissio noudattaa tässä menettelyn vaiheessa erityistä ripeyttä, kunhan se ei kuitenkaan loukkaa niiden puolustautumisoikeuksia (em. PVC II -asia, tuomion 132 kohta).

81 Käsiteltävänä olevassa asiassa hallinnollisen menettelyn tämä vaihe kesti yli 39 kuukautta, ja sen tärkeimmät tapahtumat ovat seuraavat:

— väitetiedoksianto 3.7.1996

— asiakirjoihin tutustumista koskeva menettely 4., 6. ja 9.9.1996

— FEGin huomautukset 13.12.1996

— TUn huomautukset 13.1.1997

— asiakirjojen täydentävä toimittaminen 16.9.1997

— lisämuistio vastauksena väitetiedoksiantoon (FEG ja TU) 10.10.1997

— asianosaisten suullinen kuuleminen 19.11.1997

— riidanalainen päätös 26.10.1999.

82 Menettelyn tämän vaiheen keston kohtuullisuutta on arvioitava kunkin asian olosuhteiden valossa ja erityisesti ottaen huomioon sen asiayhteys, asianosaisten käyttäytyminen menettelyn aikana, asian merkitys eri osapuolina oleville yrityksille ja yritysten yhteenliittymille sekä asian monitahoisuus.

83 Käsiteltävänä olevassa asiassa on korostettava kyseessä olevien tosiseikkojen monitahoisuutta, joka johtuu relevanttien markkinoiden luonteesta, FEGiin kuuluvien yritysten suuresta määrästä ja vaikeuksista osoittaa yritysten ja yritysten yhteenliittymien osallistuneen väitettyihin rikkomisiin. Komissio osoitti väitetiedoksiannon seitsemälle yritykselle ja FEGille, ja on kiistatonta, että asiaa koskevien asiakirjojen kokonaissivumäärä oli yli 10 000 sivua.

84 Väitetiedoksiannon ja asianosaisten suullisen kuulemisen välisellä 16 kuukauden ajanjaksolla komissio ei pysynyt toimettomana. Se tutki FEGin ja väitetiedoksiannon adressaattien vastauksia ja niiden sen vuoksi toimittamia lisämuistioita, että komissio päätti järjestää 16.9.1997 ylimääräisen menettelyn asiakirjoihin tutustumiseksi. Menettelyn tämä osa ei näin ollen kestänyt liian kauan.

85 Asianosaisten kuulemisen ja riidanalaisen päätöksen tekemisen välillä kului sen sijaan noin 23 kuukautta. Tämä kesto on huomattava, eikä sen voida katsoa olevan kantajien tai muiden sellaisten yritysten vastuulla, joille komissio osoitti väitetiedoksiannon. Olosuhteina, joilla tämän ajanjakson kestoa voitaisiin perustella, komissio mainitsee — turhaan — ainoastaan uuden tutkimuksen aloittamisen sen perusteella, että CEF toimitti tietoja rikkomisen jatkamisesta. Koska komissio ei ole vedonnut seikkoihin, joiden perusteella voitaisiin katsoa, että päätöksen valmistelemiseksi tarpeellinen aika johtui muista seikoista kuin sen pitkittyneestä toimimattomuudesta, edellä esitetystä seuraa, että komissio ylitti riidanalaisen päätöksen tekemiseksi normaalisti tarpeellisen ajan, kun se antoi ajan kulua 23 kuukautta asianosaisten suullisesta kuulemisesta.

86 Tämän vuoksi on tutkittava, onko menettelyn tämän vaiheen kesto vaikuttanut puolustautumisoikeuksiin.

87 Kantajien niiden väitteiden osalta, jotka koskevat todisteiden puuttumista ajan kulumisen syistä, on aluksi huomautettava, että yrityksiä ja yritysten yhteenliittymiä koskevat yleisen varovaisuusvelvoitteen nojalla kantajien on säilytettävä huolellisesti kirjanpidossaan tai arkistossaan seikat, joiden perusteella voidaan todentaa niiden toiminta, jotta niillä olisi tarvittavat todisteet mahdollisten tuomioistuinmenettelyiden tai hallinnollisten menettelyiden varalta. Kun komissio on esittänyt kantajille asetuksen N:o 17 11 artiklan mukaisia tietojensaantipyyntöjä, niiden on sitä suuremmalla syyllä toimittava erittäin huolellisesti ja toteutettava kaikki tarpeelliset toimenpiteet niiden todisteiden säilyttämiseksi, joita niiden hallussa voi kohtuullisesti ajatellen olla.

88 Tämän jälkeen on todettava, että moititut rikkomiset jatkuivat vielä silloin, kun komissio esitti kantajille ensimmäiset asetuksen N:o 17 11 artiklan mukaiset tietojensaantipyynnöt eli FEGin osalta vuoden 1991 kesäkuussa ja TUn osalta 25.7.1991. Rikkomiset jatkuivat vuoteen 1994 saakka, ja komissio arvioi riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa tarkoitetun rikkomisen loppuneen 25.2.1994 ja riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitetun rikkomisen loppuneen 24.4.1994. Tässä tilanteessa kantajat eivät voi vakavasti väittää kohdanneensa vaikeuksia valmistellessaan puolustustaan, vaikka kyseiset rikkomiset ovat jatkuneet hallinnollisen menettelyn aloittamisen jälkeenkin.

89 Lopuksi on todettava, että komissiolla oli toimivalta tehdä päätös, jossa määrätään seuraamuksesta tai sakosta, niin kauan kuin rikkomisten vanhentumisaika ei ollut päättynyt. Vanhentumisajoista liikennettä ja kilpailua koskeviin Euroopan talousyhteisön sääntöihin liittyvissä menettelyissä ja niiden nojalla määrättyjen seuraamusten täytäntöönpanossa 26 päivänä marraskuuta 1974 annetun neuvoston asetuksen (ETY) N:o 2988/74 (EYVL L 319, s. 1) 1 artiklan

1 kohdan b alakohdan ja 2 kohdan sekä 2 artiklan 3 kohdan mukaan menettelyyn sovellettava vanhentumisaika päättyy, kun komissio ei ole määrännyt sakkoja tai seuraamuksia viidessä vuodessa siitä, kun se aloitti asiaa koskevan menettelyn, ilman, että tällä välin olisi suoritettu vanhentumisajan keskeyttävä toimenpide, tai viimeistään kymmenessä vuodessa tästä samasta lähtöajankohdasta laskettuna, jos vanhentumisajan keskeyttäviä toimia on suoritettu.

90 Käsiteltävänä olevassa asiassa vanhentumisaika on asetuksen N:o 2988/74 1 artiklan 2 kohdan nojalla alkanut jatkettujen rikkomisten osalta sinä päivänä, jona rikkominen on loppunut. Koska komissio katsoi todettujen rikkomisten loppuneen vuonna 1994 ja kun otetaan huomioon myöhemmin suoritetut vanhentumisajan keskeyttävät toimet, vanhentumisaika ei ollut päättynyt, kun komissio teki riidanalaisen päätöksen, mitä kantajat eivät ole millään tavalla riitauttaneet tässä oikeudenkäyntimenettelyssä.

91 Niin kauan kun asetuksessa N:o 2988/74 tarkoitettu vanhentumisaika ei ole päättynyt, yritykset ja yritysten yhteenliittymät, jotka ovat asetuksen N:o 17 nojalla kilpailupolitiikan alalla toteutettavien tutkimusten kohteina, pysyvät epävarmuudessa tämän menettelyn lopputuloksen ja mahdollisen seuraamuksen tai sakkojen määräämisen suhteen. Kantajien mainitsema epävarmuuden pitkittyminen niiden kohtalosta ja maineen vaarantumisesta kuuluu olennaisena osana asetuksen N:o 17 soveltamismenettelyihin eikä sellaisenaan vaaranna puolustautumisoikeuksia.

92 Sen väitteen osalta, jonka mukaan komission toimimattomuus oli kantajille vahingollista CEFin Alankomaiden tuomioistuimissa FEGiä ja TUta vastaan aloittamien menettelyjen vuoksi, on todettava, että tämän kumoamiskanteen kannalta näillä kansallisilla tuomioistuinmenettelyillä ei ole vaikutusta riidanalaisen päätöksen laillisuuteen. Vaikka tämä väite olisi perusteltu, se ei voi johtaa puolustautumisoikeuksien loukkaamisen toteamiseen eikä kyseenalaistaa riidanalaisen päätöksen perustelujen pätevyyttä.

93 Tämän vuoksi on todettava, että hallinnollisen menettelyn liiallinen pitkittyminen suullisen kuulemisen jälkeen ei vaikuttanut kantajien puolustautumisoikeuksiin.

94 Riidanalaisen päätöksen kumoamista koskevien vaatimusten yhteydessä on hylättävä kaikki väitteet, jotka koskevat kohtuullisen määräajan ylittymistä.

D Niin sanotu "suotuisan tulkinnan" periaatteen noudattamatta jättäminen (asia T-6/00)

1. Asianosaisten lausumat

95 TUn mukaan EIOS:n 6 artiklan 2 kohdassa mainitun syyttömyysolettaman seurauksena todisteiden, joiden osalta on epäilyjä, on tulkittava osoittavan syyttömyyttä (ks. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiassa Barberà, Messegué ja Jabardo 6.12.1988 antama tuomio, sarja A nro 146, 77 § ja asia 27/76, United Brands v. komissio, tuomio 14.2.1978, Kok. 1978, s. 207, Kok. Ep. IV, s. 9, 265 kohta).

96 Käsiteltävänä olevassa asiassa komissio ei TUn mukaan noudattanut kyseistä periaatetta eikä huolellisuus- ja riippumattomuusvelvoitettaan, kun se teki systemaattisesti päätelmiä lauseenjäsenistä saadakseen niistä todisteita kilpailusääntöjen vakavista rikkomisista. TU mainitsee tässä yhteydessä riidanalaisen päätöksen 8, 37, 43, 44, 46–50, 57–66, 81 ja 84 perustelukappaleessa esitetyt todisteet ja komission arvioinnit, joiden pohjalta ei ole mahdollista olla täysin varma rikkomisten olemassaolosta. Tämän vuoksi kantaja katsoo, että näitä seikkoja ei pidä ottaa käsittelyssä huomioon, päätös on kumottava ja/tai sakkoa on alennettava.

97 Komissio riitauttaa ensisijaisesti in dubio pro reo -periaatteen soveltuvuuden käsiteltävänä olevassa asiassa. Yksinomaan komission tehtävänä on asetuksella N:o 17 säännellyissä menettelyissä toimittaa todisteet sen esittämien väitteiden paikkansapitävyydestä (em. PVC II -asia, tuomion 512–514 kohta).

98 Toissijaisesti komissio kiistää tehneensä päätelmiä tiedonmuruista ja riitauttaa kantajan väitteet.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

99 Vaikka TUn väitteet on esitetty puolustautumisoikeuksien loukkaamisen näkökulmasta, niillä pyritään kyseenalaistamaan komission raskauttavina todisteina pitämien seikkojen todistusarvo. Ne eivät ole itsenäisiä väitteitä suhteessa todettujen rikkomisten olemassaoloa koskeviin väitteisiin nähden. Ne tutkitaan näin ollen käsiteltäessä EY 81 artiklan rikkomista koskevaa väitettä.

II *EY 81 artiklan rikkomisten olemassaolo*

100 Aluksi on huomautettava, että TU viittaa kanteessaan hallinnollisen menettelyn aikana vastauksena väitetiedoksiantoon esitettyihin huomautuksiin (kanteen 64 kohta). Viittaus koskee liitteenä olevia asiakirjoja yleisesti, eikä sen perusteella voida yksilöidä väitteitä, joiden voitaisiin katsoa täydentävän kanteessa esitettyjä väitteitä. Tämän vuoksi siltä osin kuin viittaus koskee väitetiedoksiannon osalta toimitettuja vastauskirjelmiä, kanne ei täytä työjärjestyksen 44 artiklan 1 kohdan c alakohdassa määrättyjä vaatimuksia, eikä sitä voida ottaa huomioon.

101 Vaikka kannekirjelmää voidaan tukea ja täydentää tietyiltä osin viittaamalla sen liitteenä oleviin otteisiin asiakirjoista, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen asiana ei ole etsiä ja tunnistaa liitteistä kanneperusteita, joihin kanteen voitaisiin katsoa perustuvan, koska liitteillä on puhtaasti todistuksellinen ja täydentävä tehtävä (asia T-84/96, Cipeke v. komissio, tuomio 7.11.1997, Kok. 1997, s. II-2081, 34 kohta). Käsittelyn ulkopuolelle on jätettävä myös väitetiedoksiannon osalta toimitetut vastauskirjelmät siltä osin kuin TU viittaa niihin yleisesti täydentääkseen kanteessa esittämiään perusteita.

102 Muilta osin kantajat ovat kirjelmissään riitauttaneet relevanttien markkinoiden määrittelyn, EY 81 artiklan rikkomisten olemassaolon ja niiden lukemisen kantajien syyksi.

A Relevanttien markkinoiden määrittely

1. Riidanalainen päätös

103 Komissio päätyi useita määrittelyjä harkittuaan (riidanalaisen päätöksen 13 ja 14 perustelukappale) pitämään relevantteina markkinoina sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan markkinoita. Riidanalaisessa päätöksessä todetaan seuraavaa:

"15) Laajimmat erotettavissa olevat tuotemarkkinat koskevat tukkumyyntimarkkinoita. Näillä markkinoilla kilpailu tapahtuu sellaisten yksittäisten tukkukauppiaiden kesken, jotka myyvät laajaa valikoimaa sähköteknisten asennustuotteiden määritelmään kuuluvia tuotteita. Vaikka ne kaikki eivät välttämättä ole toisensa korvaavia joko asiakkaan tai toimittajan

kannalta, on olemassa hyviä perusteita päätellä, että kaikki nämä tuotteet muodostavat yhdet markkinat. Tämän päätelmän tekemiseksi on tarpeen kiinnittää huomiota erityistehtäviin, jotka tukkumyynti täyttää lukuisien asiakkaidensa osalta, kuten asennusurakoitsijoiden ja sähkötekniikan vähittäiskaupan. Tämä tehtävä muodostuu muun muassa laajan sähköteknisten asennustuotteiden valikoiman varastoinnista. Jonkin hankkeen toteuttamiseksi esimerkiksi asennusurakoitsijat tarvitsevat usein hyvin monenlaisia tuotteita ja useista syistä arvostavat sitä, että nuo tuotteet voidaan ostaa mieluummin tukkuliikkeestä kuin tavarantoimittajalta, joka keskittyy vain yhteen tuotteeseen tai tuoteryhmään. Tämä yksinkertaistaa niiden ostoja ja on sopivampi sekä logistiikan että rahoituksen kannalta. Näin ollen kilpailua on erityisesti yksittäisten tukkuliikkeiden välillä — —. Tukkuliikkeiden kanssa kilpailevat myös suoraan toimivat tavarantoimittajat, mutta tämä kilpailu on suppeampaa — —.

16) Kun otetaan huomioon myös komission vakiintunut päätöskäytäntö, näyttää merkityksellisten tuotemarkkinoiden jälkimmäinen määritelmä asianmukaisimmalta — —."

2. Asianosaisten lausumat

104 Kantajat väittävät, että markkina-analyysissä on useita virheitä. Tavanmukaisesti ne puhuvat valmistajista, myyntiedustajista ja maahantuojista nimellä "tavarantoimittajat".

105 Ensiksi kantajat riitauttavat komission väitteen, jonka mukaan relevanteiksi markkinoiksi voidaan määrittää sähköteknisten tuotteiden tukkukauppa. Kantajat väittävät aluksi, että komissio on aliarvioinut tukkukauppiaiden ja niiden tavarantoimittajien välisen välittömän kilpailun merkityksen. Kantajat katsovat, että puolet ammattimaisista ostajista tekevät hankintansa suoraan tavarantoimittajilta käyttämättä tukkukauppiaiden palveluja.

106 FEG täsmentää tältä osin, että on poissuljettua, että tukkukauppiaat, joiden markkinaosuus on noin 50 prosenttia, voisivat nostaa hintoja edes 5 prosentilla ilman, että kysyntä suuntautuisi välittömästi tavarantoimittajien tarjontaan. Olisi virheellistä katsoa, että tavarantoimittajien suora myyntitoiminta koskisi ainoastaan erittäin suuria asiakkaita tai yksittäistapauksia. FEGin mukaan kaikki tavarantoimittajat eivät käytä ainoastaan rajoitettua määrää jälleenmyyjiä. Sen sijaan FEG korostaa, että kun tavarantoimittaja päättää valita jälleenmyyjänsä, viimeksi mainittujen kuuluminen FEGiin ei ole ratkaiseva valintaperuste. Niillä tukkukauppiailla, jotka eivät kuulu FEGiin, ei ole erityisiä hankintaongelmia.

107 Toiseksi TU moittii sitä, että komissio aliarvioi Alankomaiden sähköteknisten tuotteiden markkinoiden monitahoisuutta. TU esittää, että sähköteknisten tuotteiden kysynnän lähteitä ovat teollisuuden, rakennusalan ja julkisten hankkeiden asennusurakoitsijat ja muut toimijat sekä vähittäiskaupan jälleenmyyjät. TU erottelee niiden joukosta primaariset ostajat (ammattiasennusurakoitsijat ja vähittäiskaupan jälleenmyyjät) ja sekundaariset ostajat (asennusurakoitsijat, jalostusteollisuus, julkiset viranomaiset, asuntorakentamista harjoittavat yhteisöt ja sairaalat).

108 TU selvittää, että ostajat edellyttävät mahdollisuutta tilata ja vastaanottaa tilaukset nopeasti suuresta tuotevalikoimasta ja saada ajantasaista tietoa tuotteiden teknisistä ominaisuuksista, niiden hinnoista ja saatavissa olevasta varastosta. Näihin vaatimuksiin vastaaminen on TUn mukaan "varastotukkukauppiaan" toiminnan ydin (vastauskirjelmän liite 37a). Tämän erikoistumisen sekä primaaristen ja sekundaaristen ostajien erottelun vuoksi kyseessä eivät ole yhdet markkinat vaan ainakin yhdeksät erilliset markkinat.

109 Suuria merkkejä edustavien sähköteknisten tuotteiden toimittajien osalta TU toteaa, että ne käyttävät mieluiten tukkukauppiaita, jotka kykenevät tarjoamaan lisäpalveluja (varastointitilaa, maantieteellistä kattavuutta, tietoja, huoltopalveluja). Valitsemalla tukkukauppiaansa tavarantoimittajat voivat alentaa valvonta-,

kaupankäynti- ja koulutuskustannuksiaan. Ne pyrkivät luomaan kumppanuussuhteen, jossa tukkukauppiaat tekevät merkkiä tunnetuksi ja panostavat tuotteiden tuntemukseen ja pitävät varastossa laajaa tuotevalikoimaa.

110 Ulkomaisten valmistajien osuus markkinoista on TUn mukaan 52 prosenttia, mikä johtuu Alankomaissa voimassa olevista teknisistä normeista ja standardeista, jotka suosivat kansallisia valmistajia. Suurimmilla ulkomaisilla valmistajilla on Alankomaissa omat tehtaat, ja muut käyttävät edustajinaan maahantuojia tai myyntiedustajia. Jotkut tukkukauppiaat tekevät hankintansa suoraan ulkomailta.

111 Kolmanneksi TU moittii sitä, että komissio yliarvioi NAVEGin ja sen jäsenten merkityksen niin laadullisesti kuin määrällisestikin.

112 Neljänneksi kantajat korostavat CEFin ja FEGin jäsenten kaupankäynnin eroja osoittaakseen, että CEFin vaikeudet johtuvat yksinomaan sen Alankomaiden markkinoille täysin soveltumattoman kaupankäyntitavan epäonnistumisesta. Kantajien mukaan tämän väitteen vahvistaa riippumattoman asiantuntijan Traasin kertomus, jota komissio ei ottanut huomioon. TU toteaa, että se on jo vuosien ajan tarjonnut tavarantoimittajille ja asiakkailleen palveluja, joilla on lisäarvoa sen tuotevalikoiman laajuuden, varastojen suuruuden ja tietoteknisten välineiden vuoksi. Kantajat väittävät, että CEF sen sijaan ei ole varsinainen "varastotukkukauppias" vaan todennäköisemmin vähittäiskaupan jälleenmyyjä. Kantajat katsovat, että tällainen Ison-Britannian markkinoille mukautettu kaupankäyntitapa ei voi menestyä Alankomaissa.

113 Näissä olosuhteissa on kantajien mukaan luonnollista, etteivät tietyt tavarantoimittajat halunneet CEFin jakelevan tuotteitaan. Vuosia kestävät neuvottelut ovat

usein tarpeen, ennen kun maineikas tavarantoimittaja päättää ottaa tukkukauppiaan osaksi verkostoaan. TU mainitsee tältä osin sen kokoamat useiden tavarantoimittajien lausumat, ja FEG viittaa komission toteuttamaan tutkimukseen (kanteen liitteet 20, 25 ja 31).

114 Komissio riitauttaa nämä väitteet. Aluksi se huomauttaa, että sopimukset, joiden tarkoituksena on kilpailun rajoittaminen, ovat EY 81 artiklan 1 kohdan vastaisia ilman, että niiden seurauksia olisi otettava huomioon (yhdistetyt asiat 56/64 ja 58/64, Consten ja Grundig v. komissio, tuomio 13.7.1966, Kok. 1966, s. 429 ja asia T-34/92, Fiatagri ja New Holland Ford v. komissio, tuomio 27.10.1994, Kok. 1994, s. II-905, 49 kohta). Kun otetaan huomioon kilpailusääntöjen rikkomisten tarkoitus, virheellinen markkinamäärittely ei komission mukaan voi aiheuttaa riidanalaisen päätöksen kumoamista. Komissio korostaa, että ostajien tukkukauppiaiden tarjoamille palveluille mahdollisesti antama merkitys tukee riidanalaisen päätöksen väitettä, jonka mukaan tällaisten palvelujen markkinat ovat olemassa.

115 Tämän jälkeen komissio pohtii niiden TUn väitteiden, jotka koskevat markkinoiden rakennetta ja NAVEGin ja sen jäsenten merkitystä, kohdetta ja pätevyyttä relevanttien markkinoiden määrittelyn kannalta.

116 CEFin kaupalliseen epäonnistumiseen liittyvien väitteiden osalta komissio vastaa, että ne ovat pelkkiä arvailuja. Komissio lisää, että väitettä, jonka mukaan CEFin palvelut ovat täysin erilaisia kuin FEGin jäsenten tarjoamat palvelut, vastaan puhuvat selvästi FEGin jäsenten ja FEGin yritykset vastustaa CEFin hankintoja (ks. erityisesti riidanalaisen päätöksen 53–66 perustelukappale).

3. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

117 Kantajat riitauttavat riidanalaisessa päätöksessä käytetyn markkinoiden määrittelyn ja väittävät, että se perustuu merkityksellisten tuotemarkkinoiden liian rajoittavaan määrittelyyn. Kantajat eivät kuitenkaan kyseenalaista markkinoiden määrittelyn maantieteellistä ulottuvuutta.

118 Merkityksellisinä tuotemarkkinoina pidetään ainoastaan tukkukauppiaiden harjoittamaa sähköteknisten tuotteiden jakelua. Tästä seuraa, että TUn esittämillä, sähköteknisten tuotteiden markkinoiden monimutkaista rakennetta koskevilla teknisillä väitteillä ei ole merkitystä: ne koskevat sähköteknisten tuotteiden valmistusta eivätkä näiden tuotteiden jakelua ja myyntiä merkityksellisillä maantieteellisillä markkinoilla. Myöskään TUn perusteluilla, jotka koskevat NAVEGin taloudellisen merkityksen yliarvioimista, ei arvioinnin tässä vaiheessa ole merkitystä.

119 Kantajat eivät ole esittäneet seikkoja, joiden perusteella voitaisiin kyseenalaistaa se, että tukkukauppiaiden harjoittamalla jakelutoiminnalla on ominaispiirteitä, joiden perusteella se voidaan erottaa muista kilpailevista jakelukanavista. Se, että ne, kuten komissiokin, esittävät toistuvasti perusteluja, jotka koskevat varastointi- ja toimituskapasiteetin kaltaisia piirteitä tai liitännäisiä palveluja (korjauspalvelut, myyntihenkilöstön ammattitaito), tukevat väitettä, jonka mukaan on olemassa erityiset tukkukauppiaiden jakelutoiminnan markkinat.

120 Vaikka TU ja — vähemmässä määrin — FEG pyrkivät osoittamaan, että FEGin jäsenten toiminta eroaa CEFin toiminnasta, tällaisilla perusteluilla ei ole merkitystä. Riidanalaisessa päätöksessä mainitut rikkomiset eivät koske suoraan CEFiin arvion mukaan kohdistunutta myyntikieltoa vaan FEGin jäseninä olevien

tukkukauppiaiden välisten sellaisten sopimusten ja yhdenmukaistettujen menettelytapojen olemassaoloa, joilla pyritään muuttamaan kilpailun normaalia toimintaa.

121 Kantajat kyseenalaistavat vielä arvioinnin, joka koskee tukkukauppiaiden harjoittaman jakelutoiminnan korvattavuutta muilla kilpailevilla jakelukanavilla. Kantajat korostavat, että valmistajat toteuttavat lähes puolet sähköteknisten tuotteiden myynnistä suoraan käyttämättä tukkukauppiaita. Tällä täsmennyksellä ne korostavat näiden kahden jakelukanavan korvattavuutta ja ehdottavat vaihtoehtoista relevanttien markkinoiden määrittelyä, joka on laajempi ja koskee kaikkea sähköteknisten tuotteiden tarjontaa.

122 On kuitenkin todettava, että tämä väite on otettu huomioon riidanalaisessa päätöksessä. Yhtäältä riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappaleessa komissio toteaa seuraavaa: "Valmistajat tai niiden agentit tai maahantuojat toimittavat suurten asennusurakoitsijoiden ja ostoryhmittymien ym. käyttöön menevät tarvikkeet usein suoraan ilman tukkuliikkeiden väliintuloa. Muu osa myynnistä, joka FEG:n arvion mukaan on noin puolet, toimitetaan tukkuliikkeiden kautta." Toisaalta riidanalaisessa päätöksessä (24 perustelukappale) tukeudutaan (alaviitteessä 24 lueteltuihin) FEGin asiakirjoihin ja todetaan, että FEGin jäsenten markkinaosuus on noin 96 prosenttia ja että jos huomioon otetaan laajempi markkinamäärittely, joka sisältää myös valmistajien suorat toimitukset, tämä markkinaosuus on noin 50 prosenttia. Kantajat eivät ole kiistäneet näitä tietoja.

123 Tältä osin on huomautettava, että EY 81 artiklaa sovellettaessa markkinat on määriteltävä sen ratkaisemiseksi, onko kyseessä oleva sopimus, yritysten yhteenliittymän päätös tai yritysten yhdenmukaistettu menettelytapa omiaan vaikuttamaan jäsenvaltioiden väliseen kauppaan ja onko sen tarkoituksena estää, rajoittaa tai vääristää kilpailua yhteismarkkinoilla. Tämän vuoksi väitteitä komission markkinamääritelmää vastaan ei voida käsitellä erillään kilpailun rajoittamista koskevista väitteistä (ks. asia T-29/92, SPO v. komissio, tuomio

21.2.1995, Kok. 1995, s. II-289, 74 ja 75 kohta ja yhdistetyt asiat T-374/94, T-375/94, T-384/94 ja T-388/94, European Night Services ym. v. komissio, tuomio 15.9.1998, Kok. 1998, s. II-3141, 90–105 kohta).

124 Näin ollen on todettava, että komissio on voinut perustellusti todeta riidanalaisen päätöksen 16 perustelukappaleessa seuraavaa:

"Valitaanpa mikä markkinoiden määritelmä tahansa, se vaikuttaa kuitenkin käsiteltävään tapaukseen varsin vähän, koska FEG:n jäsenet, kuten jäljempänä osoitetaan, ovat kaikilla tuotemarkkinoilla vahvassa tai hyvin vahvassa asemassa."

125 Tämän vuoksi väitteet, jotka koskevat relevanttien markkinoiden määrittämistä, on hylättävä.

B FEGin ja NAVEGin välinen kollektiivinen yksinoikeusjärjestely (riidanalaisen päätöksen 1 artikla)

126 Komissio päätti, että FEG ja TU rikkoivat EY 81 artiklaa ensinnäkin toteuttamalla kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn, jolla pyrittiin estämään toimitukset FEGiin kuulumattomille yrityksille (riidanalaisen päätöksen 1 artikla). Komissio katsoi, että tämä kilpailusääntöjen rikkominen muodostui kahdesta tekijästä. Kyse oli yhtäältä FEGin ja NAVEGin välisestä yksinoikeuden sisältävästä hankintasopimuksesta ja toisaalta yhdenmukaistetuista menettelytavoista, joilla FEG ja sen jäsenet pyrkivät laajentamaan kyseistä sopimusta siten,

että se koskisi myös tiettyjä NAVEGiin kuulumattomia tavarantoimittajia (riidanalaisen päätöksen 39 ja 101 perustelukappale). Näihin kahteen tekijään liittyvät väitteet on tutkittava yksitellen.

1. FEGin ja NAVEGin välinen herrasmiessopimus

a) Riidanalaisen päätöksen sisältö

127 Komissio katsoi, että herrasmiessopimukselle "on ominaista, että siihen osallistuvat NAVEG:n jäsenet ja tavarantoimittajat o[li]vat oikeutettuja toimittamaan tavaraa ainoastaan FEG:hen kuulu[ne]ille tukkuliikkeille" (riidanalaisen päätöksen 39 perustelukappale). Riidanalaisen päätöksen 103 perustelukappaleessa komissio toteaa, että "NAVEG sitoutui FEG:hen nähden siihen, että se neuvoisi jäseniään toimittamaan tuotteita vain FEG:hen kuuluville tukkuliikkeille". Yksinoikeusjärjestely ei ollut kuitenkaan molemminpuolinen:

"FEG:n jäsenet o[li]vat periaatteessa vapaita ostamaan tuotteet myös yrityksiltä, jotka eivät [olleet] mukana järjestelyssä." (riidanalaisen päätöksen 45 ja 103 perustelukappale).

128 Riidanalaisessa päätöksessä komissio korosti aluksi ettei olemassa ollut muodollista kirjallista sopimusta (riidanalaisen päätöksen 40 perustelukappale), minkä se katsoi johtuvan historiallisista syistä. Vuosien 1928 ja 1959 välisenä aikana FEG, NAVEG ja Bond van Grossiers in Electrotechnische Artikelen (Sähköteknisten tuotteiden tukkukauppiaiden liitto; jäljempänä BOGETA), kolmas tukkukauppiaita edustava yritysten yhteenliittymä, olivat tehneet keskinäisen yksinoikeussopimuksen, AGC-sopimuksen. Alankomaiden talousministe-

riö totesi kuitenkin 11.12.1957 AGC-sopimuksen olevan lainvastainen sen kilpailunvastaisuuden vuoksi (riidanalaisen päätöksen 42 perustelukappale).

129 Komission mukaan AGC-sopimuksen osapuolet päättivät jättää tämän päätöksen huomiotta ja jatkaa yhteistyötään herrasmiessopimuksen pohjalta. BOGETAn 24.1.1958 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa (riidanalaisen päätöksen 43 perustelukappale) todetaan seuraavaa:

"On tapahtunut se, mitä odotettiin. Kun ministeri Zijlstran kanssa käydyissä keskusteluissa kävi selväksi, että AGC ennemmin tai myöhemmin julistettaisiin sitomattomaksi, Alankomaiden yhteenliittymän (FEG), NAVEG:n ja BOGETA:n hallitukset sopivat, että on määriteltävä, miten jatkettaisiin, jos AGC todella raukeaisi. Itse asiassa muutosta tapahtuu hyvin vähän: AGC:n sijasta noudatetaan valmistajien, agenttien ja hyväksyttyjen tukkuliikkeiden välistä herrasmiessopimusta. Agenttien ja tukkuliikkeiden sopimus muuttuu agenttien ja tukkuliikkeiden väliseksi yhteydenpidoksi. Sovittiin yleisesti, että vanha asiaintila oli hyvä ja toimi tyydyttävästi."

130 Riidanalaisessa päätöksessä komissio katsoo osoittaneensa herrasmiessopimuksen olemassaolon vuosien 1986 ja 1994 välisenä aikana (riidanalaisen päätöksen 103 perustelukappale ja viittaus 44–52 perustelukappaleeseen) asiakirjanäytön avulla. Komissio mainitsi erityisesti asiakirjat, joihin on kirjattu niissä kahdessa kokouksessa käydyt keskustelut, joiden aikana FEG ja NAVEG käsittelivät kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä.

131 Ensimmäinen näistä kokouksista pidettiin 11.3.1986 (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale). NAVEGin 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjassa todetaan tästä kokouksesta seuraavaa:

"Liittojen välisten sopimusten perusteella toimituksia Nedeximpolle, Degolle, van de Meerakkerille ja Hagrolle ei toivota."

132 Komissio täsmentää, ettei yksikään näistä yrityksistä ollut tuolloin FEGin jäsen.

133 Toinen näistä kokouksista pidettiin 28.2.1989. Riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleessa komissio piti seuraavaa kolmea asiakirjaa todisteina kyseisessä kokouksessa käydyistä keskusteluista:

— NAVEGin 24.4.1989 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja

— NAVEGin laatima 28.2.1989 pidetyn kokouksen pöytäkirja

— FEGin laatima 28.2.1989 pidetyn kokouksen pöytäkirja (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale, alaviitteessä 48 mainittu asiakirja).

134 Riidanalaisen päätöksen mukaan ensimmäisessä mainituista asiakirjoista todetaan, että FEG pyysi 28.2.1989 NAVEGia kehottamaan jäseniään lopettamaan tavarantoimitukset yrityksille, jotka eroavat FEGistä. Riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

"Todettiin, ettei NAVEG:n jäsenillä ollut mitään velvollisuutta toimittaa FEG:n jäsenille, mutta että 'toimitukset perustuvat herrasmiessopimuk-

seen, jolloin tavaran toimittamisesta FEG:n ulkopuolisille voi olla haittaa'."

135 Toisessa mainituista asiakirjoista todetaan riidanalaisen päätöksen mukaan, että FEG oli kysynyt, mitä NAVEG tekisi, jos jokin FEGiin kuuluva tukkukauppias eroaisi siitä. Riidanalaisen päätöksen mukaan NAVEG vastasi suosittavansa, ettei tälle enää toimitettaisi tavaraa, mikä vahvistettiin kolmannessa mainituista asiakirjoista.

136 Komissio katsoo yksinoikeusjärjestelyn ja erityisesti sen yksipuolisuuden johtuvan FEGin ja NAVEGin voimasuhteista. On kiistatonta, että FEGin jäsenten markkinaosuus on 96 prosenttia suppean relevanttien markkinoiden määrittelyn mukaan ja 50 prosenttia laajemman markkinamäärittelyn mukaan. Riidanalaisen päätöksen mukaan tämä markkinavoima selittää kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn NAVEGin jäsenille muodostaman intressin. Komissio katsoi, että tämä intressi ilmeni myös seuraavista seikoista (riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappale):

— kirje, jonka NAVEGin jäsen Hofte lähetti 23.8.1991 sähköteknisten tuotteiden valmistajalle Paul Hochköpper & Co:lle. Tällä kirjeellä vastataan komission Hoftelle 25.7.1991 lähettämään tietopyyntöön seuraavasti:

"— — NAVEG:n asema on tietysti hieman hankalampi, koska vaikka sillä ei ole virallista yhteyttä FEG:hen, sillä kuitenkin on jonkinlainen käsitteellinen suhde [ideelle verbindung]. Kantamme Brysselissä on kuitenkin tämä: 'Asiakirjoissanne väitätte, että FEG:n jäsenillä on 98 prosenttia markkinoista.

Sen vuoksi meidän on NAVEG:n agenttina mahdotonta olla ottamatta huomioon FEG:n toiveita, koska jokseenkin koko liikevaihtomme on siitä peräisin. Jos tämä aiheuttaa teille ongelmia, kehotamme kääntymään FEG:n puoleen.'"

— NAVEGin 9.5.1988 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja, jossa todetaan seuraavaa:

"Koska suurin osa jäsenagenttien liikevaihdosta tulee FEG:n jäseniltä, hyvä yhteistyö on hyvin tärkeää."

137 Komissio mainitsi riidanalaisessa päätöksessä useita esimerkkejä kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn toimeenpanosta.

138 Ensinnäkin komissio toteaa, että herrasmiessopimuksen toimimisen takaamiseksi kyseisten yhteenliittymien oli silloin tällöin vaihdettava tietoja, kuten luettelon FEGin jäsenyrityksistä. Komissiolla on hallussaan useita asiakirjoja, jotka osoittavat tällaista tietojenvaihtoa todella tapahtuneen (riidanalaisen päätöksen 48 ja 49 perustelukappale):

— "NAVEG:n 27.9.1989 päivätty kirje FEG:n sihteerille, jossa tiedusteltiin CEF:n hakemuksesta päästä FEG:n jäseneksi. NAVEG toteaa seuraavaa: 'Monet ulkomaiset tehtaat, joita jäsenemme edustavat, toimittavat tälle organisaatiolle muissa maissa ja toivovat voivansa tehdä niin myös Alankomaissa. Niin kauan kuin [CEFiä] ei ole hyväksytty FEG:n jäseneksi

hallitus suosittaa kuitenkin, että NAVEG:n jäsenet eivät toimita yhtiölle'. Se, että tällaiseen suositukseen liittyy myös kaupallisia riskejä, ilmenee seuraavasta katkelmasta: 'Menneisyydessä monet jäsenet toimivat samanlaisen suosituksen mukaisesti suhteessaan Nedeximpoon, mutta nyt Nedeximpo on päässyt FEG:n jäseneksi ja nämä jäsenet ovat huomanneet, ettei niitä enää huolita tavarantoimittajiksi.'

— FEG:n ja NAVEG:n välisen 28.2.1989 pidetyn kokouksen pöytäkirjan mukaan kokouksessa sovittiin, että NAVEG antaisi FEG:lle niiden tukkuliikkeiden osoitteet, joista NAVEG:n mielestä olisi tultava FEG:n jäseniä."

139 Toiseksi komissio esitti useita esimerkkejä NAVEGin jäsenilleen esittämien "suositusten" toimeenpanosta. Riidanalaisessa päätöksessä todetaan seuraavaa:

"50 NAVEG:n jäsenet näyttävät käytännössä noudattavan liiton antamia 'suosituksia'. Esimerkiksi Hateha, NAVEG:n jäsen, joka edustaa Alankomaiden markkinoilla suuria — — valmistajia — —, ilmoitti CEF:lle selkeästi, että se toimittaa tavaraa ainoastaan tukkuliikkeiden kautta, jotka ovat FEG:n jäseniä, ja että sen vuoksi se ei toimita CEF:lle — —. Osapuolten huomautus, että Hateha käyttää FEG:n jäsenyyttä perusteena todetakseen kyseisen yrityksen maksukyvyn, ei ole vakuuttava, koska yrityksen talouden terveyden varmistamiseen on olemassa tarkempiakin menetelmiä: FEG:n jäsenyys ei sinänsä ole ehdoton takuu tässä suhteessa. Hatehan toimitusjohtaja oli tuohon aikaan myös NAVEG:n sihteeri ja NAVEG toimi samassa osoitteessa kuin Hateha. Lisäksi Hateha oli jo 1980-luvulla ilmoittanut toiselle FEG:hen kuulumattomalle yritykselle Frigélle, että tälle ei voitu toimittaa tavaraa, koska tämä ei ollut FEG:n jäsen — —.

51 Toinen NAVEG:n jäsen, Hemmink, joka edustaa muun muassa Wiskaa ja Plitschiä, kieltäytyi myös toimittamasta suoraan FEG:hen kuulumattomalle yritykselle (Van de Meerakkerille) — keskusteltuaan ensin muun muassa FEG:n, FEG:n jäsenen Schiefelbuschin ja muiden NAVEG:n jäsenten kanssa. Hemminkin toimitusjohtaja oli kyseisenä ajankohtana myös NAVEG:n sihteeri, ja NAVEG:n osoite oli sama kuin Hemminkin — —. Osapuolet ovat edelleen selittäneet, että kyseessä oli vain Hemminkin yksin tekemä toimi, joka ei mitenkään liity mahdolliseen FEG:n ja NAVEG:n väliseen herrasmiessopimukseen, mutta tällöin ei oteta huomioon tilannetta, jossa tapaus sattui — —. Hemminkin toimitusjohtaja oli NAVEG:n sihteerinä epäilemättä tietoinen NAVEG:n jäsenille annetuista suosituksista, joiden mukaan tavaraa tuli toimittaa vain FEG:n jäsenille. Tähän yhteyteen sopii edellä mainittu käyttäytyminen: ennen kuin tavaran toimittamisesta päätetään, tiedustellaan, onko tukkuliike FEG:n jäsen.

52 NAVEG:n jäsenten ei selvästikään odotettu paljastavan monisanaisesti mahdolliselle asiakkaalle, miksi tälle ei suostuttu toimittamaan tavaraa. Seuraava katkelma edellä mainitusta NAVEG:n jäsenen Hoften kirjeestä Paul Hochköpper & Co:lle on tässä mielessä valaiseva:

CEF:n komissiolle lähettämästä kantelusta Hofte huomauttaa: 'Se on sitä paitsi tietenkin lähettänyt myös asiakirjoja, jotka ovat peräisin NAVEG:n ajattelemattomasti toimineilta agenteilta. Niissä ilmoitetaan, että yritykselle ei voida toimittaa tavaraa, koska se ei ole FEG:n jäsen.'"

b) Tosiseikkojen paikkansapitävyys

140 Kantajat kiistävät herrasmiessopimuksen olemassaolon. TU väittää aluksi, ettei riidanalaisessa päätöksessä kuvatun kaltaisesta kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä olisi mitään hyötyä. Kantajat riitauttavat FEGin ja NAVEGin voimasuh-

teisiin ja herrasmiessopimuksen syntyvaiheisiin liittyvät arviot sekä FEGin ja NAVEGin välisiä kokouksia ja sopimuksen toimeenpanemista koskevat arviot yksi toisensa jälkeen.

141 Näiden väitteiden valossa on arvioitava, täyttikö komissio riidanalaisessa päätöksessä sille kuuluvan todistustaakan, kun se totesi herrasmiessopimuksen olemassaolon, mistä on sen mukaan todisteita 11.3.1986 alkaen. Tämä arviointi perustuu kaikkien merkityksellisten todisteiden ja aihetodisteiden kokonaisvaltaiseen tarkasteluun.

Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn hyödyllisyys

— Asianosaisten lausumat

142 TU väittää ensiksi, etteivät NAVEGin jäsenet voineet tehdä komission tarkoittamaa kilpailunvastaista sopimusta. Myyntiedustajan ominaisuudessaan niillä ei ollut valtuuksia sitoa valtuuttajiaan kyseisellä tavalla.

143 TU lisää toiseksi, että kollektiivisella yksinoikeusjärjestelyllä ei ole mitään mieltä, kun otetaan huomioon sen yksipuolisuus. Koska FEGin jäsenillä on edelleen vapaus tehdä hankintansa valmistajilta, jotka eivät kuulu NAVEGiin, NAVEGin jäsenillä ei TUn mukaan ole mitään intressiä tehdä tällaista sopimusta.

144 Kolmanneksi jos kollektiivinen yksinoikeusjärjestely olisi ollut olemassa, kaikki FEGin jäsenet olisivat TUn mukaan voineet vedota yhdenvertaiseen oikeuteen saada toimituksia tavarantoimittajilta. TUn mukaan tilanne ei kuitenkaan ollut tämä.

145 Neljänneksi TU väittää, etteivät tavarantoimittajat käy kauppaa CEFin kanssa, koska ne mieluummin rajoittavat jakeluverkostonsa muutamaan sellaiseen tukkukauppiaaseen, jotka voivat tarjota sille lisäarvopalveluja.

146 Komissio vastaa, että liikestrategiasta Alankomaiden markkinoilla päättävät yleisimmin NAVEGin jäsenet eivätkä niiden valtuuttajat. Komissio toteaa, että kollektiivinen yksinoikeusjärjestely on seurausta NAVEGin ja FEGin erittäin epätasapainoisista voimasuhteista FEGin hyväksi. Komission mukaan NAVEGin jäsenillä on tuotteidensa jakelemiseksi suuri intressi ottaa huomioon FEGin toiveet. Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn tavoitteena on estää NAVEGin jäseniä toimittamasta sähköteknisiä tuotteita tukkukauppiaille, jotka eivät kuulu FEGiin. Komissio myöntää kuitenkin, ettei NAVEGin jäsenillä ollut velvoitetta toimittaa tavaraa FEGin jäsenille.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

147 TUn ensimmäisen väitteen osalta on todettava, ettei merkitystä ole sillä, olivatko NAVEGin jäsenten valtuuttajat antaneet myyntiedustajina toimiville NAVEGin jäsenille luvan tehdä yksinoikeussopimuksen FEGin kanssa. Riidanalaisen päätöksen kannalta merkitystä on ainoastaan sillä, oliko tällainen sopimus olemassa. Tältä osin on huomautettava, että kyseessä oleva yksinoikeussopimus koski ainoastaan myyntiedustajien itse Alankomaiden markkinoilla toteuttamaa myyntiä eikä valtuuttajien suoraan toteuttamaa myyntiä. Joka tapauksessa TUn väite ei ole tarpeeksi perusteltu, jotta sillä voitaisiin kyseenalaistaa riidanalaisen päätöksen 47–52 perustelukappaleessa esitetyt tosiseikkoja koskevat toteamukset. Tämä ensimmäinen väite on näin ollen hylättävä.

148 TUn toinen väite koskee sitä, onko yksipuolisella kollektiivisella yksinoikeusjärjestelyllä mitään mieltä. Tältä osin riittää, kun todetaan, että FEGin jäsenillä oli relevanteilla markkinoilla markkinavoima, joka riittää selittämään NAVEGin kanssa tehdyn yksinoikeussopimuksen yksipuolisuuden. FEGin jäsenet, joilla oli relevanteilla markkinoilla noin 96 prosentin markkinaosuus, olivat määräävässä markkina-asemassa (ks. riidanalaisen päätöksen 67 perustelukappale). Vaikka käytettäisiin laajempaa markkinamäärittelyä, FEGin jäsenillä, joiden kokonaismarkkinaosuus oli noin 50 prosenttia, oli huomattava markkinavoima sähköteknisten tuotteiden jakelumarkkinoilla Alankomaissa (tukkukauppiaiden ja vähittäiskauppiaiden toteuttama suora jakelu). FEGin jäsenillä, jotka olivat tällaisten tuotteiden suurimpia ostajia, oli näin ollen kollektiivisesti huomattava taloudellinen merkitys, joka antoi niille ostovoimaa, jota NAVEG ja sen jäsenet eivät voineet jättää huomiotta.

149 Näissä olosuhteissa komissio on perustellusti voinut katsoa, että NAVEGin jäsenillä oli intressi taipua FEGin jäsenten vaatimuksiin niiden päättäessä yhteensovitetusta kannasta, sillä ne "o[li]vat liikevaihtonsa suurimmalta osalta riippuvaisia FEG:stä" (riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappale). Riidanalaisessa päätöksessä tarkoitettu kollektiivinen yksinoikeusjärjestely oli näin ollen keino, jolla FEGin jäsenet saattoivat taata yksinoikeuden saada toimituksia NAVEGiin kuuluvilta tavarantoimittajilta. Sellaiset sähköteknisten tuotteiden tukkukauppiaat, jotka eivät kuuluneet FEGiin, jäivät tämän vuoksi tällaisen kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn ulkopuolelle ja olivat näin ollen hankintojensa suhteen FEGin jäseniin nähden huonommassa taloudellisessa asemassa.

150 Tämän vuoksi kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn yksipuolisuus ei anna aihetta epäillä komission riidanalaisessa päätöksessä puolustaman kannan pätevyyttä. Päinvastoin FEGin jäsenten kollektiivisen markkinavoiman valossa on katsottava, että tällaisella järjestelyllä pyrittiin rajoittamaan niiden kilpailijoiden kilpailukykyä rajoittamalla viimeksi mainittujen mahdollisuutta käyttää tiettyjä sähköteknisten tuotteiden hankintalähteitä Alankomaissa. TUn toinen väite on näin ollen hylättävä.

151 Kolmannessa väitteessään TU toteaa sen, että FEGin jäsenet eivät ole edellyttäneet tavarantoimittajiltaan "yhdenvertaista oikeutta saada toimituksia", olevan ristiriidassa kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn olemassaoloa koskevan väitteen kanssa. On todettava, että tämä väite perustuu olettamaan, jonka mukaan yksinoikeusjärjestelyn kollektiivisuus edellyttäisi väistämättä sitä, että siitä hyötyvät tahot toimeenpanevat sen täysin yhdenvertaisesti. Oikeus yhdenvertaiseen kohteluun, johon TU vetoaa, ei kuitenkaan ole käsiteltävänä olevassa asiassa kyseessä olevan kaltaisen kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn toiminnan kannalta olennainen edellytys. Näin ollen tämä väite, jota ei ole edes perusteltu konkreettisesti, on hylättävä.

152 Neljännen väitteen osalta, jonka mukaan tavarantoimittajat suosivat liikesuhteiden ylläpitämistä FEGin jäseniin niiden palvelujen laadun vuoksi, on todettava, että komissio on riidanalaisessa päätöksessä tukeutunut joihinkin todisteisiin osoittaakseen, että kieltäytyminen myymästä tukkukauppiaille, jotka eivät kuuluneet FEGiin, johtui tämän yhteenliittymän jäsenten yhteisjärjestelystä. Tätä väitettä ei näin ollen voida erottaa niistä väitteistä, joilla kantajat riitauttavat niitä vastaan käytettyjen asiakirjojen todistusvoiman ja jotka tutkitaan myöhemmin.

FEGin ja NAVEGin voimasuhteet

— Asianosaisten lausumat

153 FEG riitauttaa komission arviot, jotka koskevat FEGin ja NAVEGin markkinavoimien epätasapainoa. FEG katsoo, että riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappaleessa komissio totesi täysin perusteettomasti, että NAVEGin markkinavoima on vähäinen suhteessa FEGin markkinavoimaan. FEGin mukaan on kuitenkin virheellistä katsoa, että FEGin jäsenet toimisivat yhdenmukaisesti ja että niillä olisi tämän vuoksi jonkinlaista markkinavoimaa. FEG lisää, etteivät

komission mainitsemat asiakirjat (kirje, jonka NAVEGin jäsen Hofte lähetti 23.8.1991 Paul Hochköpper & Co:lle, ja NAVEGin 9.5.1988 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja) ole todistusvoimaisia.

154 TU moittii komissiota NAVEGin ja sen jäsenten merkityksen yliarvioimisesta sekä laadullisesti että määrällisesti.

155 Ensiksi TU väittää, että suurin osa NAVEGin jäsenistä on vähemmän tunnettujen valmistajien myyntiedustajia (NAVEGin 28.8.1991 antama vastaus komission kysymyksiin; kanteen liite 19). TU riitauttaa väitteen, jonka mukaan "NAVEG:n noin 30 jäsentä edustavat noin 400:aa Alankomaiden markkinoilla toimivaa sähköteknisten asennustuotteiden pääosin ulkomaista valmistajaa" (riidanalaisen päätöksen 21 perustelukappale), ja katsoo, että ainoastaan kymmenen NAVEGin jäsentä edustaa hyvin tunnettuja merkkejä (vastauskirjelmän liite 41b).

156 Toiseksi TU väittää, että NAVEGin jäsenten markkinaosuus on yhteensä hyvin pieni.

157 Ensinnäkin niiden markkinaosuus (riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappale) on TUn mukaan yliarvioitu. TU huomauttaa, että sähköteknisten tuotteiden Alankomaiden markkinoiden kokonaisvuosiliikevaihto oli vuosina 1992–1994 TUn mukaan noin 1,36–1,82 miljardia euroa (riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappale). NAVEGin jäsenten, joiden yhteenlaskettu liikevaihto on 84 miljoonaa euroa (riidanalaisen päätöksen 21 perustelukappale), markkinaosuus on 4,6–6,2 prosenttia. TU korostaa, että komissio ei ottanut huomioon omia tietojaan, kun se käytti päätöksen 23 perustelukappaleessa perustana 10 prosentin arviomääräistä markkinaosuutta. TUn mukaan komissio kertoi tämän jälkeen kahdella NAVEGin myyntiedustajien markkinaosuuden, kun se vahvisti tämän suuruudeksi noin 20 prosenttia (riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappale).

158 Toiseksi TU katsoo, että NAVEGin jäsenten liikevaihdon arvioiminen 84 miljoonaksi euroksi oli liioittelua ja perustuu laskentatapaan, joka ei ole läpinäkyvä. TUn mielestä komission toteamus (riidanalaisen päätöksen alaviite 20), jonka mukaan tämä arvio on todennäköisesti todellista määrää pienempi, on epärealistinen. TU väittää myös, että koska NAVEGin jäsenet ovat ainoastaan myyntiedustajia, NAVEGin yhdistetty liikevaihto on suurimmaksi osaksi niiden edustamien valmistajien yhdistetty liikevaihto. Lopuksi TU katsoo, että NAVEGin tilastotiedot, joihin komissio tukeutui (päätöksen alaviite 20; vastauskirjelmän liite 41a), olivat niin epäluotettavia, että NAVEG joutui lopettamaan niiden kokoamisen vuoden 1994 jälkeen.

159 Yhteenvetona TU katsoo, että NAVEGin taloudellinen merkitys on viidestoistaosa komission riidanalaisessa päätöksessä esittämästä taloudellisesta merkityksestä.

160 Komissio kiistää TUn väitteet ja pitää niitä suurimmalta osin merkityksettöminä. TUn väitteet ovat myös ristiriidassa FEGin arvion kanssa, jonka mukaan NAVEGin jäsenten markkinaosuus on noin 10 prosenttia (riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappale), ja TUn väitetiedoksiantoon antaman vastauksen kanssa, jossa markkinaosuudeksi arvioidaan 7 prosenttia (väitetiedoksiantoon annetun vastauksen sivu 6). Arvio, jonka mukaan NAVEGilla on 400 jäsentä, on otettu suoraan FEGin väitetiedoksiantoon antamasta vastauksesta (asiakirja F-22-209).

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

161 Vastauksena FEGin väitteisiin on huomautettava, että riidanalaisessa päätöksessä FEGin ja NAVEGin voimasuhteisiin liittyvät arviot perustuvat osaksi siihen, että FEGin jäsenten kokonaismarkkinaosuus relevanteilla markkinoilla on 96 prosenttia. Koska relevanttien markkinoiden määrittämistä koskevat väitteet on jo

hylätty, FEGin väitteet, joilla pyritään kyseenalaistamaan komission arvio FEGin jäsenten yhteisestä markkinavoimasta, on hylättävä.

162 Lisäksi komissio totesi riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappaleessa, että NAVEGin ja FEGin voimasuhteet ovat epätasapainoiset, viittaamalla tiettyihin asiakirjoihin. Kyse on ennen kaikkea kirjeestä, jonka Hofte lähetti 23.8.1991 Paul Hochköpper & Co:lle ja jonka osalta FEG selittää, että on täysin loogista, että Hofte katsoo omaavansa "ihanteelliset suhteet" FEGiin, sillä FEG edustaa 96:ta prosenttia Alankomaiden tukkukauppiaista. FEG korostaa kuitenkin sitä, ettei tämä ilmoitus eikä mikään muukaan kirjeen kohta todista FEGin ja NAVEGin välisen lainvastaisen sopimuksen olemassaoloa.

163 Nämä väitteet eivät ole vakuuttavia. Kyseisen kirjeen on laatinut NAVEGin hallitukseen kuuluva yritys, ja se on vähintäänkin aihetodiste FEGin ja NAVEGin ja niiden jäsenten välisen erityissuhteen olemassaolosta. Tämä suhde voi kohtuudella selittyä näiden yhteenliittymien jäsenten taloudellisen merkityksen epätasapainolla ja erityisesti sillä, että NAVEGin jäsenet ovat myyntinsä osalta 96-prosenttisesti riippuvaisia FEGin jäsenistä.

164 FEG katsoo, että NAVEGin 9.5.1988 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja, johon riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappaleessa viitataan, ei todista lainvastaisen sopimuksen olemassaoloa. FEG myöntää kuitenkin (kanteen 92 kohta), että tämä asiakirja osoittaa sen, miten merkittäväksi NAVEGin jäsenet kokevat hyvän yhteistyön FEGin jäsenten kanssa.

165 Nämä väitteet eivät ole vakuuttavia. On selvää, että NAVEGin 9.5.1988 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjassa, johon viitataan riidanalaisen päätöksen 47 perustelukappaleessa, mainitaan se, että "hyvä yhteistyö" FEGin kanssa on NAVEGin jäsenille "hyvin tärkeää", mikä johtuu tilanteesta, jossa "suurin osa jäsenagent-

tien liikevaihdosta tulee FEG:n jäseniltä". Tällainen toteamus on aihetodiste näiden yhteenliittymien läheisistä suhteista ja osoittaa NAVEGin jäsenten taloudellisen riippuvuuden FEGiin kuuluvista tukkukauppiaista.

Herrasmiessopimuksen syntyhistoria

— Asianosaisten lausumat

166 Kantajat riitauttavat riidanalaisen päätöksen 39–43 perustelukappaleessa esitetyn väitteen, jonka mukaan FEG ja NAVEG olivat jatkaneet AGC-sopimuksen soveltamista vuoden 1957 jälkeen. Kantajat huomauttavat, että komissio on maininnut ainoana todisteena talousministeriön 23.2.1959 päivätyn muistion. Tämä asiakirja ei kantajien mielestä osoita mitenkään sitä, että AGC-sopimus olisi pidetty voimassa rikkomisajanjakson päättymiseen asti. Lisäksi FEG korostaa, että tämän muistion jälkeen Alankomaiden viranomaiset eivät olleet löytäneet mitään todisteita FEGin ja NAVEGin välisestä lainvastaisesta sopimuksesta. FEG vakuuttaa toimineensa aina Alankomaiden oikeuden mukaan.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

167 Komissio viittaa riidanalaisessa päätöksessä talousministeriön 23.2.1959 päivättyyn muistioon (riidanalaisen päätöksen alaviite 42, 41 perustelukappale) esitelläkseen kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn syntyajankohdan olosuhteita. Tämän asiakirjan todistusvoiman osalta on totta, että riidanalaisessa päätöksessä

komissio mainitsee käytännön, jonka mukaan AGC-sopimuksen osapuolet ovat jatkaneet tätä sopimusta vuoden 1957 jälkeen tietyin muutoksin, sillä AGC-sopimusta seuranneessa "agenttien ja tukkuliikkeiden välisessä yhteydenpidossa" määrätään enää ainoastaan myyntiedustajien yksipuolisesta sitoumuksesta (riidanalaisen päätöksen 41–43 perustelukappale).

168 On kuitenkin todettava, että riidanalaisen päätöksen 145 perustelukappaleessa komissio totesi, että kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvä rikkominen kesti 11.3.1986 ja 25.2.1994 välisen ajan. Riidanalaisen päätöksen oikeudellista arviointia koskevasta osasta ilmenee, että komissio rajoitti tämän ajanjakson sellaisten asiakirjojen perusteella, jotka ovat peräisin 28.4.1986 ja 25.2.1994 väliseltä ajalta. Riidanalaisen päätöksen 103 perustelukappaleessa komissio totesi, että tämä oikeudellinen arviointi tapahtui "johdanto-osan 44–52 kappaleessa kuvattujen seikkojen" perusteella. Riidanalaisen päätöksen 41–43 perustelukappaleessa mainitut AGC-sopimusta koskevat seikat ainoastaan kuvailevat riidanalaisen päätöksen kohteena olevien sopimusten tai käytäntöjen taustaa, kuten edellä 45 kohdassa todetaan. Tästä seuraa, että kantajien väitteet koskevat riidanalaisessa päätöksessä tarkoitettua rikkomisajanjaksoa, jonka on katsottu alkaneen vuonna 1986, edeltävää ajanjaksoa. Vaikka nämä väitteet olisivat perusteltuja vuoden 1957 ja vuoden 1986 välisen ajanjakson osalta, ne eivät voi kyseenalaistaa komission arviota lainvastaisen sopimuksen olemassaolosta vuosien 1986 ja 1994 välisenä aikana. Näin ollen nämä väitteet on hylättävä.

FEGin ja NAVEGin väliset kokoukset

169 Kantajat riitauttavat riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleessa mainittujen sellaisten asiakirjojen todistusvoiman, jotka koskevat väitteen mukaan 11.3.1986 ja 28.2.1989 pidettyjä FEGin ja NAVEGin välisiä kokouksia.

11.3.1986 pidetty kokous

— Asianosaisten lausumat

170 TU ei ole esittänyt erityisiä väitteitä NAVEGin 28.4.1986 pidetystä yleiskokouksesta laaditun pöytäkirjan todistusvoimasta.

171 FEG puolestaan epäilee ensinnäkin 11.3.1986 pidetyn kokouksen olemassaoloa, koska se ei ole löytänyt siitä mitään kirjallista merkintää. Toiseksi FEG katsoo, ettei NAVEGin 28.4.1986 pidetystä yleiskokouksesta laadittua pöytäkirjaa voida pitää todisteena sitä vastaan, sillä se on peräisin NAVEGilta. Kolmanneksi FEG toteaa, ettei komissio voi tukeutua yksinomaan yhteen kokoukseen osoittaakseen NAVEGin kanssa tehdyn sopimuksen olemassaolon.

172 Komissio hylkää nämä väitteet ja väittää, että NAVEGin 28.4.1986 pidetystä yleiskokouksesta laadittu pöytäkirja osoittaa sellaisen FEGin ja NAVEGin välisen sopimuksen olemassaolon, jonka nojalla NAVEGin jäsenet eivät saaneet toimittaa tavaraa yrityksille, jotka eivät kuuluneet FEGiin.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

173 FEGin ensimmäisen väitteen osalta on korostettava, ettei sen perusteella, että FEG ei ole säilyttänyt 11.3.1986 pidettyyn kokoukseen liittyneitä asiakirjoja, voida mitenkään kyseenalaistaa tämän kokouksen olemassaoloa, jonka osoittaa NAVEGin 28.4.1986 pidetystä yleiskokouksesta laadittu pöytäkirja, jonka todistusvoimaisuutta ei ole riitautettu.

174 Toiseksi sen osalta, ettei tätä asiakirjaa voida väitteen mukaan käyttää FEGiä vastaan, on korostettava, että raskauttavan asiakirjan adressaatin ominaisuus ei

voi määrittää asiakirjan todistusvoimaa. Komission on arvioitava niiden asiakirjojen todistusvoimaa, joita se aikoo käyttää todisteina, niiden sisällön ja laajuuden valossa ja ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen valvonnassa. Käsiteltävänä olevassa asiassa komissio mainitsi NAVEGin 28.4.1986 pidetystä yleiskokouksesta laaditun pöytäkirjan todisteena 11.3.1986 pidetystä FEGin ja NAVEGin välisestä kokouksesta. Tämä asiakirja on laadittu samoihin aikoihin sen kokouksen kanssa, jonka tapahtumisen ja sisällön se pyrkii osoittamaan. Asiakirja sisältää seuraavat kohdat:

"Pöytäkirja NAVEGin–FEGin hallituksen keskusteluista

Virkistyskokous pidettiin 11.3.1986 Euromotelissa, Oude Haagseweg, Amsterdam. Läsnä FEGin hallituksen jäsenet: Schuurman, Brinkman, Coppoolse, van de Meer, Goedhart, Schiefelbusch, Vos ja van Diessen. Läsnä NAVEGin hallituksen jäsenet: Gunneman, Amesz, Hofte ja Onstee.

Schuurman (FEG) totesi, että työskentely tavararyhmäkomiteoiden kanssa sujuu menestyksekkäästi (NAVEGin hallitus tietää nimet).

Yhteenliittymien välisten sopimusten perusteella toimituksia Nedeximpolle, Degolle, van de Meerakkerille ja Hagrolle ei toivota.

Haluttiin tietää, mitkä FEGin jäsenet hankkivat sopimustavaraa Heinrich Koppilta; tämän jälkeen ryhdytään toimenpiteisiin.

FEG on edelleen kiinnostunut yhteistyöstä NAVEGin kanssa ja toivoo sen tapahtuvan avoimessa hengessä.

Gunneman (NAVEG) otti esiin seuraavat kysymykset:

— tiedottaminen FEGin jäseneksiottamista koskevasta käytännöstä Timmermansin ja Gro-Hamin liittymisen jälkeen

— katsaus FEGin saamiin jakelusopimuksiin ja sen yksioikeudella toteuttamaan myyntiin

— sopimustuotteiden toimittaminen yrityksille, jotka eivät ole FEGin jäseniä, eli Olpa-Ardomylle ja Jan de Vriesille.

Timmermans ja Gro-Ham ovat jäseniä laitteiden osalta; FEG pyytää, ettei mitään asennustuotteita tarjota tai myydä.

FEG lähettää luettelot laitteiden ja asennustuotteiden tukkukauppiaista (niitä ei ole aina saatu).

FEG lähettää luettelon tukkukauppiaiden myynnistä yksinoikeudella ja FEGin jäsenten toimituksista yrityksille, jotka eivät ole FEGin jäseniä (jota ei tähän mennessä ole saatu).

FEGin ja NAVEGin suhdetta ulkomaille (Saksa–Englanti) on pidettävä tyydyttävänä."

175 Tässä vaiheessa on todettava tämän asiayhteydessään tarkastellun asiakirjan perusteella, että tietyt FEGin ja NAVEGin hallitusten jäsenet ovat tavanneet 11.3.1986 ja ovat "sopimusten[sa] perusteella" ottaneet esille kysymyksen NAVEGin jäsenten toimituksista yrityksille, jotka eivät kuulu FEGiin (Nedeximpo, Dego, van de Meerakker, Hagro, Olpa-Ardomy ja Jan de Vries). Nämä seikat ovat sellaista asiakirjanäyttöä "sopimusten" ja näiden yhteenliittymien välillä 11.3.1986 lähtien järjestettyjen kokousten olemassaolosta, jonka ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin ottaa huomioon jäljempänä 210 kohdassa esittämässään yhteenvedossa herrasmiessopimuksesta.

28.2.1989 pidetty kokous

— Asianosaisten lausumat

176 FEG riitauttaa NAVEGin 28.2.1989 pidetystä kokouksesta laatiman sen pöytäkirjan tulkinnan ja todistusvoiman, johon komissio tukeutui katsoessaan, että NAVEG kehotti jäseniään olemaan toimittamatta tukkukauppiaille, jotka eivät kuulu FEGiin. Myöhemmin 24.4.1989 pidetyssä yleiskokouksessaan NAVEG ainoastaan tiedotti jäsenilleen tästä ilman, että mitään suosituksia annettiin tai päätöksiä tehtiin.

177 TU puolestaan väittää ensinnäkin, ettei se ollut läsnä tai edustettuna 28.2.1989 pidetyssä kokouksessa. Sen työntekijä Coppoolse, joka oli tuolloin FEGin hallituksen jäsen, oli sen mukaan estynyt. Tällöin komissio ei voi päätellä tämän kokouksen perusteella, että TU olisi osallistunut rikkomiseen. Toiseksi TU väittää, ettei todisteisiin tästä kokouksesta voida vedota sitä vastaan. Kyse on NAVEGin 24.4.1989 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjasta ja NAVEGin sisäisestä muistiosta, jossa selostetaan tämän kokouksen kulkua (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale). TU väittää, ettei sillä ollut hallussaan näitä NAVEGin jäsenille tarkoitettuja asiakirjoja. Se myös toteaa saaneensa tiedon 28.2.1989 pidetyn kokouksen sisällöstä FEGiltä, toisin kuin komissio totesi riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappaleessa.

178 Kantajat vetoavat lopuksi siihen, ettei 28.2.1989 pidettyyn FEGin ja NAVEGin väliseen kokoukseen viitata lainkaan FEGin hallituksen 11.4.1989 pidetystä kokouksesta laaditussa pöytäkirjassa. FEG ja TU väittävät, ettei tämä asiakirja sisällä mitään viittausta yksinoikeussopimukseen, joka on väitteen mukaan ollut esillä 28.2.1989 pidetyssä kokouksessa. FEG ja TU katsovat, että tämä seikka on omiaan kumoamaan herrasmiessopimuksen olemassaolon.

179 Komissio kiistää nämä väitteet ja viittaa riidanalaisen päätöksen kohtaan, joka koskee 28.2.1989 pidetystä kokouksesta tehtäviä johtopäätöksiä.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

180 Tässä vaiheessa arviointi on rajoitettava todisteisiin väitetyn rikkomisen olemassaolosta. Näin ollen väite, jonka mukaan komissio ei voinut vedota TUta vastaan 28.2.1989 pidetyn kokouksen aikana käytyihin keskusteluihin sillä perusteella, ettei TU ollut siellä edustettuna, tutkitaan niiden väitteiden tutkimisen yhteydessä, jotka koskevat rikkomisten syyksiluettavuuden perusteita. Lisäksi TUn edustajan puuttuminen 28.2.1989 pidetystä kokouksesta ei sellaisenaan riitä kyseenalaistamaan niiden komission käyttämien todisteiden arvoa, jotka koskevat tämän kokouksen olemassaoloa ja sen aikana mahdollisesti käytyjen keskustelujen luonnetta.

181 Tämän jälkeen on hylättävä TUn väite, jonka mukaan NAVEGin 28.2.1989 pidetystä kokouksesta laatimaan pöytäkirjaan eikä NAVEGin 24.4.1989 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjaan voida vedota sitä vastaan sillä perusteella, ettei se ollut niiden adressaatti. Kuten edellä todetaan, kyseessä olevien asiakirjojen adressaatin ominaisuus ei voi vaikuttaa niiden todistusvoimaan, jota komission on arvioitava niiden sisällön ja laajuuden valossa sekä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen valvonnassa. Todisteisiin sovellettavien yleissääntöjen mukaan

on päinvastoin pidettävä erittäin tärkeänä sitä, että kyseiset asiakirjat on laadittu välittömästi tosiseikkojen tapahtumisen yhteydessä.

182 Se, ettei 28.2.1989 pidettyyn FEGin ja NAVEGin väliseen kokoukseen viitata lainkaan FEGin hallituksen 11.4.1989 pidetystä kokouksesta laaditussa pöytäkirjassa, ei kumoa eikä vahvista komission FEGin ja NAVEGin tässä kokouksessa käymien keskustelujen osoittamiseksi käyttämien todisteiden todistusvoimaa. Tämän vuoksi kantajien tältä osin esittämä väite on hylättävä.

183 Muutoin ainoastaan FEG riitauttaa komission arvioinnit NAVEGin 28.2.1989 pidetystä kokouksesta laatiman pöytäkirjan ja NAVEGin 24.4.1989 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirjan arvosta ja laajuudesta. FEG katsoo, etteivät nämä asiakirjat todista sopimuksen olemassaoloa. Nämä asiakirjat ovat lisäksi erilaisia; millään perusteella ei voida katsoa, että NAVEG tai FEG olisivat antaneet ohjeita jäsenilleen.

184 Näitä väitteitä ei voida hyväksyä. NAVEGin 28.2.1989 pidetystä kokouksesta laatimasta pöytäkirjasta ilmenee nimenomaisesti, että eräs FEGin jäsen kyseli NAVEGin edustajilta NAVEGin suhtautumisesta tukkukauppiaisiin, jotka eroavat FEGistä. NAVEG katsoi, että tällaisessa tilanteessa se "suositta[isi], ettei tälle enää toimitettaisi tavaraa". Tästä puheenvuorosta todistaa myös FEGin 28.2.1989 pidetystä kokouksesta laatima pöytäkirja (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale, alaviitteessä 48 mainittu asiakirja, kanteen liite 17), jossa todetaan seuraavaa:

"Schiefelbusch kysyi, mitä NAVEG tekisi sellaisille tukkukauppiaille, jotka ovat eronneet FEGistä. NAVEG suosittaa jäsenilleen, ettei eronneille tukkukauppiaille enää toimitettaisi tavaraa."

185 Lopuksi on korostettava, että NAVEG ilmoitti 24.4.1989 pidetystä yleiskokouksestaan laatimassaan pöytäkirjassa kantansa toimituksista FEGistä eroaville tukkukauppiaille ja totesi, ettei NAVEGin jäsenillä ole velvoitetta toimittaa tavaraa FEGin jäsenille mutta että "toimitukset perustuvat herrasmiessopimukseen, jolloin tavaran toimittamisesta FEG:n ulkopuolisille voi olla haittaa" (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale).

186 Kun otetaan huomioon nämä seikat, on katsottava, että näiden aihetodisteiden perusteella voidaan pitää toteen näytettynä, että FEG ja NAVEG ovat 28.2.1989 pidetyn kokouksensa aikana sopineet ehdoista, joilla NAVEGin jäsenten pitäisi kohdella FEGistä eroavia tukkukauppiaita, kun NAVEG on myöhemmin vedonnut tältä osin yhteenliittymien välisen herrasmiessopimuksen olemassaoloon. Kaikkien näiden seikkojen perusteella on hylättävä väitteet, joilla kantajat pyrkivät kiistämään 28.2.1989 pidettyyn kokoukseen liittyvien asiakirjatodisteiden todistusvoiman.

Herrasmiessopimuksen toimeenpano

— Asianosaisten lausumat

187 Kantajat riitauttavat komission riidanalaisen päätöksen 48–53 perustelukappaleessa esimerkkinä herrasmiessopimuksen toimeenpanosta mainitsemat seikat.

188 Ensinnäkin ne riitauttavat komission väitteen, jonka mukaan FEG toimitti NAVEGille jäsentensä ajan tasalle saattamia luetteloita helpottaakseen kollektii-

visen yksinoikeusjärjestelyn soveltamista. Kantajien mukaan kyseinen tietojenvaihto FEGin ja NAVEGin välillä ei kuulunut herrasmiessopimuksen alaan vaan oli osa niiden toimialalla tehtyjen aloitteiden laillista kehittämistä. Kantajat väittävät, ettei komissio ottanut huomioon FEGin laatimaa 25.10.1991 pidetyn kokouksen pöytäkirjaa (riidanalaisen päätöksen 48 perustelukappaleessa oleva alaviite 53, TUn vastauskirjelmän liite 44 ja FEGin vastauskirjelmän liite 23), jonka seuraava kohta osoittaa niiden mielestä sen, ettei herrasmiessopimusta ollut olemassa:

"Jonkin aikaan FEGillä on tavanomaisten jäsentensä lisäksi ollut myös liittyneitä jäseniä. NAVEGille ei ole ilmoitettu siitä muodollisesti, koska NAVEGin jäsenet ovat vapaita harjoittamaan liiketoimintaa myös FEGiin kuulumattomien yritysten kanssa."

189 FEG korostaa, että komissio on löytänyt ainoastaan viisi esimerkkiä yhteenliittymien kokouksista vuosien 1987 ja 1992 välisenä aikana. Sen mukaan näillä kokouksilla ei ollut FEGille juurikaan merkitystä, ja ne olivat joka tapauksessa riittämättömiä herrasmiessopimuksen olemassaolon osoittamiseksi.

190 Toiseksi (kanteen 112 kohta) TU riitauttaa sen, että NAVEG olisi suositellut jäsenilleen, ettei FEGiin kuulumattomille tukkukauppiaille enää toimitettaisi tavaraa. TU vetoaa Spaanderman Lichtin NAVEGille 14.8.1991 osoittaman kirjeen (TUn väitetiedoksiantoon antaman vastauksen liite 6, TUn kanteen liite 25) seuraavaan osaan. Tässä kirjeessä NAVEGin jäsen Spaanderman Licht totesi seuraavaa:

"— — yrityksemme ei ole koskaan päättänyt olla toimittamatta tavaraa CEFille NAVEGiin kuulumisensa vuoksi. Emme ole tietoisia tällaisesta NAVEGin suosituksesta."

191 Kolmanneksi kantajat riitauttavat riidanalaisen päätöksen 50 perustelukappaleessa esitetyn ehdotuksen, jonka mukaan NAVEGin jäsenet ovat käytännössä kieltäytyneet toimittamasta tavaraa tukkukauppiaille, jotka eivät kuulu FEGiin, erityisesti CEFille. Kantajat viittaavat 20 tavarantoimittajan komission esittämiin kysymyksiin antamiin vastauksiin osoittaakseen, että niiden kieltäytyminen liikesuhteista CEFin kanssa ei johdu kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä. TU mainitsee myös ABB:n 2.4.1991 päivätyn kirjeen ja Spaanderman Lichtin 22.5.1991 päivätyn kirjeen, joilla kyseiset tavarantoimittajat ilmoittivat CEFille, etteivät ne aikoneet käyttää sen palveluja, koska niiden jakeluverkostoon kuului jo riittävä määrä myyntipisteitä (TUn kanteen 139 kohta ja sen liitteenä 31 olevat asiakirjat).

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

192 Ensinnäkin on kiistatonta, että FEGillä ja NAVEGilla oli kausittaisia tapaamisia, ja komission tutkimus osoitti näiden yhteenliittymien pitäneen viisi kokousta vuosien 1987 ja 1992 välisenä aikana (3.11.1987, 28.2.1989, 5.12.1990, 17.9.1991 ja 25.10.1991).

193 Toiseksi tarkemmin ottaen 25.10.1991 pidetyn kokouksen asiayhteyden osalta on kiistatonta, että se on kutsuttu kokoon sen jälkeen, kun useat FEGin jäsenet olivat ilmaisseet halunsa erota tästä yhteenliittymästä. Reaktiona tähän FEG aikoi tuolloin muuttaa sisäisiä sääntöjään luomalla uuden jäsenluokan, "liittyneet jäsenet". NAVEG kyseli 28.2.1989 pidetyssä kokouksessa tällaisen kehityksen vaikutuksia kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn soveltamiseen. Kun NAVEG kysyi tätä uudelleen 25.10.1991 pidetyssä kokouksessa, FEGin edustaja totesi, että kyseisen yhteenliittymän kokoonpanon muuttuminen "ei vaikuta NAVEGiin, mikä merkitsee sitä, että olemassa olevat yhteydet säilytetään ilman muutoksia". NAVEGin laatimassa 25.10.1991 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa (riidanalaisen päätöksen alaviitteessä 53 mainittu asiakirja nro 1379b) todetaan, että FEG ilmoitti NAVEGille tällöin kahden sellaisen jäsenensä nimen, jotka olivat ilmaisseet halunsa tulla liittyneiksi jäseniksi.

194 Kantajien väitteiden perusteella ei näin ollen voida kumota komission riidanalaisen päätöksen 48 perustelukappaleessa FEGin ja NAVEGin 25.10.1991 pidetyn kokouksen pöytäkirjojen perusteella käyttämää tulkintaa, jonka mukaan FEG ilmoitti NAVEGille niiden tukkukauppiaiden nimet, jotka eivät enää olleet yhteenliittymän jäseniä.

195 Lisäksi näitä aihetodisteita siitä, että FEG oli ilmoittanut NAVEGille siihen liittyneiden yritysten nimet, vahvistavat 28.2.1989 pidettyyn kokoukseen liittyvät asiakirjat, joita on tarkasteltu aiemmin tätä kanneperustetta käsiteltäessä, ja erityisesti FEGin laatima pöytäkirja, joka on mainittu riidanalaisen päätöksen 49 perustelukappaleessa.

196 Kolmanneksi Spaanderman Lichtin 14.8.1991 laatiman kirjeen sanamuoto on omiaan osoittamaan, ettei tämän NAVEGin jäsenyrityksen kieltäytyminen toimittamasta tavaraa CEFille liity FEGin ja NAVEGin välisen herrasmiessopimuksen olemassaoloon. Tämän kirjeen sanamuotoa on kuitenkin punnittava sen asiayhteyden valossa. Ensiksi on todettava, että tämä kirje on osoitettu NAVEGille vastauksena NAVEGin kaksi päivää aiemmin esittämään kysymykseen. Näin ollen NAVEG teki aloitteen kysyä Spaanderman Lichtilta viimeksi mainitun syitä olla toimittamatta tavaraa CEFille. Toiseksi tämä kirjeenvaihto on tapahtunut hallinnollisen menettelyn aloittamisen jälkeen, kun komission tutkimukset olivat jo käynnissä. Se on tapahtunut sen jälkeen, kun komissio lähetti 25.7.1991 tiedonsaantipyyntöjä FEGille ja TUlle, joten se ei ole vakuuttavaa.

197 Neljänneksi sen osalta, johtuiko se, että useat tavarantoimittajat kieltäytyivät toimittamasta CEFille, herrasmiessopimuksen olemassaolosta vai laillisista

liiketaloudellisista syistä, on todettava aluksi, että NAVEG totesi FEGille 27.9.1989 lähettämässään kirjeessä seuraavaa:

"Jotkut NAVEGin jäsenet ovat pyytäneet hallitukselta lausuntoa mahdollisista [CEFille] tehtävistä toimituksista. Monet ulkomaiset tehtaat, joita jäsenemme edustavat, toimittavat tälle organisaatiolle muissa maissa ja toivovat voivansa tehdä niin myös Alankomaissa. Niin kauan kuin [CEFiä] ei ole hyväksytty FEGin jäseneksi hallitus suosittaa kuitenkin, että NAVEGin jäsenet eivät toimita yhtiölle. Menneisyydessä monet jäsenet toimivat samanlaisen suosituksen mukaisesti suhteessaan Nedeximpoon, mutta nyt Nedeximpo on päässyt FEGin jäseneksi ja nämä jäsenet ovat huomanneet, ettei niitä enää huolita tavarantoimittajiksi. [CEFin] tapauksessa pyrimme välttämään sen, että sama tilanne toistuisi, ja meitä on pyydetty reagoimaan tältä osin nopeasti. Pyydämme teitä ilmoittamaan meille mahdollisimman nopeasti, missä vaiheessa FEGin ja [CEFin] neuvottelut ovat. Meidän mielestämme on välttämätöntä tiedottaa jäsenillemme kannastanne kahden viikon kuluessa, joten pyydämme teitä reagoimaan kohtuullisen ajan kuluessa."

198 Komissio totesi perustellusti, että tämä kirje oli uskottava aihetodiste FEGin ja NAVEGin välisestä tietojenvaihdosta "jotta estettäisiin herrasmiessopimuksen mukaisesti toimitukset FEG:hen kuulumattomille" (riidanalaisen päätöksen 49 perustelukappale).

199 Viidenneksi kantajien mainitsemien 20 tavarantoimittajan ilmoitusten osalta on todettava, että näistä yrityksistä ainoastaan kolme on NAVEGin jäseniä: Hofte, Technische Handelsmaatschappij Regoort BV ja Hateha. Tästä seuraa, ettei muiden yritysten kirjeillä ole merkitystä tutkittaessa todisteita FEGin ja NAVEGin välisen sopimuksen olemassaolosta.

200 Hoften osalta kantajat vetoavat komissiolle antamiensa vastausten (28.6.1993 ja 30.5.1997, ks. asiakirja nro 1614.20, 2c, TUn kanteen liitteet 1 ja 20) seuraavaan kohtaan:

"Vastauksenamme kysymykseenne siitä, otammeko huomioon sen, onko ostaja FEGin jäsen vai ei, toteamme, että emme käytä sitä arviointiperusteena."

201 Kyseessä on vastaus komission tutkimustoimenpiteeseen. Lisäksi sitä on verrattava Hoften 23.8.1991, eli hiukan komission kyselyjen jälkeen, valmistaja Paul Hochköpperille osoittamaan kirjeeseen. Riidanalaisen päätöksen 47 ja 52 perustelukappaleessa esitetään otteita tästä kirjeestä. Riidanalaisen päätöksen 52 perustelukappaleessa komissio toteaa seuraavaa:

"Seuraava katkelma edellä mainitusta NAVEG:n jäsenen Hoften kirjeestä Paul Hochköpper & Co:lle on tässä mielessä valaiseva:

CEF:n komissiolle lähettämästä kantelusta Hofte huomauttaa: 'Se on sitä paitsi tietenkin lähettänyt myös asiakirjoja, jotka ovat peräisin NAVEG:n ajattelemattomasti toimineilta agenteilta. Niissä ilmoitetaan, että yritykselle ei voida toimittaa tavaraa, koska se ei ole FEG:n jäsen.' — —"

202 Hatehan osalta TU vetoaa seuraavaan toteamukseen (kanteen 84 kohta):

"Ostajiemme valinnan ratkaisee yrityksen vakavaraisuusvaatimusten lisäksi yrityksen toimintaan ja sijoittautumispaikkaan liittyvä liiketaloudellinen arviointi sekä markkinoiden kattavuus.

— —

Lähtökohtaisesti emme ota lainkaan huomioon sitä, onko ostaja FEGin jäsen vai ei. Pääasialliset arviointiperusteet ovat edellä esitetyt perusteet, joista vakavaraisuudella on suuri merkitys. Koska FEG asettaa ehtoja jäseninään olevien tukkukauppiaiden taloudellisen tilanteen suhteen, FEGin jäsenyys takaa tietyssä määrin kyseisen yrityksen vakavaraisuuden. Tässä mielessä sillä, onko yritys FEGin jäsen vai ei, on rajoitettu merkitys."

203 On todettava, että kyseessä on toteamus, josta komissio on riidanalaisen päätöksen 50 perustelukappaleessa, joka on toistettu edellä 139 kohdassa, katsonut riittävän uskottavasti ja yksityiskohtaisesti, ettei sillä ole merkitystä. Hateha on nimenomaisesti maininnut kahdelle yritykselle, Frigélle ja CEFille, ettei se toimita niille tavaraa, elleivät ne kuulu FEGiin (ks. Hatehan CEFille 24.5.1989 lähettämä kirje ja Hatehan Frigélle 12.3.1981 lähettämä kirje, riidanalaisen päätöksen 50 perustelukappale ja alaviitteet 57 ja 58), vaikka TU väittää (vastauskirjelmän 158 kohta), että kyseessä oli "helppo keino päästä eroon CEFistä".

204 Tavarantoimittaja Technische Handelsmaatschappij Regoort BV:n osalta FEG vetoaa tämän yrityksen komissiolle 28.5.1997 antamaan vastaukseen. Tässä vastauksessa tämä yritys totesi, ettei se ota huomioon asiakkaidensa jäsenyyttä FEGiin ja että 1 214 sen 1 257:stä asiakkaasta ei kuulu tähän yhteenliittymään.

205 Komissio korosti (asiassa T-5/00 toimittamansa vastauskirjelmän 61 kohta), että vaikka tällä tavarantoimittajalla on yli tuhat asiakasta, FEGillä on ainoastaan viitisenkymmentä jäsentä. Kyseinen tavarantoimittaja myy tuotteitaan tukkukauppiaille ja vähittäiskauppiaille, teollisuudelle, julkisyhteisöille ja viejille. Komissio myöntää, että kyseinen tavarantoimittaja on toimittanut tavaraa CEFille.

206 Näiden seikkojen perusteella voidaan enintään katsoa, että tämä tavarantoimittaja ei soveltanut FEGin ja NAVEGin välistä sopimusta. Vaikka tämä asiakirja osoittaa sen, että yksi NAVEGin jäsenistä ei ehkä noudattanut systemaattisesti kyseistä sopimusta, se ei sen sijaan vaikuta sellaiselta aihetodisteelta, jonka perusteella voitaisiin kyseenalaistaa tämän sopimuksen koko olemassaolo.

207 Lopuksi on korostettava, etteivät kantajat ole vakavasti riitauttaneet sitä, että toinen NAVEGin jäsen, Hemmink, on kieltäytynyt toimittamasta tavaraa Van de Meerakkerille neuvoteltuaan FEGin ja erään sen jäsenen, Schiefelbuschin, kanssa (riidanalaisen päätöksen 51 perustelukappale). Komissio tukeutui Hemminkin 25.2.1994 pidetyn sisäisen kokouksen pöytäkirjaan (riidanalaisen päätöksen alaviite 59). FEG myöntää (vastauskirjelmän 120 kohta) viimeksi mainitun asiakirjan osoittavan, että Hemmink oli tarkistanut FEGiltä, oliko Van de Meerakker hakenut FEGin jäsenyyttä, ja päättänyt tämän jälkeen olla toimittamatta sille tavaraa. FEG katsoo kuitenkin, ettei tämä asiakirja osoita sen antaneen Hemminkille ohjeita olla toimittamatta tavaraa Van de Meerakkerille. Viimeksi mainittua vastalausetta ei voida hyväksyä, sillä pöytäkirjan on laatinut Hemmink ja se on objektiivinen aihetodiste siitä, että yrityksille, jotka eivät ole FEGin jäseniä, ei toimiteta tavaraa.

208 ABB:n ja Spaanderman Lichtin kirjeiden osalta, joihin TU vetoaa, on korostettava, että ainoastaan viimeksi mainittu kuuluu NAVEGiin, joten ABB:n kirjeellä ei päättelyn tässä vaiheessa ole merkitystä. CEFille 22.5.1991 lähettämässään kirjeessä Spaanderman Licht ainoastaan ilmoitti, ettei se halunnut laajentaa jälleenmyyjäverkostoaan. On kuitenkin huomautettava, että tämä kirje on laadittu sen jälkeen, kun komissio oli jo aloittanut tutkimuksensa.

209 Kun otetaan huomioon nämä eri seikat, on katsottava, että komissio on perustellusti tukeutunut riidanalaisen päätöksen 48–52 perustelukappaleessa mainittuihin aihetodisteisiin todetakseen, että asiakirjat, jotka ovat aihetodisteita FEGin ja NAVEGin välisen herrasmiessopimuksen toimeenpanosta, ovat todistusvoimaisia.

c) Yhteenveto

210 Edellä esitetystä ilmenee, etteivät kantajat ole osoittaneet oikeudellisesti riittävällä tavalla, että komission herrasmiessopimuksen osalta esittämiä toteamuksia rasittaisivat sellaiset virheet tai aineelliset virheellisyydet, etteivät ne olisi päteviä. On hylättävä TUn arvostelu, jossa korostetaan tiettyjen todisteina käytettyjen asiakirjojen monimerkityksellisyyttä ja vaaditaan epäilyn huomioonottamista in dubio pro reo -periaatteen nojalla. Yleisen arvioinnin päätteeksi tämä arvostelu sekä kantajien erityiset väitteet eivät ole omiaan kyseenalaistamaan riidanalaisessa päätöksessä käytettyjen aihetodisteiden vakuuttavuutta, objektiivisuutta ja yhtäpitävyyttä.

211 Näiden aihetodisteiden tutkimisesta seuraavia toteamuksia ei voida kyseenalaistaa FEGin väitteellä, jonka mukaan NAVEG oli tehnyt aloitteen yhteydenpitoon FEGin kanssa. Vaikka tämän katsottaisiin pitävän paikkansa, tällainen väite voi korkeintaan vahvistaa näiden yhteenliittymien välisen herrasmiessopimuksen — jo todetun — olemassaolon.

212 Näin ollen on todettava, että komissio saattoi perustellusti todeta, että NAVEG oli tehnyt FEGille sitoumuksen suositella jäsenilleen olla myymättä sähköteknisiä tuotteita tukkukauppiaille, jotka eivät kuulu FEGiin, näiden yhteenliittymien välisen herrasmiessopimuksen perusteella, jonka olemassaolosta on todisteita 11.3.1986 alkaen.

2. Herrasmiessopimuksen laajentaminen tavarantoimittajiin, jotka eivät kuulu NAVEGiin

213 Riidanalaisessa päätöksessä komissio katsoi, että FEG ja TU olivat yrittäneet laajentaa herrasmiessopimuksen soveltamisalaa tavarantoimittajiin, joita ei edustanut NAVEGiin kuuluva myyntiedustaja tai maahantuoja. Komissio

tukeutui useisiin esimerkkeihin Draka Polvan, Holecin, ABB:n ja Klöckner Moellerin (jäljempänä KM) kaltaisten tavarantoimittajien kokemasta painostuksesta (riidanalaisen päätöksen 53–66 ja 104–106 perustelukappale). Komissio korosti myös, että FEG oli pyrkinyt laajentamaan kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä Philipsiin, joka on kuluttajille tarkoitettujen sähköteknisten tuotteiden toimittaja.

a) Tosiseikkojen paikkansapitävyys

Asianosaisten lausumat asiassa T-5/00

214 FEGin mukaan riidanalainen päätös ei sisällä mitään todisteita sen jäsentensä tavarantoimittajia kohtaan harjoittamasta painostuksesta. FEG väittää, ettei se ollut osallisena yhdessäkään komission mainitsemassa esimerkissä eikä ole koskaan halunnut puuttua jäsentensä ja niiden tavarantoimittajien välisiin suhteisiin.

215 Ensiksi FEG vetoaa puolustuksekseen hallituksensa 29.1.1991 pitämän kokouksen pöytäkirjaan (asiassa T-5/00 toimitetun vastauskirjelmän liite 28), josta sen mukaan ilmenee selvästi, että sen käytäntönä oli olla puuttumatta jäsentensä ja niiden tavarantoimittajien välisiin suhteisiin. Kyseisessä pöytäkirjassa todetaan seuraavaa:

"Keskusteltiin esityslistaan liitetyistä asiakirjoista:

— Dukin Filletille (CEF) lähettämä kirje: sihteeri lisää, että FEGin ei ole hyväksyttävää vaatia millään tavalla tavarantoimittajiltaan, että ne toimittaisivat tavaraa ainoastaan FEGin jäsenille. Tätä korostettiin yleiskokouksessa.

Muistutettiin, että yhteenliittymä ei ole koskaan valittanut eikä tule koskaan valittamaan tavarantoimittajille toimituksista."

216 Toiseksi FEG toteaa riidanalaisen päätöksen 54 perustelukappaleessa mainitusta FEGin väitetystä vastustuksesta, joka koskee Draka Polvan toimituksia CEFille, että komissiolla ei ole ainuttakaan suoraa todistetta kyseiseen yritykseen kohdistetusta painostuksesta. FEG korostaa, että ainoa riidanalaisessa päätöksessä mainittu asiakirja on TUn laatima asiakirja (riidanalaisen päätöksen 54 perustelukappale ja alaviitteessä 62 mainittu asiakirja), jota ei voida pitää riittävänä todisteena siitä, että TU olisi osallistunut välittömästi kyseisiin toimenpiteisiin.

217 FEG väittää myös, ettei Draka Polva ole kieltäytynyt toimittamasta tavaraa CEFille. FEGin mukaan 15.6.1993 laaditussa kirjeessä (riidanalaisen päätöksen 27 perustelukappale, alaviite 29), Draka Polva ilmoitti komissiolle seuraavaa:

"Mainitsemme varmastikin ylimääräisenä huomautuksena, että olemme toimittaneet tavaraa City-Electrical-Factorsille siitä lähtien kuin tämä yritys on toiminut Alankomaissa."

218 Lisäksi FEGin hallituksen 25.6.1990 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa todetaan seuraavaa:

"7. CEFin jäsenyyshakemus

Jos CEF haluaa tulla FEGin jäseneksi, CEFin on täytettävä jäseneksi hyväksymisen edellytykset. Tästä ilmoitetaan CEFille kirjallisesti.

Käsiteltiin Draka Polvan kirjettä, joka koskee toimituksia CEFille.

Puheenjohtaja katsoi, ettei FEG voi vastustaa niitä. Esityslistaan otetaan kohta 'Tavarantoimittajat, jotka toimittavat tavaraa FEGiin kuulumattomille yrityksille'."

219 FEGin hallitus esitti seuraavassa kokouksessaan 11.9.1990 tästä asiasta ainoastaan lyhyen huomautuksen, joka on kirjattu pöytäkirjaan seuraavasti:

"12. Tavarantoimittajat, jotka toimittavat tavaraa FEGiin kuulumattomille yrityksille

Polvan toimituksia CEFille koskevan kirjeen osalta todettiin, että muodollisesti FEG ei yhteenliittymänä voi tehdä asialle mitään."

220 Nämä asiakirjat osoittavat FEGin mielestä, ettei sillä ollut mahdollisuutta vastustaa Draka Polvan päätöstä toimittaa tavaraa CEFille.

221 Kolmanneksi sen osalta, että komission mukaan FEGillä oli aikomus laajentaa kollektiivinen yksinoikeusjärjestely koskemaan myös kuluttajille tarkoitettujen sähköteknisten tuotteiden toimittajia (riidanalaisen päätöksen 55 perustelukappale), FEG katsoo, että komission esitys perustuu ainoastaan yhteen asiakirjaan eli erään FEGin hallituksen jäsenen 29.8.1989 lähettämään kirjeeseen Philips-tuotteiden tukkukauppiaiden komissiolle. FEG toteaa, että kyse on yhden hallituksen jäsenen henkilökohtaisesta kannanotosta. FEG ja TU väittävät lisäksi,

ettei tällä kirjeellä ole merkitystä, koska kyseiset keskustelut eivät koske relevantteja markkinoita vaan kuluttajille tarkoitettuja sähköteknisiä laitteita.

222 Neljänneksi FEG oikaisee, ettei se ole osallistunut riidanalaisen päätöksen 56–59 perustelukappaleessa mainittuihin toimenpiteisiin, joita sen tietyt jäsenet kohdistivat tavarantoimittajiin Hager, Holec ja ABB. FEGin mukaan sillä ei ollut myöskään mitään tekemistä KM:ään kohdistetun painostuksen kanssa. Se myöntää, että tietyt sen jäsenet ja sen aiemmat johtajat osallistuivat tukkukauppiaiden delegaatioon, joka vieraili KM:ssä. FEG kiistää kuitenkin, että tämä merkitsisi sen osallistumista kyseiseen toimenpiteeseen tai sen vastuuta siitä. Toissijaisesti kantaja yhtyy TUn väitteisiin, jotka koskevat riidanalaisen päätöksen 64 perustelukappaletta.

223 Viidenneksi FEG moittii sitä, ettei komissio ottanut huomioon kyselynsä tuloksia, joista ilmenee, että parikymmentä tavarantoimittajaa, joille kysymyksiä esitettiin, ilmoittivat komissiolle yksimielisesti, ettei FEG ollut koskaan pyytänyt niitä "muuttamaan jakelukäytäntöään". FEGin mukaan asiakirjat eivät sisällä mitään merkintää FEGin ja sellaisten tavarantoimittajien välisestä yhteydenpidosta, joille tukkukauppiaan kuuluminen FEGiin ei ole koskaan ollut liikesuhteiden luomisen kannalta määräävä tekijä.

224 Komissio riitauttaa nämä väitteet ja katsoo, että riidanalaisen päätöksen 53–66 perustelukappaleessa tutkitut seikat osoittavat, että FEGillä oli aikomus laajentaa kollektiivinen yksinoikeusjärjestely koskemaan tavarantoimittajia, joilla ei ollut mitään yhteyttä NAVEGiin. Komissio katsoo olevan selvää, että FEGin jäsenet ovat tehneet aloitteen ja toteuttaneet toimenpiteitä laajentaakseen kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin. Koska FEG voi kääntyä ainoastaan muiden yritysten yhteenliittymien, kuten NAVEGin puoleen, TUn kaltaisille yrityksille, joilla on huomattava taloudellinen merkitys niiden tavaratoimittajille, on komission mukaan huomattavasti helpompaa käydä tällaisia neuvotteluja. Tämä seikka ei komission mukaan kuitenkaan voi kyseenalaistaa FEGin ja TUn vastuuta.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

225 FEGin väitteet, joilla pyritään riitauttamaan se, voidaanko riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa mainittu rikkominen katsoa FEGin syyksi, eikä niiden toteamusten paikkansapitävyyttä, joiden perusteella komissio katsoi, että FEG yritti laajentaa kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin, on tutkittava arvioinnin myöhemmässä vaiheessa. Koska FEG ei kiistänyt yrityksiä Hager, Holec, ABB ja KM koskevien tapahtumien paikkansapitävyyttä, niihin liittyvät väitteet tutkitaan muiden rikkomusten syyksiluettavuuden perusteiden tutkimisen yhteydessä.

226 FEGin hallituksen 29.1.1991 pitämän kokouksen pöytäkirja osoittaa FEGin tahdon olla puuttumatta välittömästi jäsentensä tavarantoimittajien toimintaan siten, että ne eivät toimittaisi tavaraa kolmansille tukkukauppiaille. Tämä toteamus ei ole kuitenkaan täysin ristiriidassa komission riidanalaisessa päätöksessä esittämän kannan kanssa, jonka mukaan FEG pyrki jäsentensä etujen mukaisesti laajentamaan kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn soveltamista kolmansiin. Lisäksi sitä on verrattava TU:n 12.9.1990 — jonka jälkeen Draka Polva tarjosi myyntiä CEFille — pidetyn sisäisen kokouksen pöytäkirjan toteamuksiin, joiden mukaan "FEG on reagoinut tähän, koska tämä ehdotus on vastoin jäsenten ja FEG:n välistä sopimusta" (riidanalaisen päätöksen 54 perustelukappale). Nämä toteamukset ovat aihetodiste FEGin jäsenten välisestä sopimuksesta sekä FEGin suorasta osallistumisesta CEFin Alankomaiden markkinoilletulon vuoksi suunniteltuun vastaukseen.

227 Vaikka komissio ei ole ilmoittanut muita aihetodisteita FEGin suorasta osallistumisesta kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn laajentamiseen liittyviin tapahtumiin, on korostettava, että muutamista yhtäpitävistä aihetodisteista ilmenee, että useat näistä jäsenistä ovat pyrkineet yksin tai yhdessä saamaan NAVEGin ulkopuolisilta tavarantoimittajilta sitoumuksia kaikkien FEGin jäsenten hyväksi siten, että nämä tavarantoimittajat saattoivat perustellusti olettaa, että tämä toiminta tapahtui FEGin suojeluksessa tai sen suostumuksella.

228 Tältä osin on todettava, että riidanalaisen päätöksen 55 perustelukappaleessa mainitun, Philipsin kuluttajille tarkoitettujen elektroniikkatuotteiden tukkukauppiaiden komitealle 29.8.1989 lähetetyn kirjeen laatija oli tuolloin FEGin hallituksen jäsen. Vaikka on kiistatonta, että tämä kirje ei muodollisesti ole peräisin FEGiltä, sen laatija on nimenomaisesti vedonnut FEGin hallituksen jäsenen ominaisuuteensa ("Tiedätte, että minusta on äskettäin tullut FEG:n hallituksen jäsen. Päätarkoitukseni tässä tehtävässä on edistää alan tuotteiden tukkumyyjien etuja.") pyytääkseen vastaanottajaa lopettamaan toimitukset tukkukauppiaille, jotka eivät ole FEGin jäseniä. Esittäessään tämän pyynnön kirjeen laatija ei toiminut yksin vaan FEGin jäsenten yhteisessä intressissä, sillä se pyrki jäsenten eduksi lopettamaan toimitukset tukkukauppiaille, jotka eivät ole FEGin jäseniä.

229 On kuitenkin korostettava, kuten kantajat ovat väittäneet, että komission arvioinnit, jotka koskevat kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn laajentamista koskemaan myös kuluttajille tarkoitettujen sähköteknisten tuotteiden jakelua, eivät liity komission määrittämiin relevantteihin markkinoihin, joka rajoittuu sähköteknisten tuotteiden tukkujakeluun. Nämä arvioinnit on riidanalaisessa päätöksessä esitetty näin ollen ylimääräisinä huomautuksina.

230 Viimeksi esitetystä huolimatta on lisättävä, että FEGiä ja sen jäseniä motivoinutta yhteistä etua voidaan valaista myös KM-nimiseen yritykseen kohdistuneen toimenpiteen avulla. Tässä toimenpiteessä 26 FEGin jäsentä, joista useat olivat sen hallituksessa, toimivat yhdessä FEGin kaikkien jäsenten yhteisessä intressissä, kuten riidanalaisen päätöksen 62 ja 63 perustelukappaleessa mainitun KM:lle osoitetun kirjeen luonnoksen otteista ilmenee selvästi. Kirjeluonnoksen tarkoituksena oli ilmoittaa KM:lle kyseisten FEGin 26 jäsenen "huolestuneisuus" sen jälkeen, kun KM:stä oli tullut "ensimmäisiä suuria [sähkötekniikan alan] tavarantoimittajia, jotka olivat toimittaneet FEG:hen kuulumattomalle [yritykselle]". Koska KM:lle osoitetun kirjeen luonnoksessa viitattiin näin ollen nimenomaisesti FEGiin, KM ei voi olla pitämättä sitä FEGin hyväksymänä.

231 Näiden seikkojen perusteella FEG ei voi piiloutua sen suojaan, että komission käyttämistä aihetodisteista ainoastaan edellä tarkastellussa TUn sisäisessä muistiossa mainittiin FEGin suora osallistuminen jäsentensä pyrkimyksiin laajentaa kollektiivinen yksinoikeusjärjestely koskemaan kolmansia tavarantoimittajia. Joidenkin FEGin jäsenten — joiden joukossa oli useita FEGin hallituksessa istuvia johtajia — yhteisistä toimenpiteistä ilmenee, etteivät ne toimineet itsenäisesti vaan kaikkien FEGin jäsenten lukuun toimimatta kuitenkaan suoraan sen nimissä. Tämän vuoksi on myönnettävä, että komissio on oikeutetusti voinut päätellä näistä toimenpiteistä, että FEG oli ilmaissut aikomuksensa laajentaa kollektiivinen yksinoikeusjärjestely koskemaan NAVEGiin kuulumattomia tavarantoimittajia.

Asianosaisten lausumat asiassa T-6/00

232 Ensiksi TU yhtyy FEGin asiassa T-5/00 esittämiin väitteisiin ja lisää, että riidanalaisen päätöksen päätösosa koskee ainoastaan sen osallistumista FEGin toteuttamiin rikkomisiin. TU päättelee tästä, että jollei suoria todisteita FEGin osallistumisesta kolmansiin väitteen mukaan kohdistettuun painostukseen ole, sen yhteyksiä tavarantoimittajiin, jotka eivät ole NAVEGin jäseniä, ei voida käyttää perusteena toteamukselle, jonka mukaan se on rikkonut kilpailusääntöjä.

233 Toiseksi TU myöntää maininneensa CEFin tapauksesta tavarantoimittajille KM, Draka Polva, ABB ja Holec mutta kiistää painostaneensa niitä lopettamaan toimitukset CEFille. TU myöntää ilmoittaneensa näille yrityksille tyytymättömyytensä siihen, mitä se piti sopimusten noudattamatta jättämisenä. TU piti nimittäin epäreiluna sitä, että nämä tavarantoimittajat myöntävät CEFin kaltaiselle uudelle markkinalle tulijalle samat alennukset kuin mitä se voi saada vuosien työn jälkeen. Tämän vuoksi TU katsoo, ettei sen yhteydenottojen tarkoituksena tai seurauksena ollut kilpailun rajoittaminen.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

234 Aluksi on korostettava sitä, että TUn väitteet perustuvat olettamukseen, jonka mukaan riidanalaisen päätöksen päätösosa koskee ainoastaan sen osallistumista FEGin toteuttamiin rikkomisiin. Siltä osin kuin nämä väitteet eivät koske suoraan komission toteamien tosiseikkojen paikkansapitävyyttä, niitä on tutkittava myöhemmin arvioitaessa rikkomisten syyksiluettavuuden perusteita.

235 Lisäksi on todettava, että TU ei kyseenalaista niiden yhteydenottojen olemassaoloa, joita sillä oli NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin, vaan oikeudellisen luonnehdinnan, jonka komissio näistä esitti, erityisesti niiden kilpailunvastaisen tarkoituksen tai seurausten arvioinnin. Tämän vuoksi nämä väitteet tutkitaan tarkemmin tutkittaessa tosiseikkojen oikeudelliseen luonnehdintaan liittyviä väitteitä.

b) Yhteenveto

236 Edellä esitetyn perusteella on todettava, ettei minkään tutkitun väitteen perusteella voida kyseenalaistaa niiden tosiseikkojen paikkansapitävyyttä, jotka mainittiin riidanalaisessa päätöksessä todisteena FEGin ja TUn tiettyihin NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin kohdistamasta painostuksesta. Näin ollen komissio on perustellusti objektiivisten ja yhtäpitävien aihetodisteiden perusteella todennut yhtäältä, että FEG pyrki laajentamaan herrasmiessopimuksen soveltamisalaa tavarantoimittajiin, joilla ei ollut siteitä NAVEGiin, ja toisaalta, että TU oli osallistunut useisiin toimenpiteisiin tämän tavoitteen toteuttamiseksi.

237 Näin ollen on hylättävä kaikki kantajien väitteet, joilla pyritään kiistämään riidanalaisessa päätöksessä kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn osalta esitettyjen tosiseikkojen paikkansapitävyys.

3. FEGiin liittymisen ehdot

a) Asianosaisten lausumat

238 FEG riitauttaa seikat, joiden perusteella komissio katsoi, että FEGiin liittymisen ehdot voivat rajoittaa pääsyä sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan markkinoille Alankomaissa.

239 Aluksi FEG pitää luonnollisena sitä, että sen jäsenyys on mahdollinen ainoastaan yrityksille, joiden liikevaihto on vähintään viisi miljoonaa Alankomaiden guldenia (NLG) Alankomaissa kolmen perättäisen vuoden aikana. Koska FEGin tarkoituksena on edustaa Alankomaiden markkinoilla toimivien tukkukauppiaiden etuja, sillä ei omien sanojensa mukaan ole mitään syytä ottaa huomioon Alankomaiden ulkopuolella toteutettua liikevaihtoa.

240 Tämän jälkeen FEG kiistää komission väitteet, joiden mukaan se olisi käyttänyt sattumanvaraisia arviointiperusteita hylätäkseen tiettyjen ehdokkaiden jäsenyyden (riidanalaisen päätöksen 109 perustelukappale). Kantaja moittii sitä, että komissio tukeutui niihin kahteen ainoaan jäsenyyshakemusesimerkkiin, jotka ovat aiheuttaneet vaikeuksia viimeisen 20 vuoden aikana. Näissä kahdessa tapauksessa kyse oli yrityksistä, joiden toiminta ei vastannut FEGin jäsenten toimintaa.

241 FEG huomauttaa, että siitä erosi vuosina 1989 ja 1990 useita tukkukauppiaita, joiden liikevaihto oli alle kymmenen miljoonaa NLG. Nämä esimerkit kumoavat FEGin mukaan väitteen, jonka mukaan liittymisehdoilla pyrittiin säilyttämään kollektiivinen yksinoikeusjärjestely ja jonka mukaan ne olivat ehdoton edellytys Alankomaiden markkinoille pääsemiseksi.

242 Komissio vastaa, että uusien jäsenten liittymisehdot vaikeuttavat pääsyä Alankomaiden markkinoille (riidanalaisen päätöksen 108 perustelukappale). Kollektiivinen yksinoikeusjärjestely on komission mukaan markkinoille pääsyn este, jota liittymisehdot vain vahvistavat. Komissio muistuttaa todenneensa riidanalaisen päätöksen 108 perustelukappaleessa, että tietyt FEGin jäsenet eivät täytä näitä liittymisehtoja.

b) Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

243 Asianosaiset eivät kiistele niiden arviointiperusteiden sisällöstä, joiden perusteella FEG päättää uusien jäsenten ottamisesta jäseneksi. FEG kiistää sen, että näiden arviointiperusteiden vuoksi pääsy Alankomaiden markkinoille olisi vaikeutunut, kuten komissio toteaa riidanalaisen päätöksen 108 ja 109 perustelukappaleessa todetakseen, että nämä ehdot muodostavat lisäesteen uusille tulijoille, jotka haluavat päästä sähköteknisten tuotteiden tukkujakelun Alankomaiden markkinoille.

244 Riidanalaisessa päätöksessä liittymisehtojen keskeisenä piirteenä pidetään niiden sattumanvaraisuutta. Komissio totesi riidanalaisen päätöksen 109 perustelukappaleessa, että FEG käytti arviointiperustetta "yhdistyksen etu", joka — kun

otetaan huomioon vaatimus hallituksen jäsenten yksimielisyydestä uutta jäsentä hyväksyttäessä — antaa FEG:n hallitukselle suuren harkintavallan uusien jäsenten ottamisesta päätettäessä (ks. riidanalaisen päätöksen alaviitteen 126 viittaukset Van de Meerakker liittymistä koskevat keskustelut ja FEGin 27.9. ja 15.11.1994 päivätyt pöytäkirjat).

245 Tämä sattumanvaraisuus koskee myös sitä seikkaa, jota ei ole kiistetty, että FEG hyväksyi jäsenikseen tiettyjä tukkukauppoja, jotka eivät täyttäneet liikevaihtoa koskevaa vähimmäisehtoa.

246 Tarkemmin sen ehdon osalta, joka liittyy viiden miljoonan NLG:n liikevaihtoon kolmelta jäsenyyshakemusta edeltävältä vuodelta, on katsottava, että se voi olla este markkinoille tuleville uusille yrityksille, sillä se suosii suurempia tukkukauppiaita, jotka FEGin jäseninä hyötyvät myös herrasmiessopimuksesta. Tämä este on sitäkin tehokkaampi ulkomaisten yritysten kohdalla, kun Alankomaiden ulkopuolella toteutettua liikevaihtoa ei oteta huomioon jäsenyyshakemuksia käsiteltäessä.

247 Kun nämä tekijät otetaan huomioon, komissio on perustellusti katsonut riidanalaisen päätöksen 108 ja 109 perustelukappaleessa, että FEGin jäsenyysehdot vaikeuttivat "entisestään uusien tulokkaiden pääsyä markkinoille" ja vahvistivat kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn vaikutuksia. Tämän vuoksi FEGin väitteet näiden liittymisehtojen vaikutuksesta kilpailuun on hylättävä.

4. Kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvien tosiseikkojen oikeudellinen luonnehdinta

248 Kantajien väitteet, jotka koskevat kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvien tosiseikkojen oikeudellista luonnehdintaa, jakautuvat kahteen osaan. Ensiksi kantajat katsovat, että NAVEGin jäsenten heikon markkina-aseman vuoksi herrasmiessopimuksella ei voi olla huomattavia vaikutuksia kilpailuun. Toiseksi TU kiistää, että niiden toimenpiteiden, joihin se osallistui NAVEGiin kuulumattomia tavarantoimittajia kohtaan, tarkoituksena tai seurauksena olisi ollut kilpailun rajoittaminen.

249 Koska kantajat eivät ole riitauttaneet muita seikkoja, jotka liittyvät kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn luonnehdintaan EY 81 artiklan kannalta, nämä väitteet on tutkittava relevanttien markkinoiden määrittelyn ja todettujen tosiseikkojen valossa.

a) Herrasmiessopimus

Asianosaisten lausumat

250 Kantajat katsovat, että NAVEGin jäsenten erittäin heikon markkina-aseman vuoksi kollektiivisella yksinoikeusjärjestelyllä ei voi olla merkittäviä vaikutuksia kilpailuun.

251 TU väittää erityisesti, että NAVEGin jäsenten jakelutoiminnan osuus markkinoista oli alle yksi prosentti. Myyntiedustajina NAVEGin jäsenet edustivat ainoastaan kuuttatoista tunnettua merkkiä ja toteuttivat 3–4 miljardin NLG:n

kokonaismarkkinoilla arviolta korkeintaan 20 miljoonan NLG:n liikevaihdon (0,5–0,6 prosenttia). NAVEGin jäsenillä ei ollut enää sitä asemaa kuin mikä niillä oli 50-luvulla, jolloin AGC-sopimus oli voimassa.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

252 Riidanalainen päätös perustuu useisiin numerotietoihin, jotka koskevat yhtäältä sähköteknisten tuotteiden markkinoita ("primaarimarkkinat") ja toisaalta sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan markkinoita ("relevantit markkinat"). Primaarimarkkinoilla toimivien yritysten liikevaihto (vuosina 1992–1994) oli yhteensä 1 590 miljoonaa euroa (riidanalaisen päätöksen 23 ja 24 perustelukappale). Näillä markkinoilla NAVEGin jäsenten liikevaihto oli 84 miljoonaa euroa eli 5 prosenttia primaarimarkkinoista (riidanalaisen päätöksen 21 ja 23 perustelukappale). Samalla ajanjaksolla sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan markkinoilla, jotka ovat ainoat käsiteltävänä olevassa asiassa merkitykselliset markkinat, toimivien yritysten liikevaihto oli 680–910 miljoonaa euroa eli noin 50 prosenttia primaarimarkkinoista. FEGin jäsenillä oli yhteensä 96 prosentin markkinaosuus relevanteilla markkinoilla (riidanalaisen päätöksen 24 perustelukappale).

253 Kantajat eivät riitauta näitä tietoja, mutta ne väittävät, että komissio yliarvioi NAVEGin jäsenten merkityksen.

254 TU huomauttaa, että riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappaleessa komissio katsoi, että NAVEGin jäsenten osuus primaarimarkkinoista oli 10 prosenttia, kun taas edellä mainittujen lukujen mukaan tämä osuus olisi noin 5 prosenttia. Tämän jälkeen TU korostaa, että komissio kertoi selittämättömällä laskutoimituksella tämän markkinaosuuden kahdella ja vahvisti NAVEGin markkinaosuudeksi tukkukaupan markkinoilla 20 prosenttia.

255 Nämä väitteet on hylättävä.

256 Aluksi komissiolla oli käytettävissään bruttoluvut, joiden perusteella se saattoi laskea NAVEGin jäsenten osuuden primaarimarkkinoilla (5 prosenttia). Se otti kuitenkin huomioon yksinomaan FEGin ehdottaman arvion, joka oli kaksinkertainen (10 prosenttia). Tältä osin komissio totesi alaviitteissä 20, 23 ja 25, että NAVEGin jäsentensä liikevaihdon osalta toteuttama laskutoimitus "perustu[i] vain 15 NAVEG:n jäsenen tietoihin, vaikka NAVEG:ssä on 30 jäsentä". Komissio arvio, että "todennäköisesti NAVEG:n jäsenten liikevaihto o[li] todellisuudessa näin ollen ilmoitettua huomattavasti suurempi". Komissio saattoi näin ollen pätevästi päätellä näiden seikkojen perusteella, että "FEG:n arvio NAVEG:n jäsenten markkinaosuudesta (10 %) ei sen vuoksi ol[lut] epärealistinen" (riidanalaisen päätöksen 23 kohta).

257 Ilmeisen epätarkkuuden lisäksi, johon TU vetoaa, komissio vaikuttaa pyrkineen erottamaan toisistaan NAVEGin ja muiden tavarantoimittajien merkityksen tukkukauppiaiden toteuttamien ostojen kannalta.

258 Riidanalaisessa päätöksessä on useita tätä koskevia toteamuksia. Riidanalaisen päätöksen 23 perustelukappaleessa komissio toteaa, että "NAVEG:n jäsenet haluavat yleensä mieluummin toimittaa tuotteensa tukkukaupan kautta", ja täsmentää, että NAVEG hyväksyy ainoastaan sellaiset jäsenet, jotka jakelevat tukkukauppiaiden välityksellä (alaviite 22). Riidanalaisessa päätöksessä komissio katsoi, että tukkukauppiaat hoitavat kaiken tai lähes kaiken NAVEGin jäsenten sähköteknisten tuotteiden myynnin. Tämän vuoksi pitää paikkansa, että NAVEGin jäsenten valmistamien tuotteiden osuus relevanteista markkinoista (tukkukauppa) on kaksinkertainen sen primaarimarkkinoista saamaan osuuteen nähden. Tämä markkinaosuus on näin ollen 20 prosenttia FEGin arvion perusteella ja 10 prosenttia, jos lähtökohtana käytetään komission hallussa olleita bruttotietoja.

259 TU riitautti kuitenkin tämän päättelyn ja esitti vastauskirjelmässään useita perusteluja osoittaakseen, etteivät komission käyttämät NAVEGin jäseniä koskevat luvut olleet luotettavia. TU väitti erityisesti, että NAVEGin jäsenten liikevaihto oli itse asiassa valtuuttajien liikevaihtoa. Riippumatta tämän väitteen mahdollisesta merkityksestä TU katsoi, että erään NAVEGin jäsenen, Hemminkin, mukaan tukkukauppiailta laskutetut toimitukset merkitsivät vähintään 90:tä prosenttia "valtuuttajien liikevaihdosta" (vastauskirjelmän 39 kohta). Vaikka tällä väitteellä voitaisiin katsoa todettavan, että 90 prosenttia NAVEGin jäsenten liikevaihdosta tulee tukkukauppiaiden kanssa käydystä kaupasta, se ei voi kyseenalaistaa riidanalaisen päätöksen laillisuutta. Vaikka oletettaisiin, että NAVEGin jäsenten liikevaihdosta 90 prosenttia, eikä 100 prosenttia, tulee myynnistä tukkukauppiaille, näiden yritysten markkinaosuus tukkukaupan markkinoilla on edelleen kaksi kertaa niin suuri kuin niiden markkinaosuus primaarimarkkinoilla.

260 TU vetosi myös siihen, ettei NAVEGin jäsenten liikevaihtoa koskeva arvio ole luotettava. Näissä väitteissä kuitenkin esitetään ainoastaan yleisiä ja perustelemattomia toteamuksia. Näin ollen riittää, kun todetaan, että koska konkreettisia todisteita ei ole esitetty, TUn väitteet on tältä osin hylättävä.

261 Tämän vuoksi on hylättävä kaikki kantajien väitteet, joiden mukaan herrasmiessopimuksella ei ole huomattavia vaikutuksia kilpailuun.

b) Herrasmiessopimuksen laajentaminen tavarantoimittajiin, jotka eivät kuulu NAVEGiin

262 Oikeudellisessa arvioinnissaan komissio katsoi, että FEG ja sen jäsenet, erityisesti TU, pyrkivät laajentamaan kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn soveltamisalaa

painostamalla tavarantoimittajia, jotka eivät olleet edustettuina NAVEGissa. Komissio päätteli lisäksi käsiteltävänä olevan asian tosiseikoista, että ne onnistuivat tässä pyrkimyksessä, koska "huomattava osa tavarantoimittajista toimi kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn mukaisesti" (riidanalaisen päätöksen 104 perustelukappale).

Asianosaisten lausumat

263 TU väittää, ettei sen tavarantoimittajiin Draka Polva, KM, ABB ja Holec pitämien yhteyksien tarkoituksena tai seurauksena ollut kilpailun rajoittaminen.

264 Komissio riitauttaa nämä väitteet ja viittaa sekä riidanalaisen päätöksen merkityksellisiin kohtiin että EY 81 artiklan tulkintaan liittyvään vakiintuneeseen oikeuskäytäntöön.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

265 TUn ja Draka Polvan yhteyksien osalta on kiistatonta, että TU otti yhteyttä Draka Polvaan, kun viimeksi mainittu halusi ryhtyä liiketoimiin CEFin kanssa (riidanalaisen päätöksen 54 perustelukappale). TUn 13.12.1989 pidetyn sisäisen kokouksen pöytäkirjassa TU kuvasi tätä koskevaa käytäntöään seuraavasti: "— — voidaan päätellä, että on pyrittävä estämään TU:n valmistajien toimitukset CEF:lle". Riidanalaisesta päätöksestä ilmenee erityisesti, että saatuaan tietää, että Draka Polva ehdotti toimituksia CEFille "FEG on reagoinut tähän, koska tämä ehdotus o[li] vastoin jäsenten ja FEG:n välistä sopimusta" (TUn 12.9.1990 pidetyn sisäisen kokouksen pöytäkirja). TU toteaa Draka Polvalle 16.7.1990

lähettämässään kirjeessä seuraavaa: "Pidämme päätöstänne uhkana varastoa pitäville tukkuliikkeille ja pidämme siksi toimituksiin osallistumista epäsuotavana". Riidanalaisessa päätöksessä todetaan vielä, että kantajan yhteydenotto vaikutti toivotulla tavalla, sillä TU toteaa 9.10.1990 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa, että "niiden neuvottelujen seurauksena, joita Draka Polva kävi Van der Meijdenin kanssa, Draka Polva luopui aikomuksestaan toimittaa CEF:lle" (riidanalaisen päätöksen 54 perustelukappale).

266 Näiden seikkojen valossa komissio on katsonut, että näiden TUn toimenpiteiden tarkoituksena oli painostaa tavarantoimittajaansa Draka Polvaa, jotta se lopettaisi tavaran toimittamisen relevanteille markkinoille pyrkivälle uudelle tulokkaalle.

267 Muutoin TU katsoo, ettei sen yhteydenotto Draka Polvaan johtanut toivottuun lopputulokseen, sillä kyseinen tavarantoimittaja ei toiminut CEFin vahingoksi lopettamalla toimituksia tai toimittamalla tavaraa heikommin ehdoin kuin aiemmin. Tämä väite liittyy näin ollen yksinomaan kilpailuvaikutusten puuttumiseen, jota tarkastellaan jäljempänä 275 kohdassa ja joka ei näin ollen kyseenalaista kyseisten toimenpiteiden kilpailunvastaista tarkoitusta.

268 Toiseksi yhteydenotoista ABB:hen ja KM:ään TU katsoo, että näiden CEFiä koskevien yhteydenottojen tarkoituksena oli suojata sen laillisia taloudellisia intressejä: se pyrki omien sanojensa mukaan ilmaisemaan tyytymättömyytensä tavarantoimittajiensa CEFille tarjoamiin ehtoihin. TU katsoo, ettei tällaisten toimenpiteiden tarkoituksena ollut rajoittaa tai vääristää kilpailua.

269 Komissio toteaa riidanalaisen päätöksen 58 perustelukappaleessa ABB:n osalta, että TU painosti tätä tavarantoimittajaa lopettamaan toimitukset CEFille. TU katsoo, että komissio on ottanut todisteet, joihin se on tukeutunut, huomioon vääristyneellä tavalla. TUn väitteet vastaavat sen hallinnollisen menettelyn aikana esittämiä väitteitä, jotka komissio hylkäsi riidanalaisen päätöksen 59 perustelukappaleessa. Asianosaiset ovat eri mieltä kantajan 13.3.1991 laatiman kertomuksen tulkinnasta, jonka merkityksellisissä kohdissa todetaan seuraavaa:

"ABB:n toimitukset CEFille

ABB on toimittanut CEFille ainoastaan yhden erän — vanhentuneita tuotteita. Perusteena oli liikesuhteet Englannissa. Kun CEF kääntyy uudelleen ABB:n puoleen, ABB tarjoaa asentajiin sovellettavia hintoja."

270 Riidanalaisessa päätöksessä komissio korostaa, että sähköteknisten tuotteiden myynti CEFille asennusurakoitsijoihin sovellettavin hinnoin (eli ilman alennuksia) poistaisi näiden kauppojen liiketaloudellisen intressin (riidanalaisen päätöksen 59 perustelukappale). TU ei esitä väitteitä, jotka voisivat kyseenalaistaa tämän tulkinnan. Toista rikkomista vastustavissa väitteissään se päinvastoin katsoo, ettei myynti ilman alennuksia ole ajateltavissa (kanteen 165 kohta). Komissio on näin ollen voinut katsoa oikeutetusti, että TUn yhteydenoton ABB:hen tarkoituksena oli vastustaa CEFin hankintoja ABB:ltä.

271 KM:n osalta on kiistatonta, että TU vastusti 25 muun FEGin jäsenen kanssa aktiivisesti sitä, että KM myönsi CEFille samat alennukset kuin FEGin jäsenille. On riidatonta, että TU teki kymmenen muun FEGin jäsenen kanssa 27.6.1991 vierailun KM:ään valittaakseen tämän suhteista CEFiin (riidanalaisen päätöksen 66 perustelukappale ja alaviite 81).

272 Kolmanneksi Holecin kanssa pidettyjen yhteyksien osalta on kiistatonta, että Holec antoi FEGin jäsenten tehtäväksi tiettyjen tuotteidensa jakelun. TU katsoo kuitenkin, että kyseessä on Holecin yksipuolinen päätös, jolla ei ole kilpailunvastaista tarkoitusta.

273 Riidanalaisen päätöksen 57 perustelukappaleesta ilmenee kuitenkin, että TU ja Holec pitivät 2.7.1991 kokouksen, jonka päätteeksi Holec päätti antaa tiettyjen tuotteidensa jakelun yksinomaan FEGin jäseninä olevien tukkukauppiaiden tehtäväksi. TUn ja tavarantoimittajan välisen yksinoikeussopimuksen tekeminen saattoi olla laillista ja tuolloin voimassa olleiden säännösten mukaista. Käsiteltävänä olevassa asiassa yksinoikeussuhde ei kuitenkaan koske ainoastaan TUta vaan kaikkia FEGin jäseniä. Tällaisen suhteen liiketaloudellinen intressi ei näin ollen ole itsestäänselvä TUlle eikä Holecille, kuten komissio korostaa riidanalaisen päätöksen 57 perustelukappaleessa. Vaikuttaa päinvastoin siltä, että tämä TUn toimenpide on FEGin jäsenten yhteisessä intressissä. Näin ollen on todettava, ettei TUn väite ole vakuuttava.

274 Edellä esitetyt seikat osoittavat objektiivisten ja yhtäpitävien aihetodisteiden perusteella, että TU yksin tai yhteisesti muiden FEGin jäsenten kanssa toteutti toimenpiteitä tavarantoimittajien Draka Polva, ABB, KM ja Holec osalta taatakseen niiden toimitukset yksinoikeudella FEGin jäsenille. Tällaiset toimenpiteet ovat osa FEGin jäsenten pyrkimyksiä aiheuttaa FEGiin kuulumattomille kilpaileville tavarantoimittajille kilpailuhaitta erityisesti herrasmiessopimuksella. Koska TU ei osoittanut riidanalaisessa päätöksessä tältä osin esitettyjen toteamusten ja luonnehdintojen virheellisyyttä, sen väitteet on hylättävä.

275 Lisäksi siltä osin kuin kantajien väitteissä voidaan katsoa edellytettävän osoitusta kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn todellisista kilpailunvastaisista vaikutuksista, vaikka moitittujen menettelytapojen kilpailunvastainen tarkoitus on osoitettu, niitä ei voida hyväksyä. Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan sopimuksen konkreettisia vaikutuksia ei tarvitse ottaa huomioon sovellettaessa EY 81 artiklan

1 kohtaa, jos on ilmeistä, että sopimuksen tarkoituksena on estää kilpailu yhteismarkkinoilla taikka rajoittaa tai vääristää sitä (yhdistetyt asiat 56/64 ja 58/64, Consten ja Grundig v. komissio, tuomio 13.7.1966, Kok. 1966, s. 429, 496, Kok. Ep. I, s. 275; ks. vastaavasti myös asia C-277/87, Sandoz prodotti farmaceutici v. komissio, tuomio 11.1.1990, Kok. 1990, s. I-45; asia C-219/95 P, Ferriere Nord v. komissio, tuomio 17.7.1997, Kok. 1997, s. I-4411, 14 ja 15 kohta ja asia C-235/92 P, Montecatini v. komissio, tuomio 8.7.1999, Kok. 1999, s. I-4539, 122 kohta).

C Kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä koskeva johtopäätös

276 Komissio saattoi perustellusti todeta, että FEGin ja NAVEGin välinen herrasmiessopimus ja toimenpiteet, joilla pyrittiin laajentamaan tämän sopimuksen alaa NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin, olivat EY 81 artiklan 1 kohdassa kiellettyjä sopimuksia ja yhdenmukaistettuja menettelytapoja.

277 Kuten komissio totesi riidanalaisen päätöksen 105 perustelukappaleessa, kollektiivinen yksinoikeusjärjestely rajoittaa tavarantoimittajien vapautta päättää itsenäisesti, mille tukkukauppiaille ne tahtovat toimittaa. Kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä on päätetty ja se on pantu täytäntöön FEGin jäsenten edun mukaisesti, jotta niiden FEGiin kuulumattomien kilpailijoiden olosuhteet, joissa ne voivat hankkia sähköteknisiä tuotteita tietyiltä tavarantoimittajilta, olisivat epäedullisemmat.

278 Tämän vuoksi koska ei ole esitetty seikkoja, joiden perusteella komission toteamien tosiseikkojen paikkansapitävyys tai sen niiden perusteella tekemä arviointi voitaisiin kyseenalaistaa tai joiden perusteella voitaisiin katsoa, että komissio teki oikeudellisen virheen, kun se totesi, että kollektiivinen yksinoikeusjärjestely on EY 81 artiklan 1 kohdan vastainen, kantajien väitteet, jotka koskevat kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn olemassaoloa ja sen määräystenvastaisuutta, on hylättävä kokonaisuudessaan.

D Hintojen vahvistamista koskevat yhdenmukaistetut menettelytavat (riidanalaisen päätöksen 2 artikla)

1. Riidanalainen päätös

279 Riidanalaisen päätöksen mukaan FEG ja sen jäsenet ovat täydentäneet kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä päätöksin ja yhdenmukaistetuin menettelytavoin, jotka koskevat hintojen vahvistamista ja alennuksia (riidanalaisen päätöksen 102 ja 111–121 perustelukappale). Riidanalaisessa päätöksessä katsotaan, että näiden toimenpiteiden tarkoituksena oli luoda keinotekoisesti vakaa hintataso, jolla turvattiin ennen kaikkea se, että FEG:n jäsenten katteisiin ei kohdistu paineita (riidanalaisen päätöksen 111 perustelukappale).

280 Komissio totesi FEGin ja TUn rikkoneen EY 81 artiklan 1 kohtaa rajoittamalla välillisesti ja välittömästi FEGin jäsenten vapautta vahvistaa myyntihintansa vapaasti ja itsenäisesti. Komissio tukeutui tämän rikkomisen todisteina seuraaviin seikkoihin:

— FEGin sitovat päätökset hinnoista ja julkaisuista

— FEGin jäsenilleen tarjoama neuvottelupaikka, jossa nämä voivat keskustella hinnoista ja alennuksista (riidanalaisen päätöksen 1 ja 2 artikla)

— FEGin antamat hintasuositukset.

281 Komissio katsoo, että näiden toimenpiteiden noudattaminen yhdessä vaikutti siihen, että käytännössä FEG:n jäsenten välinen hintakilpailu oli vähäistä (riidanalaisen päätöksen 117 perustelukappale).

282 Riidanalaisen päätöksen mukaan nämä seikat muodostavat yhden ja saman kilpailusääntöjen rikkomisen eikä kolmea erillistä rikkomista.

2. Tosiseikkojen oikeudelliseen luonnehdintaan liittyvät väitteet

283 Kantajat kiistävät sen, että komission mainitsemien menettelytapojen tarkoituksena tai seurauksena olisi ollut EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla kilpailun rajoittaminen. Komissio on katsonut kantajien tehneen "horisontaalisia sopimuksia hintojen vahvistamisesta" ja käyttänyt luonnehdintaa "yhdenmukaistetut menettelytavat" (ks. esimerkiksi riidanalaisen päätöksen 111 perustelukappale ja sitä seuraavat perustelukappaleet). Kantajat eivät kuitenkaan riitauttaneet tätä kaksoisluonnehdintaa.

284 EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla yhdenmukaistetulla menettelytavalla tarkoitetaan yritysten välisen yhteistoiminnan muotoa, jolla tietoisesti korvataan kilpailun riskit käytännön yhteistyöllä ilman, että asiasta olisi tehty varsinaista sopimusta (ks. yhdistetyt asiat 40/73–48/73, 50/73, 54/73–56/73, 111/73, 113/73 ja 114/73, Suiker Unie ym. v. komissio, tuomio 16.12.1975, Kok. 1975, s. 1663, 26 kohta ja em. asia Ahlström Osakeyhtiö ym. v. komissio, tuomion 63 kohta).

285 Yhteensovittamisen ja yhteistyön kriteerejä on tarkasteltava sellaisesta perustamissopimuksen kilpailua koskeville määräyksille ominaisesta näkökulmasta, jonka mukaan jokaisen yrityksen on itsenäisesti määrättävä yhteismarkkinoilla noudatettavaksi aikomastaan toimintalinjasta (ks. em. yhdistetyt asiat Suiker Unie

ym. v. komissio, tuomion 173 kohta; asia 172/80, Züchner, tuomio 14.7.1981, Kok. 1981, s. 2021, Kok. Ep. VI, s. 187, 13 kohta; em. asia Ahlström Osakeyhtiö ym. v. komissio, tuomion 63 kohta ja asia C-7/95 P, Deere v. komissio, tuomio 28.5.1998, Kok. 1998, s. I-3111, 86 kohta).

286 Vaikka tämä itsenäisyysvaatimus ei suljekaan pois yritysten oikeutta sopeutua tehokkaasti kilpailijoidensa todettuun tai odotettuun käyttäytymiseen, sen kanssa on kuitenkin ehdottomasti ristiriidassa, että tällaiset yritykset olisivat keskenään minkäänlaisessa suorassa tai epäsuorassa yhteydessä joko pyrkimällä vaikuttamaan todellisen tai mahdollisen kilpailijan markkinakäyttäytymiseen tai paljastamalla tällaiselle kilpailijalle päätetty tai suunnitteilla oleva markkinakäyttäytyminen, kun näiden yhteydenottojen tarkoituksena tai vaikutuksena on sellaisten kilpailuolosuhteiden muodostuminen, jotka eivät vastaa tavanomaisia olosuhteita kyseisillä markkinoilla, kun otetaan huomioon tarjottujen tuotteiden tai palveluiden luonne, yritysten merkittävyys ja lukumäärä sekä kyseisten markkinoiden laajuus (ks. vastaavasti em. yhdistetyt asiat Suiker Unie ym. v. komissio, tuomion 174 kohta; em. asia Züchner, tuomion 14 kohta ja em. asia Deere v. komissio, tuomion 87 kohta).

287 EY 81 artiklan 1 kohdan sanamuodosta seuraa, että kuten yritysten väliset sopimukset ja yritysten yhteenliittymien päätökset, yhdenmukaistetut menettelytavat ovat kiellettyjä niiden seurauksista riippumatta, jos niiden tarkoitus on kilpailunvastainen. Yhdenmukaistettujen menettelytapojen käsite edellyttää osallistuvien yritysten yhteistä käyttäytymistä. Se ei kuitenkaan välttämättä edellytä sitä, että tähän käyttäytymiseen kuuluisivat toimenpiteet, jotka liittyvät näiden yritysten liiketoimintaan markkinoilla. Kun sillä on tällainen tarkoitus, se ei myöskään edellytä sitä, että tämän käyttäytymisen seurauksena kilpailu markkinoilla konkreettisesti rajoittuisi, estyisi tai vääristyisi.

288 Näiden yhteisöjen tuomioistuimen asiassa C-49/92 P, komissio vastaan Anic Partecipazioni, 8.7.1999 antamassaan tuomiossa (Kok. 1999, s. I-4125, 123 ja 124 kohta) korostamien periaatteiden valossa kantajien kukin väite on tutkittava erikseen.

a) Sitovat päätökset hinnoista ja julkaisuista

289 Riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa komissio tarkasteli FEGin kahta "sitovaa sopimusta", joista yksi koski hintoja ja toinen julkaisuja. On riidatonta, että FEGin perussääntöjen mukaan nämä päätökset sitoivat jäseniä. Näiden päätösten rikkominen saattoi johtaa jäsenyyden peruuttamiseen tai jäsenen erottamiseen (riidanalaisen päätöksen 72 perustelukappale).

290 Kantajat väittävät, ettei näitä päätöksiä ole noudatettu ennen 23.11.1993, jolloin ne kumottiin. Tämän vuoksi mitään kilpailua rajoittavaa vaikutusta ei kantajien mukaan voinut olla olemassa.

291 On tutkittava, onko kyseisillä sitovilla päätöksillä kilpailua rajoittava tarkoitus. Jos vastaus on myöntävä, näiden sitovien päätösten seurausten arvioinnilla ei ole merkitystä EY 81 artiklan 1 kohdan soveltamisen kannalta.

Sitova päätös kiinteistä hinnoista

— Asianosaisten lausumat

292 Kantajien mukaan komissio katsoi virheellisesti, että sitovassa hintasopimuksessa tukkukauppiaat velvoitettiin siirtämään tavarantoimittajien tilausten tekemisen jälkeen määräämät hinnankorotukset asiakkaiden maksettaviksi (riidanalaisen päätöksen 73 perustelukappale). Kiinteitä hintoja koskevan sitovan sopimuksen

innoittajana oli Prijzenbeschikking goederen en diensten 1983 (ministeriön päätös tavaroiden ja palvelujen hinnoista vuodelta 1983) (kanteen liite 32), joka tehtiin voimakkaan inflaatiokauden aikana.

293 TU korostaa vahvistavansa hintansa täysin itsenäisesti tavanmukaisten liikeelämän käytäntöjen mukaisesti. Vaikka se tietyissä tapauksissa käyttää kiinteitä hintoja, se pidättää itselleen oikeuden siirtää asiakkailleen tavarantoimittajiensa toteuttamat hinnankorotukset.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

294 Sitova päätös kiinteistä hinnoista koskee sen seurauksia, että tavarantoimittajat muuttavat jo tilattujen mutta toimittamattomien tuotteiden hintoja. Siinä määrätään erityisesti, että tällaisen hinnankorotuksen tullessa voimaan tuotteet voidaan kolmen kuukauden ajan toimittaa tilauspäivänä voimassa olleeseen hintaan. Tämän määräajan jälkeen nämä hinnanmuutokset siirretään seuraavan puolen vuoden kuluessa myyntihintoihin erikseen määrättävään enimmäismäärään asti kriisitilanteita lukuun ottamatta. FEG määrää tämän enimmäismäärän puolivuosittain UNETOa kuultuaan. FEGin mukaan kyse on järjestelystä, jolla jaetaan pitkien rakennushankkeiden aikana mahdollisesti tulevien hinnankorotusten riski tukkuliikkeiden ja asennusurakoitsijoiden kesken. Päätöksessä määrätään järjestelyn noudattamatta jättämisestä 10 000 NLG:n (4 531 euron) sakko. Tämä sitova päätös, joka tehtiin 2.11.1984, kumottiin jäsenten yleiskokouksessa 23.11.1993 (riidanalaisen päätöksen 73–75 perustelukappale).

295 Näistä seikoista ilmenee, että tämä yritysten yhteenliittymän päätös rajoittaa jäsentensä vapautta vahvistaa hinnat, ja sillä on EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitettu kilpailua rajoittava tarkoitus.

296 Vaikka oletettaisiin, että se pitäisi paikkansa, sillä, että tämä sitova päätös perustuu sitä tehtäessä voimassa olleeseen kansalliseen lainsäädäntöön, ei ole merkitystä. FEG ei ole väittänyt, että se olisi kyseisten säännösten vuoksi joutunut tekemään sitovan päätöksen hinnoista eikä sillä olisi ollut tältä osin itsenäistä harkintavaltaa (asia C-2/91, Meng, tuomio 17.11.1993, Kok. 1993, s. I-5751, 22 kohta; asia C-245/91, Ohra Schadeverzekeringen, tuomio 17.11.1993, Kok. 1993, s. I-5851, 15 kohta ja asia T-387/94, Asia Motor France v. komissio, tuomio 18.9.1996, Kok. 1996, s. II-961, 61 kohta). Kantajat eivät ole osoittaneet, että tämä lainsäädäntö on ollut voimassa koko rikkomisajan.

297 Kantajien väitteet on näin ollen hylättävä.

Sitova päätös julkaisuista

— Asianosaisten lausumat

298 Kantajat väittävät, että julkaisuja koskevan sitovan päätöksen tarkoitus liittyi yksinomaan julkaisuhankkeisiin. Kantajat huomauttavat, että siinä kiellettiin ilmoitukset hinnoista, jotka ovat alle omakustannushinnan. Ainoa komission mainitsema esimerkki sen soveltamisesta oli kantajien mukaan otettu FEGin hallituksen 9.7.1992 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta. Tässä asiakirjassa kuitenkin ainoastaan mainitaan, ettei Schotman noudattanut kyseistä päätöstä, ja pyydetään FEGin sihteeriä luettelemaan olemassa olevat sitovat päätökset ja toteamaan niiden sisältö. FEG lisää, että sitovaa sopimusta julkaisuista ei ole missään tapauksessa koskaan pantu aktiivisesti täytäntöön ja käytännössä sitä on tuskin noudatettu, minkä osoittaa se, että FEGin jäsen Schotman saattoi rikkoa sitä seuraamuksitta.

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

299 Julkaisuja koskevassa sitovassa päätöksessä, joka oli voimassa 2.8.1978 lähtien sen 23.11.1993 tapahtuneeseen kumoamiseen asti, kielletään FEGin jäseniä levittämästä julkaisuja, joissa sähköteknisten tuotteiden asentamiseen erikoistuneille yrityksille tarjotaan sähköteknisiä tuotteita erityisalennuksilla tai tarjoushinnoin. Tämän päätöksen sanamuodosta ilmenee, etteivät FEGin jäsenet halua aiheuttaa, rohkaista ja/tai sallia jyrkkiä hinnanlaskuja, markkinoiden muutoksia, voittojen menetyksiä ja hallitsematonta sisäistä kilpailua (ks. riidanalaisen päätöksen 76 perustelukappale).

300 Julkaisuja koskevassa sitovassa päätöksessä pyritään rajoittamaan FEGin jäsenten itsenäistä toimintaa niiden julkaisuja koskevan liiketaloudellisen käytännön osalta, jotta niitä suojattaisiin sellaisen kilpailun vaikutuksilta, jota ne pitävät haitallisena. Tällaisen yritysten yhteenliittymän päätöksen tarkoitus on selvästi rajoittaa kilpailua EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla. Kuten komissio toteaa asiassa T-5/00 toimittamissaan kirjelmissä, FEGin ei pidä ammatillisena yhteenliittymänä korvata lainsäätäjää ja määrittää ehtoja, joilla sen jäsenet voivat vahvistaa tuotteidensa hinnat, toteuttaa myynninedistämistoimia tai taata näiden hintojen tai tarjousten julkisuus.

301 Tämän vuoksi tätä julkaisuja koskevaa sitovaa päätöstä koskevat kantajien väitteet on hylättävä.

b) Neuvottelut hinnoista ja alennuksista

Asianosaisten lausumat

302 Komissio katsoi oikeudellisessa arviossaan, että FEGin jäsenet keskustelivat käytettävistä hinnoista ja alennuksista säännöllisesti. Tämä tapahtui FEGin tavallisissa kokouksissa, FEGin tuotekomiteoiden kokouksissa tai FEGin aluekokouksissa ajanjaksolla 6.12.1989–30.11.1993.

303 Keskustelut (riidanalaisen päätöksen 79–84 perustelukappale) koskivat seuraavia seikkoja:

— alennusten myöntämistä ja niiden suuruuden vahvistamista koskevien sääntöjen määrittäminen

— FEGin hintoja ja alennuksia koskevien suositusten noudattaminen.

304 Vaikka kantajat myöntävät, että hinnoista ja alennuksista keskusteltiin silloin tällöin, ne korostavat näiden keskusteluiden poikkeuksellisuutta ja merkityksettömyyttä kilpailuoikeuden kannalta. Ne toteavat, että komission esittämät todisteet ovat hajanaisia. Kantajien mukaan komissio tulkitsi tiettyjä FEGin "johto- ja kaapelituotteisiin" erikoistuneiden alueellisten komiteoiden laatimia asiakirjoja osoittaakseen kansallisen yhteisjärjestelyn olemassaolon kaikkien sähköteknisten tuotteiden markkinoilla.

305 Kantajat huomauttavat, että suurin osa tavarantoimittajista käyttää kuluttajille suuntautuvassa kaupassa suositeltujen bruttohintojen luetteloa. Kantajien mukaan kyse on vertailukohdasta laskettaessa hintoja kullakin jakeluketjun tasolla. Kullakin näistä tasoista hinnoista tehdään alennuksia; tukkukauppiaat neuvottelevat asiakkaidensa kanssa niille myöntämiensä alennusten suuruuden. Tukkukauppiaiden kesken hintakilpailu tapahtuu tavarantoimittajien niille myöntämien alennusten kautta. Tämän mekanismin esittely riidanalaisen päätöksen 85–87 perustelukappaleessa on kantajien mukaan johdattelevaa, sillä komissio vaikuttaa esittävän, että suositellut bruttohinnat merkitsevät kilpailijoiden kesken vahvistettuja hintoja.

306 Kantajien mukaan FEGin jäsenten välinen väitetty yhteysymmärrys hinnoista ja alennuksista on käytännössä rajoittunut tietojenvaihtoon markkinoiden yleisistä kehityssuunnista. Riidanalaisessa päätöksessä komissio tarkasteli yksittäisiä tapauksia, joilla ei ole laajaa merkitystä, eikä täyttänyt todistustaakkaa koskevaa velvoitettaan. Kantajien mukaan kyse ei voi olla horisontaalisesta sopimuksesta hintojen vahvistamiseksi eikä vähäisestäkään kilpailua rajoittavasta tarkoituksesta tai seurauksesta.

307 Ensiksi kantajat toteavat "johto ja kaapeli" -tuotekomiteasta (riidanalaisen päätöksen 80 perustelukappale), että vaikka sen tarkoituksena on "pyrkiä pitämään markkinat rauhallisina ja säilyttämään hintataso", tämän sanamuodon on katsottava merkitsevän ainoastaan hiukan vanhahtavaa kielenkäyttöä. Kun otetaan huomioon tukkukauppiaiden välinen tiukka kilpailu ja se, ettei "johto ja kaapeli" -tuotekomitealla ollut pakottavaa toimivaltaa, hintoja ei ole kantajien mukaan voitu vahvistaa horisontaalisesti.

308 Kantajat riitauttavat komission tulkinnan seuraavasta FEGin "johto ja kaapeli" -tuotekomitean puheenjohtajan toteamuksesta: "Komitean tarkoituksena on pyrkiä pitämään markkinat rauhallisina ja säilyttämään hintataso. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi on vaihdettava säännöllisesti ajatuksia muiden kanssa" (riidanalaisen päätöksen 80 perustelukappale). Komissio katsoo (riidanalaisen päätöksen 81 perustelukappale), että seuraava toteamus vahvistaa tämän väitetyn

hintasopimuksen olemassaolon: "Lyhyen keskustelun jälkeen päätettiin, että kaikki tuotekomitean jäsenet toisivat seuraavaan kokoukseen edellisen kuukauden aikana noudatetun hinnaston. — — Hinnastossa on oltava asiakkaan todella maksamat hinnat. Näiden hintojen pohjalta tutkitaan, kannattaako alennussääntöjä laatia. — — 'johto ja kaapeli' -komitea laatii alennussääntöjä."

309 Kantajat väittävät, että kilpailijoiden kesken on olemassa korkeintaan aikomus vahvistaa hinnat. Kantajien mukaan EY 81 artiklan 1 kohdan vastaista ei ole pyrkiä vaikuttamaan markkinoihin tai luoda laillinen tiedonvaihtojärjestelmä keskimääräisistä marginaaleista ja liikevaihdosta. Mikään asiakirja ei todista, että "johto ja kaapeli" -tuotekomitea olisi tosiasiallisesti toteuttanut tämän aikomuksen tekemällä sopimuksen. Tämän komitean jäsenet olivat kantajien mukaan päinvastoin myöntäneet, ettei pelisääntöjen laatiminen ollut mahdollista.

310 Toiseksi kantajat kieltävät sellaisten pelisääntöjen olemassaolon, jotka koskevat alennusten myöntämistä ja ilmoituksia (riidanalaisen päätöksen 81 ja 82 perustelukappale). Pelkästään se, että markkinoilla annetuista alennuksista on keskusteltu, ei merkitse kilpailusääntöjen rikkomista. Myöskään ilmoitus paremmista tarjouksista alennusten osalta ei merkitse kilpailusääntöjen rikkomista. Mikään näistä keskusteluista ei ole johtanut toimenpiteisiin tai sopimuksiin.

311 Kolmanneksi 35 prosentin vakioalennuksen osalta (riidanalaisen päätöksen 83 perustelukappale) kantajat toteavat, että kyseiset alennukset myönnetään teknisten koulujen tilaamista tuotteista. FEG myöntää antaneensa luvan 35 prosentin vakioalennuksen antamiseen kouluille. Tällä päätöksellä ei voi olla huomattavia vaikutuksia markkinoille. FEG vetoaa tämän toimenpiteen yhteiskunnalliseen tarkoitukseen ja sen asiayhteyden poikkeuksellisuuteen.

312 Neljänneksi kuluttajille myönnettävien alennusten osalta (riidanalaisen päätöksen 84 perustelukappale) kantajat moittivat sitä, että komissio tulkitsi riidanalaisen päätöksen 84 perustelukappaleessa esitetyn lainauksen kritiikiksi FEGin tiettyjen jäsenten kuluttajille myöntämiä alennuksia kohtaan. FEGin mielestä ei voida ajatella, että toimitus toteutettaisiin ilman alennuksia. Todellisuudessa FEG ainoastaan ilmaisi tyytymättömyytensä suoriin toimituksiin kuluttajille. On luonnollista, että FEG sähköteknisten tuotteiden tukkukauppiaiden "omantunnon" roolissaan pyytää jäseniään olemaan toimittamatta asiakkaidensa asiakkaille (kuluttajille tai asennusurakoitsijoille). Tällainen käyttäytyminen olisi liiketaloudellisesti kestämätön.

313 Viidenneksi PVC-putkien, liitosten sekä keskus- ja uppoasennuskoteloiden osalta (riidanalaisen päätöksen 85 perustelukappale) hinnoittelun osalta kantajat toteavat, että toisin kuin muut sähköteknisten tuotteiden toimittajat, PVC-putkien, liitosten sekä keskus- ja uppoasennuskoteloiden valmistajat käyttivät suositeltuja nettohintoja. Ne pyysivät FEGin apua muuttaakseen nämä hinnat suositelluiksi bruttohinnoiksi. Ne halusivat nimittäin siirtyä suositeltujen bruttohintojen järjestelmään, jota sovellettiin kaikkiin muunlaisiin sähköteknisiin tuotteisiin. Vastatakseen tähän pyyntöön TU antoi henkilöstöä ja tietoteknisiä resursseja FEGin käyttöön. FEG väittää, ettei kyse ole näin ollen lainvastaisista hintasopimuksista vaan valmistajan suosittelemien hintojen erilaisesta esitystavasta. Tämän muuntamisen jälkeen kyseiset tuotteet myydään sellaisen järjestelmän mukaisesti, johon kuuluvat suositellut bruttohinnat, vakioalennukset ja yksilölliset ehdot. Kantajien mukaan tällaista toimenpidettä ei näin ollen voida pitää EY 81 artiklassa tarkoitettuna kilpailunrajoituksena.

314 Tällaisilla sopimuksilla ei kantajien mukaan missään tapauksessa ole merkittävää vaikutusta markkinoihin.

315 Kuudenneksi FEGin tuotekohtaisten komiteoiden tavoitteen (riidanalaisen päätöksen 111 perustelukappale) osalta kantajat huomauttavat, että komissio

viittaa riidanalaisen päätöksen 8 ja 111 perustelukappaleessa FEGin komiteoille annettujen ohjeiden seuraavaan kohtaan:

"Tarkan kuvan saamiseksi siitä, mitä markkinoilla tapahtuu, on ratkaisevan tärkeää tuntea liikevaihdot ja katteet. Näitä tietämättä ei markkinoihin voida vaikuttaa mitenkään."

316 Kantajat moittivat komissiota siitä, ettei se maininnut tämän viittauksen asiayhteyttä, joka valaisee aivan eri tavalla kyseistä kohtaa, josta seuraavassa virkkeessä todetaan seuraavaa:

"Viime vuosina yksikään komitea ei ole tehnyt mitään näiden markkinatietojen keräämiseksi."

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

317 Kantajat eivät kiistä, etteikö keskusteluja olisi käyty FEGin jäsenten alennuksista, hinnoista, marginaaleista ja liikevaihdoista, mutta ne katsovat, etteivät nämä keskustelut ole EY 81 artiklan vastaisia, koska niillä ei ole ollut vaikutuksia markkinoihin, sillä niitä ei ole pantu täytäntöön tai niillä ei ole ollut merkittäviä vaikutuksia.

318 Näitä väitteitä ei voida hyväksyä.

319 Aluksi on huomautettava, että riidanalaisen päätöksen 111 perustelukappaleessa komissio totesi, että FEGin ja sen jäsenten pyrkimyksenä oli näillä päätöksillä ja

yhdenmukaistetuilla menettelytavoilla "luoda keinotekoisesti vakaa hintataso, jolla turvataan ennen kaikkea se, että FEG:n jäsenten katteisiin ei kohdistu paineita". Komissio viittasi erityisesti FEGin tuotekomiteoille antamiin ohjeisiin, jonka mukaan "tarkan kuvan saamiseksi siitä, mitä markkinoilla tapahtuu, on ratkaisevan tärkeää tuntea liikevaihdot ja katteet", ja "näitä tietämättä ei markkinoihin voida vaikuttaa mitenkään".

320 Kantajat vastaavat, että FEG pyrki luomaan laillisen tietojenvaihtojärjestelmän, joka koskee jäsentensä liikevaihtoja ja marginaaleja. Ne moittivat komissiota tämän kohdan vääristelystä, kun se ei korostanut, että sitä seurasi välittömästi seuraava virke:

"Viime vuosina yksikään komitea ei ole tehnyt mitään näiden markkinatietojen keräämiseksi."

321 Näistä vastaväitteistä huolimatta on todettava, että komissio on oikeutetusti voinut arvioida, että kyseisen tietojenvaihtojärjestelmän tarkoituksena, sellaisena kuin se ilmenee FEGin ohjeista, on — sen sanamuodon mukaan — "vaikuttaa markkinoihin". Näin ollen komissio saattoi oikeutetusti katsoa, että kyseessä oli lisätodiste sellaisten käytäntöjen olemassaolosta, joilla pyrittiin rajoittamaan FEGin jäsenten välistä hintakilpailua.

322 Kun kyse on "johto ja kaapeli" -tuotekomiteasta, on huomautettava, että sen tarkoituksena oli "pyrkiä pitämään markkinat rauhallisina ja säilyttämään hintataso" (riidanalaisen päätöksen 80 perustelukappale). Kyse on selvästi EY 81 artiklan 1 kohdassa kielletystä tarkoituksesta, sillä sillä pyritään korvaamaan yritysten omat päätökset niiden hintoja koskevalla yhteisymmärryksellä.

323 Alennusten myöntämissääntöjen osalta riidanalaisessa päätöksessä todetaan erityisesti, että "johto ja kaapeli" -tuotekomitea päätti 6.12.1989 pidetyssä kokouksessaan aloittaa tietojenvaihdon jäsentensä asettamista hinnoista. Tämän tietojenvaihdon perusteella komitean piti päättää, oliko tarpeen vahvistaa sääntöjä alennusten antamisesta. Komissio on näin ollen oikeutetusti voinut pitää näitä seikkoja osoituksina käytännöistä, joiden tarkoituksena oli rajoittaa kilpailua EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla.

324 Kouluille suuntautuvalle sähköteknisten tuotteiden myynnille annettavien vakioalennusten osalta (riidanalaisen päätöksen 83 perustelukappale) on kiistatonta, että FEG, TU ja muut FEGin jäsenet sopivat yhteisestä 35 prosentin suuruisesta alennuksesta. Tällaisen yhteisymmärryksen tarkoituksena on selvästi rajoittaa FEGin jäsenten vapaata päätöksentekoa liikeasioista. Tämän yhteisymmärryksen väitettyä yhteiskunnallista tarkoitusta ei voida ottaa huomioon EY 81 artiklan 1 kohdan yhteydessä.

325 Kuluttajille myönnettävien alennusten osalta (riidanalaisen päätöksen 84 perustelukappale) on kiistatonta, että FEG pyysi jäseniään olemaan toimittamatta sähköteknisiä tuotteita asiakkaidensa asiakkaille. Riidanalaisen päätöksen 84 perustelukappaleessa komissio totesi, että FEGin aluekomitean 28.5.1991 pidetyssä kokouksessa, johon TU osallistui, FEG vastusti tiettyjen, alennuksia kuluttajille myöntävien tukkukauppiaiden käytäntöjä. Komissio viittasi tähän tapaukseen valaistakseen FEGin roolia alennuksiin liittyvien yhdenmukaistettujen menettelytapojen noudattamisen valvomisessa. Toisin kuin kantajat väittävät, FEGin tällainen rooli ei ole "luonnollinen", vaan kuuluu menettelytapoihin, joiden tarkoituksena on rajoittaa kilpailua EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla.

326 Sen osalta, että FEG lähetti jäsenilleen suosituksia hinnoista, on kiistatonta, että TU auttoi FEGiä tiettyjen muovituotteiden toimittajien käyttämien suositeltujen nettohintojen muuntamisessa suositelluiksi bruttohinnoiksi. On myös kiistatonta, että FEG lähetti jäsenilleen säännöllisesti luetteloita näiden tuotteiden viimeisimmistä hinnoista. Kantajat eivät ole kiistäneet, että PVC-putkien osalta FEG lähetti

jäsenilleen valmistajien päättämien hinnanmuutosten vuoksi päivitettyjä hintaluetteloita, joissa mainittiin myös alennus- ja korotusprosentit, joita se suositteli jäsentensä käyttävän (riidanalaisen päätöksen 85 perustelukappale). Kantajat eivät ole myöskään kiistäneet FEGin 2.3.1989 pidetyn aluekokouksen pöytäkirjan paikkansapitävyyttä eikä komission riidanalaisen päätöksen 87 perustelukappaleessa siitä esittämää tulkintaa. Tästä asiakirjasta ilmenee, että FEG suositti muoviputkien hinnankorotuksen jälkeen jäsenilleen suositeltujen hintojen noudattamista.

327 Kantajat kiistävät sen, että muuntamistoimenpiteellä, johon TU osallistui aktiivisesti, olisi kilpailua rajoittava tarkoitus. Kantajat katsovat, että tämä toimenpide, jolla pyritään auttamaan kyseisten tuotteiden valmistajia esittämään hintansa vastaavasti kuin muiden sähköteknisten tuotteiden valmistajat, on laillinen.

328 Tämä väite ei ole vakuuttava. Edellä esitetyn valossa on todettava, että TU ja FEG ovat voineet vaikuttaa hintojen vapaaseen muodostamiseen FEGin jäsenten välityksellä harjoittamalla tietojenvaihtoa ja -välitystä tiettyjen sähköteknisten muovituotteiden hintojen ja alennusten osalta. Näin ollen komissio on oikeutetusti voinut käyttää näitä seikkoja aihetodisteina kilpailunrajoituksen olemassaolosta ja todeta riidanalaisen päätöksen 116 perustelukappaleessa seuraavaa:

"Hinnastojen lähettämisellä FEG pyrki varmistamaan, että FEG:n jäsenet käsittelisivät tavarantoimittajiensa hinnankorotuksia tai -alennuksia yhdenmukaisesti. Tämä vähensi vaaraa, että FEG:n yksittäiset jäsenet käyttäisivät hinnankorotuksia ja -alennuksia saadakseen kilpailuetua toisiin FEG:n jäseniin nähden siten, että ne eivät siirtäisi hintojen muutoksia asiakkailleen tai siirtäisivät niistä vain osan. Tällainen menettely olisi häirinnyt rauhaa, jota FEG halusi markkinoilla vaalia, ja olisi synnyttänyt hintakilpailua FEG:n jäsenten välille."

329 Komissio ei näin ollen ole tehnyt virhettä, kun se on päätellyt, että hintoja ja alennuksia koskevilla yhteisjärjestelyillä oli kilpailunvastainen tarkoitus.

c) Samanlaiset hintaluettelot

330 Riidanalaisessa päätöksessä (88–90 perustelukappale) komissio katsoi, että edellä mainittujen keinojen yhtäaikaisen käyttämisen seurauksena FEGin jäsenten välillä oli enää vain rajoitettua hintakilpailua. Komissio käytti esimerkkinä suurimpien FEGin jäsenten, kuten TUn, hinnastoissa olevien hintojen ja alennusten huomattavaa samankaltaisuutta. Se korosti myös, että niiden julkaisut ilmestyivät samaan aikaan.

Asianosaisten lausumat

331 Kantajat katsovat, että nämä samankaltaisuudet ovat luonnollisia siltä osin kuin tukkukauppiaiden hinnastoissa mainitut hinnat ovat valmistajien ilmoittamia hintoja. Muutoin TU katsoo, että nämä samankaltaisuudet ovat seurausta sattumasta, ja korostaa kyseessä olevien eri tukkukauppiaiden hinnastojen välisiä useita eroavaisuuksia. Julkaisupäivät ovat kantajien mukaan seurausta valmistajien hintailmoitusten päivistä. Kantajat päättelevät tämän perusteella, että komissio on tehnyt virheen, kun se on näiden seikkojen pohjalta katsonut, että kyseessä on horisontaalinen sopimus hintojen vahvistamisesta.

332 Vaikka komissio on vedonnut siihen, että tiettyjen kilpailijoiden hinnastot ovat samanlaisia, TU korostaa, ettei näitä toteamuksia ole toistettu päätöksen päätösosassa. Nämä toteamukset ovat TUn mukaan esitetty pelkästään ylimääräisinä huomautuksina.

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

333 Kantajien väitteet perustuvat riidanalaisen päätöksen virheelliseen tulkintaan. Komissio vetosi suurimpien tukkukauppiaiden hinnastoissa havaittuihin samankaltaisuuksiin osoituksena merkityksellisillä markkinoilla vallitsevasta heikosta kilpailusta. Kyse on näin ollen esimerkistä, jolla pyritään luonnehtimaan kyseisten käytäntöjen seurauksia markkinoilla, eikä riidanalaisen päätöksen päätösosassa mainituista rikkomisista erillisestä rikkomisesta.

334 Edellä esitetyistä arvioista, jotka koskevat sitovia päätöksiä hinnoista ja julkaisuista sekä hintoihin ja alennuksiin liittyviä erilaisia yhteistoiminnan muotoja (ks. edellä 294–297, 299–301 ja 317–329 kohta), seuraa, että komissio on osoittanut oikeudellisesti riittävällä tavalla kyseisten käytäntöjen kilpailua rajoittavan luonteen. Näin ollen niiden seurauksia markkinoilla on tarpeetonta tutkia.

335 Ylimääräisenä huomautuksena on todettava, että vaikka TU ei kiellä kokonaan havaittuja samankaltaisuuksia, se katsoo tämän johtuvan relevanttien markkinoiden rakenteesta ja luonnollisesta toiminnasta. On totta, että relevantit markkinat ovat huomattavan keskittyneet: FEGin viiden suurimman jäsenen markkinaosuus on noin 62 prosenttia, ja FEGin kymmenen suurimman jäsenen markkinaosuus on noin 80 prosenttia (riidanalaisen päätöksen 24 perustelukappale). Vaikka tällainen rakenne voi suosia yhteisjärjestelyjä, mitään lopullista päätelmää ei voida kuitenkaan tehdä havaittujen samankaltaisuuksien laillisuudesta.

336 TU väheksyy näiden samankaltaisuuksien merkitystä ja väittää, että kukin tukkukauppias tarjoaa vakioehtojensa lisäksi yksilöllisesti neuvoteltuja alennuksia. Riidanalaisen päätöksen 117 perustelukappaleessa komissio valaisi tällaisten käytäntöjen vaikutuksia markkinoilla: tukkukauppiaat joko noudattavat hinnastoissa esitettyjä bruttohintoja ja vakioalennuksia ja poistavat siten kaiken tukkukauppiaiden välisen hintakilpailun tai ne käyttävät näitä vakioehtoja neuvottelun lähtökohtana ja rajoittavat siten kilpailua. Komissio korosti näiden FEGin jäseninä olevien suurimpien tukkukauppiaiden noudattamien käytäntöjen heijastusvaikutusta. Pienemmät jäsenet tukeutuvat nimittäin suurempien jäsenten hinnastoihin määrittääkseen oman hintapolitiikkansa. Kantajien väitteiden perusteella ei voida kyseenalaistaa näiden arviointien pätevyyttä.

337 Komissio totesi myös — ilman, että TU olisi suoraan kiistänyt sen — että tukkukauppiaiden Alankomaissa noudattamat hinnat ovat korkeampia kuin muissa jäsenvaltioissa voimassaolevat hinnat (riidanalaisen päätöksen 119 perustelukappale). Komissio päätteli tämän perusteella, että kyseisten käytäntöjen seurauksena oli FEGin jäsenten hintapolitiikan yhdenmukaistuminen ja myytyjen tuotteiden hintojen vakauttaminen tai korottaminen. Sähköteknisten tuotteiden tukkuhinta pysyi näin keinotekoisella tasolla, joka on korkeampi kuin se taso, jolle hinnat vahvistettaisiin markkinoilla, joilla kilpailu toimii täydellisesti. FEG riitauttaa väitteen, jonka mukaan hinnat eivät Alankomaissa ole korkeammat kuin naapurimaissa, mutta ei esitä vakuuttavia todisteita kyseistä väitettä vastaan.

338 FEGin jäsenet ja FEG, joilla on määräävä taloudellinen merkitys relevanteilla markkinoilla, ovat useilla käytännöillä, sopimuksilla ja päätöksillä pyrkineet yhteistoimin rajoittamaan niiden välistä hintakilpailua keskustelemalla hinnoista ja alennuksista ja tekemällä FEGin tasolla sitovia päätöksiä hinnoista ja julkaisuista.

339 Komissio on näin ollen osoittanut oikeudellisesti riittävällä tavalla, että FEGin käytännöt olivat EY 81 artiklan vastaisia.

E Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn ja hintojen vahvistamista koskevien yhdenmukaistettujen menettelytapojen välinen yhteys

1. Asianosaisten lausumat

340 Kantajat kiistävät että niiden kahden rikkomisen välillä, joista niitä moititaan, olisi yhteys. Kantajien mukaan markkinoiden rakenteen ja toiminnan vuoksi tukkukauppiaat eivät voi käyttää taloudellista valtaa, jonka avulla ne voisivat nostaa hintoja keinotekoisesti. Kantajien mukaan olisi virheellistä uskoa, kuten komissio on tehnyt, ettei FEGin jäsenten välillä olisi hintakilpailua. Kantajien mukaan komissio ei tutkinut syvällisesti väitettyä keinotekoista hintatasoa Alankomaiden markkinoilla.

341 TU lisää, että koska valmistajia, tukkukauppiaita, asennusurakoitsijoita ja kuluttajia on niin paljon ja tuotteita on noin 70 000, taloudellisten toimijoiden ryhmän olisi mahdotonta onnistua yhteisjärjestelyn avulla varata itselleen merkittävimmät tuotteet ja pitää hinnat korkealla. FEGin jäsenet eivät TUn mukaan voi pysyttää keinotekoisen korkeaa hintatasoa erityisesti siksi, että tavarantoimittajat myyvät suunnilleen puolet tuotteistaan suoraan ilman tukkukauppiaita.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

342 Kysymyksellä näiden kahden rikkomisen välisestä yhteydestä ei ole merkitystä. Ei ole tarpeen tietää, tukeeko kollektiivinen yksinoikeusjärjestely hinnan vahvistamiseen liittyviä käytäntöjä vai päinvastoin. Molemmilla rikkomisilla on sama kilpailunvastainen tarkoitus pitää hinnat kilpailuhintoja korkeammalla tasolla yhtäältä vähentämällä niiden yritysten kilpailukykyä, jotka pyrkivät toimimaan sähköteknisten tuotteiden tukkukaupan Alankomaiden markkinoilla ja kilpailemaan näin ollen FEGin jäsenten kanssa kuulumatta tähän yritysten yhteenliittymään, ja toisaalta koordinoimalla osittain hintapolitiikkaansa.

343 Lisäksi kantajat toistavat väitteen, jonka mukaan markkinoiden rakenteen ja toiminnan vuoksi mitään kilpailunrajoitusta ei voi olla olemassa. Nämä väitteet on jo hylätty. Tämän vuoksi kantajien näiden rikkomisten yhteyttä koskeva väite on myös hylättävä.

III *Rikkomisten lukeminen TUn syyksi (asia T-6/00)*

344 TUn väitteet, jotka koskevat rikkomisten syyksiluettavuutta, jakautuvat kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa TU riitauttaa riidanalaisen päätöksen 3 artiklassa tarkoitettujen rikkomisten syyksiluettavuuden edellytysten pätevyyden. Toisessa osassa TU väittää, että nämä edellytykset rajoittavat yhdenvertaisen kohtelun periaatetta. Kolmas osa koskee EY 253 artiklassa mainitun perusteluvelvollisuuden loukkaamista.

A Syyksiluettavuuden edellytykset

1. Asianosaisten lausumat

345 TU viittaa riidanalaisen päätöksen 3 artiklaan ja väittää, että FEGin rikkomiset on luettu sen syyksi pelkästään siksi, että se kuuluu tähän yhteenliittymään. TU päättelee tämän perusteella, ettei sitä voida saattaa vastuuseen toimista, joita FEG ei ole tehnyt.

346 TU väittää, että niiden rikkomisten, joista sitä moititaan, syyksiluettavuuden edellytys on sattumanvarainen. Se väittää, ettei sen yhteydenpito NAVEGiin kuulumattomien tavarantoimittajien kanssa voi olla perusteena toteamukselle lainvastaisesta yhdenmukaistetusta menettelytavasta, jolla pyritään laajentamaan kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä, sillä sen yhteydenotot tapahtuivat FEGin ulkopuolella.

347 Toissijaisesti TU riitauttaa seikat, joiden perusteella komissio katsoi sen olevan vastuussa riidanalaisen päätöksen 1 ja 2 artiklassa tarkoitetuista rikkomisista.

348 Komissio vastaa, että tämän päättelyn lähtökohta on virheellinen. Riidanalaisessa päätöksessä kantajan katsotaan olevan henkilökohtaisesti vastuussa 1 ja 2 artiklassa todetuista rikkomisista. Riidanalaisen päätöksen 3 artiklasta ja sen perusteluista ilmenee komission mukaan, että kantaja on toteuttanut nämä rikkomiset itsenäisesti sekä sen perusteella, että se on FEGin jäsen, että sen henkilökohtaisten toimien ja aloitteiden perusteella. Näin ollen tämä ensimmäinen osa olisi komission mukaan hylättävä kokonaisuudessaan.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

349 TUn väitteet perustuvat riidanalaisen päätöksen virheelliseen tulkintaan. Riidanalaisen päätöksen 3 artiklan mukaan TU on rikkonut EY 81 artiklan 1 kohtaa osallistumalla aktiivisesti 1 ja 2 artiklassa FEGin syyksi luettuihin rikkomisiin. Kantajan ei ole katsottu olevan vastuussa riidanalaisen päätöksen 1 ja 2 artiklassa tarkoitetuista rikkomisista pelkästään sen vuoksi, että se kuuluu FEGiin, vaan sen vuoksi, että se on osallistunut rikkomisiin aktiivisesti.

350 Toisin kuin komissio väittää, tämän väitteen ensimmäistä osaa ei voida hylätä kokonaisuudessaan yksin tämän arvioinnin perusteella. TU esitti myös useita väitteitä kiistääkseen todisteet aktiivisesta osallistumisestaan rikkomisiin. Näin ollen nämä väitteet on tutkittava sen ratkaisemiseksi, osoittiko komissio oikeudellisesti riittävällä tavalla TUn osallistuneen riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa (kollektiivinen yksinoikeusjärjestely) ja 2 artiklassa (hintojen vahvistaminen) tarkoitettuihin rikkomisiin.

B TUn osallistuminen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvään rikkomiseen

1. Osallistuminen herrasmiessopimukseen

351 Riidanalaisen päätöksen 69 perustelukappaleessa komissio katsoi, että TU oli ollut FEGissä keskeisessä asemassa kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn osalta. TU riitauttaa nämä arviot, joita se pitää virheellisinä. TU toteaa seuraavaa:

— oikeudellisesti sillä ei voinut olla määräysvaltaa FEGin päätöksiin nähden

— sen intressit eivät olleet samat kuin FEGin intressit

— se ei ollut läsnä eikä edustettuna, kun kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn yksityiskohdista keskusteltiin FEGin ja NAVEGin välillä 28.2.1989.

352 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin katsoo ensiksi, ettei FEGin sisäisiä sääntöjä ja Alankomaiden lainsäädäntöä koskevilla arvosteluilla ole merkitystä. On tarkasteltava sitä, osallistuiko TU herrasmiessopimukseen, eikä sitä, olisiko tämä ollut FEGin perussäännön tai Alankomaiden yhdistyslainsäädännön mukaan sille mahdollista.

353 Toiseksi on virheellistä todeta komission tehneen virheen, kun se on arvioinut, että kantajan intressit ovat samat kuin FEGin intressit. Riidanalaisessa päätöksessä nimittäin ainoastaan todetaan, että nämä intressit "ovat jokseenkin yhteneväiset" (riidanalaisen päätöksen 69 perustelukappale), millä tarkoitetaan sitä, että FEGin ja yhden sen suurimmista jäsenistä intressit ovat luonnollisesti osittain samat eivätkä täysin samat.

354 Kolmanneksi se, ettei TU ole ollut läsnä tai edustettuna 28.2.1989 pidetyssä kokouksessa, ei riitä kyseenalaistamaan sen aktiivista osallistumista herrasmiessopimukseen.

355 On totta, että ammatilliseen yhteenliittymään kuulumisen vuoksi kyseisen jäsenen ei voida automaattisesti olevan vastuussa yhteenliittymän lainvastaisista eri rikkomisista siten, ettei tämän jäsenen henkilökohtaista osallistumista väitettyihin

lainvastaisiin menettelytapoihin tai niille antamaa tukea osoiteta. TU ei voi kuitenkaan väittää, ettei sen henkilökohtaista toimintaa voida pitää todisteena sen osallistumisesta kyseisiin rikkomisiin.

356 Käsiteltävänä olevassa asiassa tämä osallistuminen liittyy suoraan TUn rooliin FEGin asioiden hoitamisessa. On kiistatonta, että TU on yksi suurimmista FEGin jäsenyrityksistä. Tämän perusteella tietyt sen johtajat tai toimihenkilöt ovat toimineet FEGin hallituksen puheenjohtajina ja osallistuneet FEGin elinten päätöksentekoon vuosien 1985 ja 1995 välisenä aikana. Tältä osin on huomautettava, että viidestä yleiskokouksen valitsemasta luonnollisesta henkilöstä koostuva hallitus vastaa yhteenliittymän yleisjohtamisesta (FEGin perussäännön 6 artikla).

357 Komissio kokosi aihetodisteita herrasmiessopimuksen olemassaolosta, kuten ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin toteaa edellä 210–212 kohdassa. Kun otetaan huomioon tämän sopimuksen luonne, komissio ei ole voinut määrittää tarkkaa päivää, jolloin se oli tehty, toisin kuin TU väittää. Se kokosi asiakirjatodisteita FEGin ja NAVEGin välisistä neuvotteluista, joiden kuluessa herrasmiessopimuksesta keskusteltiin. Nämä asiakirjat kattavat ajanjakson, joka alkaa 11.3.1986 NAVEGin ja FEGin hallitusten välisellä kokouksella. Komissio otti huomioon myös näiden hallitusten väliset 28.2.1989 ja 25.10.1991 käydyt keskustelut sekä FEGin NAVEGille 18.11.1991 lähettämän kirjeen (ks. riidanalaisen päätöksen alaviite 53).

358 On kiistatonta, ettei TU ollut läsnä eikä edustettuna FEGin ja NAVEGin hallitusten välisistä kokouksista siinä, joka pidettiin 28.2.1989. Sitä, että FEG laati tämän kokouksen pöytäkirjan, ei ole kuitenkaan kiistetty (riidanalaisen päätöksen 46 perustelukappale ja alaviite 48). TUn läsnäoloa muissa kokouksissa (11.3.1986 ja 25.10.1991) eikä sen edustusta FEGin hallituksessa vuonna 1991 ole kiistetty.

359 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kun yritys osallistuu — vaikkei osallistuminen ole aktiivista — yritysten välisiin kokouksiin, joiden tarkoitus on kilpailunvastainen, ilmoittamatta julkisesti olevansa sitoutumatta niissä sovittuihin asioihin ja kun se on antanut muiden osanottajien ymmärtää, että se on hyväksynyt kokousten tulokset ja toimii niiden mukaisesti, voidaan katsoa osoitetun, että se osallistuu näistä kokouksista muodostuvaan yhteisjärjestelyyn (asia T-7/89, Hercules Chemicals v. komissio, tuomio 17.12.1991, Kok. 1991, s. II-1711, Kok. Ep. XI, s. II-79, 232 kohta; asia T-12/89, Solvay v. komissio, tuomio 10.3.1992, Kok. 1992, s. II-907, 98 kohta ja asia T-141/89, Tréfileurope v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-791, 85 ja 86 kohta).

360 Kun tällaista osoitusta sitoutumattomuudesta ei ole, ja varsinkin kun TU on osallistunut FEGin hallituksen jäsenenä, sen on katsottavat osallistuneen harrasmiessopimukseen.

361 Ylimääräisenä huomautuksena voidaan todeta, ettei TU voi väittää, ettei se tiennyt NAVEGin kanssa 28.2.1989 käytyjen keskusteluiden sisällöstä.

362 Tämän vuoksi TUn väitteet on hylättävä.

2. Osallistuminen yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin

363 TU tuo ainoastaan esiin sen, että yrityksiin Draka Polva, ABB, KM ja Holec liittyvät toimenpiteet koskevat yrityksiä, jotka eivät olleet NAVEGin jäseniä. TU katsoo, ettei näitä toimenpiteitä ole toteutettu FEGin puitteissa, joten niitä ei voida yhdistää kyseessä olevaan kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn. Aiemmin

puolustamansa riidanalaisen päätöksen päätösosan tulkinnan perusteella TU katsoo, ettei mitään rikkomista voida näiden tosiseikkojen perusteella katsoa sen syyksi.

364 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin katsoo, että nämä perustelut perustuvat virheelliseen olettamaan, kuten TUn pääasiallisen väitteen tutkimisen yhteydessä jo todettiin (ks. edellä 349 kohta). Näin ollen näiden samojen toteamusten perusteella nämä väitteet on hylättävä ilman lisätutkimuksia.

365 Johtopäätöksenä on todettava, että TU on yksi FEGin tärkeimmistä jäsenistä ja on tämän perusteella ollut edustettuna FEGin hallituksessa jatkuvasti vuosien 1985 ja 1995 välisenä aikana, lukuun ottamatta vuotta 1990. Tässä ominaisuudessaan TU on osallistunut suoraan FEGin politiikan muodostamiseen ja/tai on saanut tiedon FEGin ja NAVEGin välisistä kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä koskevista neuvotteluista pyrkimättä koskaan ilmoittamaan julkisesti olevansa sitoutumatta niissä sovittuihin asioihin.

366 Komission riidanalaisen päätöksen 53–70 perustelukappaleessa tutkimista todisteista ilmenee oikeudellisesti riittävällä tavalla, että TU esitti erityisen merkittävää roolia yhdenmukaistetussa menettelytavassa, jolla laajennettiin kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä tiettyihin NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin. TU painosti itsenäisesti sekä yhteisesti muiden FEGin jäsenten kanssa näitä yrityksiä, jotteivät ne toimittaisi tavaraa FEGiin kuulumattomille tukkukauppiaille, jotka olivat niiden kilpailijoita.

367 TU ei riitauttanut näitä toteamuksia. Näin ollen komissio on oikeutetusti katsonut, että kantaja on osallistunut aktiivisesti lainvastaiseen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn. Komissio osoitti näin oikeudellisesti riittävällä tavalla sen, että TUn voidaan katsoa olevan vastuussa tästä rikkomisesta.

C TUn osallistuminen hintojen vahvistamiseen liittyvään rikkomiseen

368 Ensisijaisesti TU katsoo, että sitovat päätökset kiinteistä hinnoista ja julkaisuista ovat EY 81 artiklassa tarkoitettuja yritysten yhteenliittymän päätöksiä. Tämä oikeudellinen luonnehdinta merkitsee sitä, että ainoastaan FEG voi olla siitä vastuussa.

369 Toissijaisesti TU moittii yleisesti sitä, ettei komissio osoittanut sen osallistumista riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitettuun rikkomiseen. TU vetoaa kolmeen erityiseen perusteeseen. Ensinnäkin komissio piti sitä, että FEG lähetti suositushinnat, EY 81 artiklassa tarkoitettuna yhdenmukaistettuna menettelytapana. Tämä luonnehdinta ei ole yhdenmukainen riidanalaisen päätöksen muiden osien kanssa, jotka koskevat ainoastaan yritysten yhteenliittymän sopimuksia ja/tai päätöksiä. Hintojen yhdenmukaistamisfoorumin käyttöönotto koskee luonteensa puolesta ainoastaan FEGiä. TUn vastuu on näin ollen poissuljettu. Lopuksi riidanalaisen päätöksen päätösosa ei koske sopimuksia kouluille annettavista alennuksista eikä toteamuksia yhdenmukaisista hinnastoista.

370 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin katsoo, että nämä väitteet perustuvat suurelta osin riidanalaisen päätöksen virheelliseen tulkintaan.

371 Ensinnäkään TU ei voi väittää, että riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitettu rikkominen koskisi luonteensa vuoksi ainoastaan FEGiä eikä sitä voisi tämän vuoksi katsoa TUn syyksi. Kuten edellä (ks. edellä 349 perustelukappale) huomautetaan, riidanalaisen päätöksen 3 artiklassa todetaan, että kantaja on rikkonut EY 81 artiklan 1 kohtaa osallistumalla aktiivisesti FEGin toteuttamiin rikkomisiin.

372 Toiseksi TUn väitteet, joissa arvostellaan sopimusten ja/tai yhdenmukaistettujen menettelytapojen oikeudellista luonnehdintaa, eivät ole perusteltuja. EY 81 artiklan 1 kohdan rikkominen voi johtua yksittäisen toimenpiteen lisäksi myös sarjasta toimenpiteitä tai jatkuvasta toiminnasta. TU ei voi pätevästi kiistää komission arviointeja sillä perusteella, että yksi tai useampi tämän toimenpidesarjan elementti tai tämä toiminta voisi sellaisenaan muodostaa EY 81 artiklan rikkomisen.

373 Käsiteltävänä olevassa asiassa riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitettu rikkominen on yksittäinen tapahtuma. Se on luettu FEGin syyksi ja se toteutettiin rajoittamalla suoraan ja epäsuorasti FEGin jäsenten vapautta määrätä myyntihintansa vapaasti ja itsenäisesti. Tämä rikkominen muodostuu FEGin sitovista, hintoja ja julkaisuja koskevista päätöksistä, hintoja ja alennuksia koskevien suositusten jakamisesta ja sellaisen neuvottelupaikan tarjoamisesta, jossa voidaan sopia hinnoista ja alennuksista.

374 Riidanalaisen päätöksen 2 artiklaa on lisäksi tulkittava kyseisen päätösten perustelujen valossa. Käsiteltävänä olevassa asiassa on kiistatonta, että sitovat päätökset hinnoista ja julkaisuista ovat EY 81 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuja yritysten yhteenliittymän päätöksiä (riidanalaisen päätöksen 95 perustelukappale). Komissio piti keskusteluja hinnoista ja alennuksista ja FEGin jäsenilleen lähettämiä hintasuosituksia yhdenmukaistettuina menettelytapoina (riidanalaisen päätöksen 102 perustelukappale). Komissio katsoi, että FEGin jäsenet olivat keskustelleet säännöllisesti hinnoista ja alennuksista 6.12.1989 ja 30.11.1993 välisenä aikana (riidanalaisen päätöksen 115 perustelukappale). Komissio otti huomioon riidanalaisen päätöksen 83 perustelukappaleessa mainitut tosiseikat, jotka liittyivät kouluille myönnettävien alennusten vahvistamiseen. Komissio tukeutui myös useiden tukkukauppiaiden, joista yksi oli kantaja, hinnastojen samankaltaisuuksiin osoittaakseen, että sitovien päätösten ja hintoja ja alennuksia koskevien neuvotteluiden yhteisenä tarkoituksena oli jättää FEGin jäsenten välille ainoastaan rajoitettua kilpailua (riidanalaisen päätöksen 117 perustelukappale).

375 On vielä arvioitava, osoittiko komissio oikeudellisesti riittävällä tavalla TUn osallistuneen aktiivisesti hintojen vahvistamista koskevaan rikkomiseen.

376 Sen osalta, osallistuiko TU hintoja ja julkaisuja koskeviin sitoviin päätöksiin, on osoitettu, että näiden tarkoitus oli lainvastainen. Kun otetaan huomioon FEGin perussäännöt, nämä lainvastaiset päätökset osoittavat selvästi sen jäsenten yhteisen tahdon ja riittävät siihen, että TUn katsotaan olevan vastuussa niiden tekemisestä (ks. yhdistetyt asiat 209/78–215/78 ja 218/78, Van Landewyck ym. v. komissio, tuomio 29.10.1980, Kok. 1980, s. 3125, Kok. Ep. V, s. 355 ja asia 45/85, Verband der Sachversicherer v. komissio, tuomio 27.1.1987, Kok. 1987, s. 405, Kok. Ep. IX, s. 9).

377 Muutoin TUn rooli FEGissä on jo otettu esiin (ks. edellä 356 ja 365–367 kohta). Komissio saattoi näin ollen oikeutetusti katsoa riidanalaisen päätöksen 93 perustelukappaleessa, että kantaja "oli [ollut] FEG:n hallituksessa monta vuotta ja tiesi sen vuoksi edellä mainitusta FEG:n politiikasta tai osallistui siihen aktiivisesti".

378 On kiistatonta, että TU välitti FEGille tietoja hinnoista, joiden perusteella FEG ilmoitti itse jäsenilleen tiettyjen tuotteiden brutto- ja nettohintojen muutoksista. Komissio korosti asiaa seuraavasti:

"Tämä merkitsi käytännössä sitä, että TU muunsi koko alan tarpeisiin valmistajien toimittamat netto-ohjehinnat yhdenmukaisiksi bruttohinnoiksi ja toimitti sitten nämä hinnat FEG:lle — —. TU oli kyseiseen aikaan ainoa, jonka tietokonekapasiteetti riitti näiden laskelmien tekoon." (Riidanalaisen päätöksen 93 perustelukappale).

379 Tämän vuoksi komissio saattoi pätevästi katsoa TUn olevan vastuussa riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitetusta hintojen vahvistamista koskevasta rikkomisesta sen vuoksi, että tämä osallistui siihen aktiivisesti.

D Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaaminen

1. Asianosaisten lausumat

380 Komissio ei kantajien mukaan näyttänyt toteen TUn erityisroolia muihin FEGin jäsenyrityksiin nähden. Tällainen kohtelu on syrjivää (asia 106/83, Sermide, tuomio 13.12.1984, Kok. 1984, s. 4209, 28 kohta).

381 Vaikka komissio lähetti väitetiedoksiannon kuudelle muulle FEGin jäsenelle, se katsoi riidanalaisen päätöksen 31 perustelukappaleessa, ettei se voinut osoittaa riittävän varmasti kunkin yrityksen vastuuta. TU katsoo kuitenkin, että se on samassa tilanteessa kaikkien niiden FEGin jäsenten kanssa:

— jotka ovat jäseninä hallituksessa tai FEGin tuotekomiteoissa

— jotka ovat osallistuneet FEGin kokouksiin

— jotka ovat antaneet näissä kokouksissa aineellisia avustuksia

— joilla on samansuuntaisia intressejä kuin FEGillä.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

382 Se, ettei komissio todennut muiden FEGin jäsenten rikkoneen kilpailusääntöjä, ei merkitse yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaamista. Sen perusteella, ettei komissio katsonut taloudellisen toimijan, joka oli vastaavassa tilanteessa kuin kantaja, rikkoneen kilpailusääntöjä, ei voida missään tapauksessa kyseenalaistaa rikkomista, johon kantajan katsotaan syyllistyneen, jos se on näytetty toteen asianmukaisesti (em. asia Ahlström Osakeyhtiö ym. v. komissio, tuomion 146 kohta).

383 Näin ollen TUn väitteet, jotka koskevat yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaamista, on hylättävä.

E Perustelujen puuttuminen tai riittämättömyys

1. Asianosaisten lausumat

384 TU katsoo, ettei komissio noudattanut sille EY 253 artiklan mukaan kuuluvaa perusteluvelvollisuutta. Se ei maininnut selvästi toimenpiteitä, joiden perusteella se katsoi TUn olevan henkilökohtaisesti vastuussa FEGin toteuttamista rikkomisista. TU katsoo, että komissiolla oli velvollisuus perustella päätöksensä sitäkin tarkemmin, koska sakko on huomattava ja suhteellisesti suurempi kuin FEGille määrätty sakko.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

385 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan EY 253 artiklassa edellytetyistä perusteluista on selkeästi ja yksiselitteisesti ilmettävä riidanalaisen toimenpiteen tehneen yhteisön toimielimen päättely siten, että niille, joita toimenpide koskee, selviävät sen syyt, jotta he voivat puolustaa oikeuksiansa, ja että yhteisöjen tuomioistuin voi tutkia toimenpiteen laillisuuden (asia C-56/93, Belgia v. komissio, tuomio 29.2.1996, Kok. 1996, s. I-723, 86 kohta).

386 Perusteluvelvollisuuden noudattamatta jättämistä koskevat TUn väitteet eivät ole perusteltuja. Riidanalaisen päätöksen 67–70 perustelukappaleessa osassa, jonka otsikko on "FEG ja sen suurin jäsen TU keskeisinä toimijoina", komissio esitteli seikat, joiden perusteella se on voinut perustellusti todeta TUn osallistuneen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn. Hintojen vahvistamista koskevien sopimusten osalta komissio perusteli osassa, jonka otsikko on "FEG:n ja sen suurimman jäsenen TU:n rooli", TUn menettelytapoja koskevaa arviotaan. Riidanalaisen päätöksen perustelut ovat EY 253 artiklan mukaiset. Niiden perusteella TU saattoi puolustaa oikeuksiaan ja ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin tutkia toimenpiteen laillisuuden.

IV *Rikkomisten lukeminen FEGin syyksi (asia T-5/00)*

A Asianosaisten lausumat

387 Riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa tarkoitetun rikkomisen osalta FEG vastustaa sitä, että sen katsotaan olevan vastuussa herrasmiessopimuksen laajentamisesta NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin. FEG korostaa, että aihetodisteet yhdenmukaisista menettelytavoista, joilla tämä laajentaminen on toteutettu, koskevat ainoastaan sen jäseniä.

388 Komissio vastaa, että kun yhteenliittymä tekee jäsentensä hyväksi lainvastaisen sopimuksen ja kun jäsenet tämän jälkeen pyrkivät yhdenmukaistetuilla menettelytavoilla saamaan kolmansia tämän sopimuksen piiriin, yhteenliittymä on myös vastuussa näistä menettelytavoista. Se ei voi väistää vastuutaan väittämällä, ettei se osallistunut tähän yhdenmukaistettuun menettelytapaan tai ollut siitä tietoinen. Yhteenliittymä voi väistää tämän vastuun ainoastaan lopettamalla lainvastaisen järjestelyn ja ilmoittamalla julkisesti olevansa sitoutumatta siihen kunkin jäsenensä osalta.

389 Komissio lisää, että käsiteltävänä olevan asian tosiseikkojen perusteella FEGin voidaan katsoa olevan vastuussa toimenpiteistä, joilla tietyt sen jäsenet pyrkivät saamaan kolmansia kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn piiriin.

B Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

390 FEG riitauttaa väitteissään sen, että sen katsotaan olevan vastuussa jäsentensä toimeenpanemista yhdenmukaistetuista menettelytavoista. Käsiteltävänä oleva asia eroaa asioista, joissa kyse oli yhteenliittymän toteuttaman rikkomisen katsomisesta yhteenliittymän jäsenten syyksi (ks. esim. em. asia CB ja Europay v. komissio).

391 Käsiteltävänä olevassa asiassa herrasmiessopimuksen laajentamiseen liittyvät yhdenmukaistetut menettelytavat voidaan lukea FEGin syyksi kolmen seikan perusteella. Ensinnäkin herrasmiessopimus ja myöhemmät yritykset laajentaa sen soveltamisalaa NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin ovat kaksi rii-

danalaisen päätöksen 1 artiklassa tarkoitetun rikkomisen osatekijää. Toiseksi kyseisiin yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin osallistuneet henkilöt ovat olleet FEGin johtotehtävissä. Tältä osin vaikuttaa siltä, että TU ja/tai sen emoyhtiö Schotman sekä yritykset Schiefelbusch, Brinkman & Germeraad ja Wolff olivat rikkomisajanjaksolla edustettuina FEGin hallituksessa ja osallistuivat välittömästi toimenpiteisiin NAVEGiin kuulumattomia tavarantoimittajia vastaan.

392 FEGin jäsenet, jotka ovat näin osallistuneet kyseisiin yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin, ovat toimineet kaikkien FEGin jäsenten hyväksi. Tältä osin on korostettava, että KM:n vastaisia toimenpiteitä suunnittelivat alun perin 26 yhdenmukaisesti toimivaa FEGin jäsentä. Yksitoista FEGin jäsentä, jotka muodostivat KM:ssä 27.6.1991 vierailleen "ryhmän" (riidanalaisen päätöksen 65 perustelukappale) ja jotka pyrkivät saamaan KM:n lopettamaan toimitukset CEFille, toimivat yhdenmukaisesti FEGin puolustaman yhteisen edun mukaisesti. Tämä etu merkitsi samankaltaisten etujen saavuttamista kaikille FEGin jäsenille kuin mitä ne saivat FEGin ja NAVEGin välisestä kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä. On myös lisättävä, kuten edellä tutkittaessa herrasmiessopimuksen laajentamiseen liittyvien tosiseikkojen paikkansapitävyyttä korostettiin, ettei KM ole voinut olla havaitsematta, että FEG tuki sitä vastaan suunnattua toimenpidettä, joka toteutettiin FEGin jäsenten yhteisen edun mukaisesti.

393 Koska kyseisten toimenpiteiden tarkoitus sekä edunsaajat olivat samat ja koska FEGin jäsenet ja tietyt johtajat olivat panneet ne täytäntöön, on todettava, että komissio on saattanut oikeutetusti katsoa, että FEGin voitiin katsoa olevan myös vastuussa jäsentensä toteuttamista NAVEGiin kuulumattomiin tavarantoimittajiin kohdistamista toimenpiteistä. Tämän vuoksi FEGin väitteet on hylättävä perusteettomina.

Sakon kumoamista tai sen määrän alentamista koskevat vaatimukset

394 Kantajat ovat lausumissaan esittäneet useita väitteitä, jotka liittyvät sakon määrän määrittämiseen. Nämä väitteet koskevat asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa sakkojen määräämiselle asetettujen edellytysten rikkomista. TU väitti muun muassa, että komissio loukkasi yhdenvertaisen kohtelun periaatetta määräämällä sille sakon, ja katsoo, että riidanalaisen päätöksen perustelut ovat tältä osin riittämättömät.

I *Asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohta*

A Rikkomisten tahallisuus

395 Kantajat kiistävät hintojen vahvistamista koskevan rikkomisen tahallisuuden. TU katsoo, että komissiolla oli velvollisuus osoittaa, että se tiesi tai sen olisi pitänyt tietää, että sen osallistuminen tiettyjen tuotteiden nettohintojen muuntamiseen bruttohinnoiksi voitiin liittää yhdenmukaistettuun menettelytapaan.

396 Tältä osin ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin muistuttaa, että jotta voitaisiin katsoa yrityksen rikkoneen tahallaan perustamissopimuksen kilpailumääräyksiä, ei ole välttämätöntä, että yritys on ollut tietoinen kilpailusääntöjen rikkomisesta, vaan riittävää on jo se, että yrityksen olisi pitänyt tietää, että moititun käyttäytymisen tarkoituksena oli kilpailun rajoittaminen (asia 246/86, Belasco ym. v. komissio, tuomio 11.7.1989, Kok. 1989, s. 2117, 41 kohta ja asia T-143/89, Ferriere Nord v. komissio, tuomio 6.4.1995, Kok. 1995, s. II-917, 50 kohta).

397 Käsiteltävänä olevassa asiassa rikkomiset, joiden seuraamuksena on määrätty sakko, liittyvät yhteisjärjestelyihin, joiden tarkoituksena oli välittömästi tai välillisesti vahvistaa hinnat ja aiheuttaa FEGiin kuulumattomille tukkukauppiaille kilpailuhaitta sopimalla kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä. Kun otetaan huomioon rikkomisten luontainen vakavuus, kantajat eivät voineet olla tietämättä sitä, että niiden osallistumisella tällaisiin EY 81 artiklan 1 kohdan a ja d alakohdassa nimenomaisesti mainittuihin yhteisjärjestelyihin pyrittiin vääristämään tai rajoittamaan kilpailua yhteismarkkinoilla. Tästä seuraa, että komissio totesi riittävien perustelujen jälkeen oikeutetusti riidanalaisen päätöksen 135 perustelukappaleessa, että kyseiset rikkomiset olivat tahallisia.

398 Tässä yhteydessä on myös todettava, että näiden menettelytapojen kilpailunvastaisuus myönnettiin FEGin hallituksen jäsenille 30.8.1993 osoitetussa muistiossa, jossa FEGin sihteeri totesi uudesta Alankomaiden kilpailulainsäädännöstä seuraavaa:

"FEG:n osalta tämä minun mielestäni joka tapauksessa merkitsee, että hintasuositusten määrääminen liitoksille, kytkimille ja uppoasennuskoteloille on kielletty, samoin kuin mahdollisesti sitova päätös kiinteistä hinnoista, sitova päätös julkaisuista ja järjestelyistä kustannusten leikkaamiseksi." (Riidanalaisen päätöksen 91 perustelukappale.)

399 Näin ollen kantajat eivät voi väittää, etteivät ne tienneet riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitetun rikkomisen eri osatekijöiden lainvastaisuudesta.

B Rikkomisten vakavuus

400 TU ei kiistänyt rikkomisten vakavuutta muutoin kuin väitteellään, jolla se pyrki osoittamaan, ettei rikkomisella ollut merkittävää vaikutusta markkinoilla. FEG puolestaan toistaa väitteen, jonka mukaan kyseisillä toimenpiteillä saattoi olla ainoastaan vähäinen merkitys markkinoilla.

401 Tätä väitettä ei voida hyväksyä. Komission toteamuksilla osoitettiin kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn ja hintojen vahvistamista koskevien yhteisjärjestelyjen olemassaolo. Kun otetaan huomioon kyseisten markkinoiden, joilla FEGin jäsenillä on 96 prosentin markkinaosuus, ominaispiirteet, komissio on oikeutetusti korostanut, että rajoittavaan jäsenyyskäytäntöön yhdistettynä kollektiivisella yksinoikeusjärjestelyllä pyrittiin:

— vaikeuttamaan ulkomaisten kilpailijoiden pääsyä markkinoille

— rajoittamaan sähköteknisten tuotteiden valmistajien vapautta valita tuotteidensa jakelusta vastaavat tukkukauppiaat

— vahvistamaan hintasopimuksia.

402 Tällaisilla yhteisjärjestelyillä perustamissopimuksessa suojattu kilpailu korvataan kilpailijoiden välisellä hintojen vahvistamiskäytännön yhteensovittamisella. Kyse on näin ollen EY 81 artiklan vakavasta rikkomisesta.

C Rikkomisten kesto

1. Asia T-6/00

403 TU esittää rikkomisen keston osalta kaksi väitettä.

404 Ensinnäkin se väittää, että Draka Polvaan, ABB:hen, KM:ään ja Holeciin kohdistuneet toimenpiteet, jotka liittyvät kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn laajentamiseen, tapahtuivat vuoden 1990 heinäkuun ja vuoden 1991 välisenä aikana. Näin ollen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvän rikkomisen kestoksi olisi TUn mukaan katsottava riidanalaisessa päätöksessä mainitun kahdeksan vuoden sijasta yksi vuosi.

405 Toiseksi TU väittää, ettei komissio ole osoittanut hintojen vahvistamista 21.12.1988 ja 24.4.1994 välisenä aikana koskeneen jatkuvan rikkomisen olemassaoloa. Komissio on katsonut kyseisten päivämäärien osoittavan ajanjakson, jonka aikana FEG lähetti jäsenilleen muovituotteiden hintasuositukset (riidanalaisen päätöksen 146 perustelukappale). Vaikka tämä väite on esitetty lyhyesti rikkomisen syyksiluettavuutta koskevien väitteiden yhteydessä (riidanalaisen päätöksen 108 perustelukappale), se voitaneen tutkia sakkoa koskevien väitteiden yhteydessä.

406 Aluksi ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin katsoo, että nämä väitteet perustuvat riidanalaisen päätöksen tulkintaan, jossa ei oteta huomioon kunkin kyseessä olevan rikkomisen ainutlaatuisuutta. Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn laajentamiseen liittyvät toimenpiteet ja FEGin lähettämät hintasuositukset eivät ole itsenäisiä rikkomisia; ne muodostavat riidanalaisen päätöksen 1 ja 2 artiklassa tarkoitetut rikkomiset. Nämä rikkomiset ovat jo luonteensa puolesta jatkuvia. Se, ettei komissio ole näyttänyt toteen TUn kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn mukaisesti pidemmällä ajanjaksolla kuin vuoden 1990 heinäkuun ja vuoden 1991

välisenä aikana tavarantoimittajiin kohdistamaa painostusta, ei voi näin ollen kyseenalaistaa todisteita 11.3.1986 ja 25.2.1994 välisenä aikana tapahtuneen rikkomisen olemassaolosta. Myöskään se, että FEGin todettiin lähettäneen hintasuosituksia ainoastaan 21.12.1988 ja 24.4.1994 välisenä aikana, ei kyseenalaista rikkomisen keston vahvistamista pidemmäksi ajaksi, koska se perustuu objektiivisiin ja yhtäpitäviin aihetodisteisiin.

407 Näin ollen on tutkittava seikat, joiden perusteella komissio vahvisti rikkomisten kestot. Tältä osin voidaan ainoastaan todeta, ettei TU ole esittänyt erityisiä perusteita, joilla se pyrkisi riitauttamaan komission arvioinnit. TUn huomiot ovat hyvin yleisiä eivätkä mene juurikaan väitteen esittämistä pidemmälle. Niissä korkeintaan kiistetään rikkomisen olemassaolon ja syyksiluettavuuden toteamiseksi käytettyjen asiakirjojen todistusvoima. Näitä seikkoja on kuitenkin tutkittu yksityiskohtaisesti jo edeltävien arviointien yhteydessä.

408 Riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa tarkoitetun rikkomisen osalta komissio ei ole voinut määrittää tarkasti päivämäärää, jolloin kollektiivisesta yksinoikeusjärjestelystä on sovittu. Komissio on kuitenkin kyennyt esittämään todisteet tämän järjestelyn olemassaolosta 11.3.1986 pidetystä kokouksesta lähtien, jonka aikana FEGin ja NAVEGin hallitukset käsittelivät herrasmiessopimusta. Komissio otti huomioon myös tämän kokouksen jälkeisiä aihetodisteita, joiden perusteella se katsoi, että NAVEGin jäsenet sovelsivat edelleen herrasmiessopimusta (ks. riidanalaisen päätöksen 47–49 perustelukappale). Komissio on esittänyt useita aihetodisteita, jotka osoittavat NAVEGin jäsenten noudattaneen NAVEGin neuvoja herrasmiessopimuksen mukaisesti (riidanalaisen päätöksen 50–52 perustelukappale). Viimeinen näistä aihetodisteista on Hemmink-nimisen yhtiön 25.2.1994 pidetyn sellaisen sisäisen kokouksen pöytäkirja, jonka aikana tämä NAVEGin jäsen totesi kieltäytyneensä toimittamasta tavaraa FEGiin kuulumattomalle tukkukauppiaalle. Erityisesti TUn harjoittaman sellaisen painostuksen osalta, joka kohdistui NAVEGiin kuulumattomiin valmistajiin, jotta ne eivät toimittaisi tavaraa FEGiin kuulumattomille tukkukauppiaille, on myös kiistatonta, että se tapahtui vuoden 1990 heinäkuusta alkaneen kahdentoista kuukauden ajanjakson aikana.

409 Hintojen vahvistamista koskevan rikkomisen osalta on kiistatonta, että vuosina 1978 ja 1984 tehdyt julkaisuja ja hintoja koskevat sitovat päätökset olivat voimassa siihen asti, kun ne vuonna 1993 kumottiin. Hintoja koskevat yhteisjärjestelyt ovat tapahtuneet 6.12.1989 ja 30.11.1993 välisenä aikana (ks. riidanalaisen päätöksen 83 perustelukappaleessa mainittu FEGin hallituksen sen kokouksen pöytäkirja, jossa käsiteltiin kouluille myönnettävää 35 prosentin vakioalennusta).

410 Tästä seuraa, että TUn rikkomisten kestoa koskevat väitteet on hylättävä.

2. Asia T-5/00

411 FEG katsoo, että riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa tarkoitetun rikkomisen kesto olisi rajoitettava 28.2.1989 ja 23.8.1991 väliseen aikaan. Nämä päivämäärät ovat niiden ainoiden todisteiden päivämäärät, joihin komissio on riidanalaisessa päätöksessä vedonnut. Edellä TUn osalta esitetyistä syistä tämä väite on hylättävä: komissio on esittänyt todisteet vuosien 1986 ja 1994 välisenä aikana tapahtuneen jatkuvan rikkomisen olemassaolosta.

412 Riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa tarkoitetun rikkomisen osalta FEG väittää, ettei sitovia päätöksiä ole sovellettu ennen niiden kumoamista 23.11.1993. Lisäksi FEGin mukaan komissio ei ollut löytänyt todisteita hintoja koskevasta yhteisjärjestelystä vuoden 1991 jälkeen. FEGin mukaan rikkomisen kestoa olisi näiden seikkojen valossa rajoitettava. Näitä väitteitä ei voida hyväksyä. Yhtäältä sitovien päätösten toimeenpanon tehokkuudella ei ole merkitystä rikkomisen kestoa määritettäessä. Toisaalta komissio on ottanut todisteena hintoja koskevan yhteisjärjestelyn jatkamisesta vuoden 1991 jälkeen huomioon FEGin 30.11.1993 päivätyn, kouluille myönnettäviä alennuksia koskevan pöytäkirjan sanamuodon.

3. Johtopäätös

413 Komissio saattoi perustellusti katsoa, että riidanalaisen päätöksen 1 ja 2 artiklassa tarkoitettujen rikkomisten osatekijöiden kestot olivat kahdeksan, viisitoista, yhdeksän, neljä ja kuusi vuotta, ja tämän vuoksi luonnehtia niitä päätöskäytäntönsä valossa keskipitkiksi tai pitkiksi (riidanalaisen päätöksen 147 perustelukappale).

D Lieventävät olosuhteet

414 TUn mukaan sen "seuraajan" rooli FEGin toteuttamissa rikkomisissa on lieventävä olosuhde, joka komission olisi pitänyt ottaa huomioon asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdan ja EHTY:n perustamissopimuksen 65 artiklan 5 kohdan mukaisesti määrättävien sakkojen laskennasta annettujen suuntaviivojen mukaisesti (EYVL 1998, C 9, s. 3; jäljempänä suuntaviivat).

415 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin toteaa, että tämä väite perustuu virheelliseen olettamaan, jonka mukaan TUn rooli FEGin toteuttamissa rikkomisissa olisi ollut ainoastaan liitännäinen tai "seuraajan" rooli. Kuten edellä on todettu, TUn vastuu johtuu sen aktiivisesta osallistumisesta FEGin puitteissa toimeenpantuihin lainvastaisiin yhteisjärjestelyihin. Tämän vuoksi tämä väite on hylättävä.

E Määrien tarkistaminen

1. Asianosaisten lausumat

416 Väliintulijat katsovat, että sakon määrä on vaatimaton. Kyseessä olevien rikkomisten vakavuuden vuoksi komission olisi pitänyt määrätä TUlle suurempi sakko. Tämän vuoksi väliintulijat vaativat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinta kaksinkertaistamaan sakon määrän sen täyden toimivallan nojalla.

417 Kantajat vastaavat, ettei tällaista vaatimusta voida ottaa tutkittavaksi. Yhteisöjen tuomioistuimen perussäännön 37 artiklan ja työjärjestyksen 116 artiklan 3 kohdan ja 115 artiklan 2 kohdan mukaan väliintulijan on hyväksyttävä sellaisenaan riita-asia, jossa se esiintyy väliintulijana. Koska komissio ei ole vaatinut sakon määrän korottamista, kantajien vaatimuksia ei voida ottaa tutkittaviksi.

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

418 Väliintulijoiden on työjärjestyksen 116 artiklan 3 kohdan nojalla väliintulijan on hyväksyttävä asia sellaisena kuin se on väliintulohetkellä, ja väliintulokirjelmässä voidaan yhteisöjen tuomioistuimen perussäännön 37 artiklan neljännen kohdan nojalla esittää vain jonkun asianosaisen vaatimuksia tukevia vaatimuksia. Koska komissio ei käsiteltävänä olevassa asiassa ole vaatinut sakkojen määrän korottamista, väliintulijat eivät voi sitä tehdä. Tämän vuoksi väliintulijoiden vaatimukset sakkojen määrän korottamisesta on jätettävä tutkimatta.

II *Perustelut*

A Asianosaisten lausumat

419 TU väittää aluksi, ettei se ole riidanalaisen päätöksen perustelujen perusteella saanut tietää menettelytapoja, joista sille määrättiin sakko FEGin toteuttamien rikkomisten perusteella. Edellä esitetyistä rikkomisten olemassaoloa ja syyksiluettavuutta koskevista arvioinneista seuraa, että tämä väite ei ole perusteltu.

420 TU väittää tämän jälkeen, ettei riidanalaisessa päätöksessä ole esitetty tiettyjä sakkojen määrän arvioimiseksi olennaisia tietoja, kuten viitevuotta ja vertailukohtana käytettyä liikevaihtoa.

B Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta

421 Asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa säädetään, että "sakon suuruutta määriteltäessä on otettava huomioon rikkomuksen vakavuuden lisäksi sen kesto". Perusteluvelvollisuudesta johtuvat olennaisia menettelymääräyksiä koskevat vaatimukset täyttyvät, jos komissio ilmoittaa päätöksessään ne arviointiperusteet, joiden avulla se on määrittänyt kilpailusääntöjen rikkomisen vakavuuden ja keston. Mikäli näitä arviointiperusteita ei ole ilmoitettu, päätöstä rasittaa perustelujen puutteellisuus (asia C-283/98 P, Mo och Domsjö v. komissio, tuomio 16.11.2000, Kok. 2000, s. I-9855, 44 kohta).

422 Perusteluvelvollisuuden laajuutta on arvioitava sen valossa, että kilpailusääntöjen rikkomisten vakavuus on määriteltävä erittäin monien seikkojen, kuten erityisesti asiaan liittyvien erityisolosuhteiden, asiayhteyden ja sakkojen ennaltaehkäisevän vaikutuksen perusteella ilman, että huomioon otettavista perusteista olisi vahvistettu sitovaa tai tyhjentävää luetteloa (asia C-137/95 P, SPO ym. v. komissio, määräys 25.3.1996, Kok. 1996, s. I-1611, 54 kohta).

423 Käsiteltävänä olevassa asiassa riidanalaisen päätöksen 130–153 perustelukappaleessa mainitaan komission sakkoja laskiessaan käyttämät arviointiperusteet, erityisesti rikkomisten tahallisuus (131–135 perustelukappale), niiden vakavuus (136–144 perustelukappale) ja kesto (145–149 perustelukappale).

424 Komission käyttämä menetelmä ilmenee selvästi päätöksestä. Komissio otti huomioon rikkomisten vakavuuden ja käytti sakon perusmääränä suuntaviivojen mukaisesti 1 miljoonan euron vähimmäismäärää korotettuna 25 prosentilla. Rikkomisia luonnehdittiin keskipitkiksi tai pitkiksi, sillä niiden osatekijöiden kestojen keskiarvo on kahdeksan vuotta. Tämän vuoksi komissio korotti sakon perusmäärää 80 prosentilla ja päätyi näin 2,25 miljoonan euron määrään.

425 Nämä tekijät ovat asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdassa esitettyihin arviointiperusteisiin liittyvien perusteluvaatimusten mukaisia.

426 Ylimääräisenä huomautuksena on todettava, ettei TU väittänyt, että sakko ylittäisi sen enimmäismäärän, joka sille voidaan määrätä ja joka asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohdan mukaan ilmoitetaan osuutena liikevaihdosta.

427 Koska riidanalaisen päätöksen perustelut ovat riittävät, tämä väite on hylättävä.

III *Yhdenvertaisen kohtelun periaatteesta*

428 On huomautettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yhdenvertaisuusperiaatetta loukataan ainoastaan, jos toisiinsa rinnastettavissa olevia tilanteita kohdellaan eri tavalla tai jos erilaisia tilanteita kohdellaan samalla tavalla, ellei tällainen kohtelu ole objektiivisesti perusteltua (em. asia Sermide, tuomion 28 kohta; asia C-174/89, Hoche, tuomio 28.6.1990, Kok. 1990, s. I-2681, 25 kohta ja asia T-311/94, BPB de Eendracht v. komissio, tuomio 14.5.1998, Kok. 1998, s. II-1129, 309 kohta).

429 Käsiteltävänä olevassa asiassa TU väittää tulleensa syrjityksi suhteessa FEGin muihin jäseniin, jotka ovat olleet hallituksessa rikkomisajanjaksolla. Vaikka ne ovat olleet sen tilannetta vastaavassa tilanteessa, näille FEGin jäsenille ei ole määrätty sakkoja.

430 On kuitenkin huomautettava, että kun yritys on käyttäytymisellään rikkonut EY 81 artiklan 1 kohtaa, se ei voi vapautua sakoista sillä perusteella, että muille taloudellisille toimijoille ei ole määrätty sakkoa, vaikka yhteisöjen tuomioistuin ei käsittele viimeksi mainittujen tilannetta, kuten käsiteltävänä olevassa asiassa (em. asia Ahlström Osakeyhtiö ym. v. komissio, tuomion 197 kohta). Tämä TUn väite on näin ollen hylättävä.

431 TU vetoaa syrjintään myös suhteessa FEGille määrättyyn sakkoon. Vaikka sen liikevaihto on alle kolmannes FEGin liikevaihdosta, komissio määräsi sille suhteellisesti suuremman sakon. TU katsoo, että FEGille määrätty sakko on

0,23 prosenttia sen jäsenten (vuonna 1994) toteuttamasta liikevaihdosta, kun kantajan liikevaihtoa ei oteta huomioon. TUlle määrätty sakko oli kuitenkin 0,47 prosenttia sen (vuoden 1993) liikevaihdosta.

432 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin katsoo, ettei näiden vertailujen perusteella voida päätellä, että yhdenvertaisen kohtelun periaatetta olisi loukattu. Toisin kuin TU väittää, komissiolla ei ole määrittäessään sakkojen määrää kyseessä olevan rikkomisen vakavuuden ja keston perusteella tilanteessa, jossa sakkoja määrätään usealle samaan rikkomiseen osallistuneelle yritykselle tai yritysten yhteenliittymälle, velvollisuutta taata, että laskelmien päätteeksi kyseisille yrityksille määrättävien sakkojen lopulliset määrät olisivat täsmällisessä suhteessa niiden liikevaihtoihin.

433 Käsiteltävänä olevassa asiassa komissio määräsi sakon FEGille ja TUlle sen vuoksi, että ne olivat osallistuneet henkilökohtaisesti kumpaankin moitituista kahdesta rikkomisesta, mainittuaan niiden roolin näissä rikkomisissa sekä näiden rikkomisten vakavuuden ja keston.

434 Tämän vuoksi TUn yhdenvertaisen kohtelun periaatteen rikkomista koskevat väitteet on hylättävä.

IV *Hallinnollisen menettelyn kohtuuton kesto*

435 Kantajat väittävät, että kohtuullisen määräajan noudattamatta jättämisen vuoksi sakon määrää on alennettava.

436 Kuten edellä (ks. edellä 85 kohta) todetaan, komissio on vastuussa menettelyn kohtuuttomasta kestosta. Vaikka tämä toteamus ei vaikuta millään tavalla riidanalaisen päätöksen laillisuuteen, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin voi sille EY 229 artiklassa ja asetuksen N:o 17 17 artiklassa sille myönnetyn täyden harkintavallan puitteissa tutkia, onko sakon määrän alentaminen perusteltu.

437 Komissio katsoo tehneensä hallinnollisen menettelyn "huomattavasta" kestosta jo kaikki päätelmät, kun se on alentanut sakon määrää omasta aloitteestaan 100 000 eurolla. Kantaja väittää, ettei tämä sulje pois sitä, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin alentaisi sakkoa uudelleen.

438 Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin toteaa, että komissio on omasta aloitteestaan alentanut sakkoa. Mahdollisuus tehdä tällainen alennus kuuluu komission harkintavallan käyttöön. Kantajat eivät ole toimittaneet mitään perusteita sille, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin alentaisi täyttä harkintavaltaansa käyttäessään sakon määrää vielä lisää. Tämän vuoksi kantajien tätä koskevaa vaatimusta ei voida hyväksyä.

Johtopäätös

439 Edellä esitetystä seuraa, että asiassa T-5/00 ja asiassa T-6/00 nostetut kanteet on hylättävä.

Oikeudenkäyntikulut

440 Yhteisöjen ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen työjärjestyksen 87 artiklan 2 kohdan mukaan asianosainen, joka häviää asian, velvoitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut, jos vastapuoli on sitä vaatinut.

441 Asiassa T-5/00 FEG väittää, että väliintulijat eivät ole nimenomaisesti ottaneet kantaa niiden väliintulosta aiheutuneisiin kuluihin, joten niiden on vastattava näistä kuluista.

442 Asiassa T-5/00 ja asiassa T-6/00 väliintulijat ovat kuluvaatimuksensa osalta viitanneet niiden tukeman asianosaisen, komission, käyttämään muotoiluun. Väliintulijoiden vaatimusten on näin ollen tulkittava tarkoittavan myös sitä, että kantajat on velvoitettava vastaamaan oikeudenkäyntikuluista.

443 Koska kantajat ovat hävinneet asian käsiteltävänä olevassa asiassa, ne on velvoitettava korvaamaan komission ja väliintulijoiden oikeudenkäynnistä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa aiheutuneet kulut, mukaan lukien asiassa T-5/00 R käytyyn välitoimimenettelyyn liittyvät kulut komission ja väliintulijoiden vaatimusten mukaisesti.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN ENSIMMÄISEN OIKEUSASTEEN
TUOMIOISTUIN (ensimmäinen jaosto)

on antanut seuraavan tuomiolauselman:

1) **Kanteet hylätään.**

2) **Asian T-5/00 kantaja vastaa omista oikeudenkäyntikuluistaan, ja se velvoitetaan korvaamaan komission ja väliintulijoiden oikeudenkäyntikulut, mukaan lukien asiassa T-5/00 R käytyyn välitoimimenettelyyn liittyvät kulut.**

3) **Asian T-6/00 kantaja vastaa omista oikeudenkäyntikuluistaan, ja se velvoitetaan korvaamaan komission ja väliintulijoiden oikeudenkäyntikulut.**

Vesterdorf Forwood Legal

Julistettiin Luxemburgissa 16 päivänä joulukuuta 2003.

H. Jung B. Vesterdorf

kirjaaja presidentti

Sisällys

Riidanalainen päätös ..... II - 5770

Oikeudenkäyntimenettely ja asianosaisten vaatimukset ..... II - 5775

Oikeudellinen arviointi ..... II - 5778

Kumoamisvaatimukset ..... II - 5779

I Puolustautumisoikeudet ..... II - 5779

A Oikeus tulla kuulluksi hallinnollisen menettelyn aikana ..... II - 5779

1. Tiettyjen asiakirjojen toimittamatta jättäminen väitetiedoksiannon kanssa ..... II - 5781

a) AGC-sopimukseen liittyvät asiakirjat ..... II - 5781

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ..... II - 5781

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5782

b) NAVEGin 28.4.1986 pidetyn yleiskokouksen pöytäkirja ..... II - 5784

Asianosaisten lausumat ..... II - 5784

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5786

2. Riidanalaisen päätöksen ja väitetiedoksiannon tekstien poikkeaminen toisistaan ..... II - 5786

a) Kahden rikkomisen välinen yhteys (asia T-6/00) ..... II - 5787

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ..... II - 5787

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5787

b) Alankomaiden markkinoiden keinotekoisen korkea hintataso .. II - 5790

Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ..... II - 5790

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5790

B Tiettyjen asiakirjojen toimittaminen liian myöhään (asia T-6/00) ..... II - 5791

1. Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ..... II - 5791

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5792

C Kohtuullisen määräajan noudattamatta jättäminen ..... II - 5792

1. Asianosaisten ja väliintulijoiden lausumat ..... II - 5792

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5794

D Niin sanotu "suotuisan tulkinnan" periaatteen noudattamatta jättäminen (asia T-6/00) ..... II - 5801

1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5801

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5802

II EY 81 artiklan rikkomisten olemassaolo ..... II - 5802

A Relevanttien markkinoiden määrittely ..... II - 5803

1. Riidanalainen päätös ..... II - 5803

2. Asianosaisten lausumat ..... II - 5804

3. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5808

B FEGin ja NAVEGin välinen kollektiivinen yksinoikeusjärjestely (riidanalaisen päätöksen 1 artikla) ..... II - 5810

1. FEGin ja NAVEGin välinen herrasmiessopimus ..... II - 5811

a) Riidanalaisen päätöksen sisältö ..... II - 5811

b) Tosiseikkojen paikkansapitävyys ..... II - 5817

Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn hyödyllisyys ..... II - 5818

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5818

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5819

FEGin ja NAVEGin voimasuhteet ..... II - 5821

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5821

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5823

Herrasmiessopimuksen syntyhistoria ..... II - 5825

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5825

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5825

FEGin ja NAVEGin väliset kokoukset ..... II - 5826

11.3.1986 pidetty kokous ..... II - 5827

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5827

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5827

28.2.1989 pidetty kokous ..... II - 5830

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5830

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5831

Herrasmiessopimuksen toimeenpano ..... II - 5833

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5833

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5833

c) Yhteenveto ..... II - 5835

2. Herrasmiessopimuksen laajentaminen tavarantoimittajiin, jotka eivät kuulu NAVEGiin ..... II - 5841

a) Tosiseikkojen paikkansapitävyys ..... II - 5841

Asianosaisten lausumat asiassa T-5/00 ..... II - 5842

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5842

Asianosaisten lausumat asiassa T-6/00 ..... II - 5846

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5848

b) Yhteenveto ..... II - 5849

3. FEGiin liittymisen ehdot ..... II - 5849

a) Asianosaisten lausumat ..... II - 5850

b) Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5850

4. Kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvien tosiseikkojen oikeudellinen luonnehdinta ..... II - 5851

a) Herrasmiessopimus ..... II - 5853

Asianosaisten lausumat ..... II - 5853

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5853

b) Herrasmiessopimuksen laajentaminen tavarantoimittajiin, jotka eivät kuulu NAVEGiin ..... II - 5854

Asianosaisten lausumat ..... II - 5856

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5857

C Kollektiivista yksinoikeusjärjestelyä koskeva johtopäätös ..... II - 5857

D Hintojen vahvistamista koskevat yhdenmukaistetut menettelytavat (riidanalaisen päätöksen 2 artikla) ..... II - 5861

1. Riidanalainen päätös ..... II - 5862

2. Tosiseikkojen oikeudelliseen luonnehdintaan liittyvät väitteet ..... II - 5862

a) Sitovat päätökset hinnoista ja julkaisuista ..... II - 5863

Sitova päätös kiinteistä hinnoista ..... II - 5865

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5865

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5865

Sitova päätös julkaisuista ..... II - 5866

— Asianosaisten lausumat ..... II - 5867

— Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta . II - 5867

b) Neuvottelut hinnoista ja alennuksista ..... II - 5868

Asianosaisten lausumat ..... II - 5869

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5869

c) Samanlaiset hintaluettelot ..... II - 5873

Asianosaisten lausumat ..... II - 5877

Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta .... II - 5877

E Kollektiivisen yksinoikeusjärjestelyn ja hintojen vahvistamista koskevien yhdenmukaistettujen menettelytapojen välinen yhteys ..... II - 5878

1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5880

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5880

III Rikkomisten lukeminen TUn syyksi (asia T-6/00) ..... II - 5881

A Syyksiluettavuuden edellytykset ..... II - 5881

1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5882

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5882

B TUn osallistuminen kollektiiviseen yksinoikeusjärjestelyyn liittyvään rikkomiseen ..... II - 5883

1. Osallistuminen herrasmiessopimukseen ..... II - 5883

2. Osallistuminen yhdenmukaistettuihin menettelytapoihin ..... II - 5883

C TUn osallistuminen hintojen vahvistamiseen liittyvään rikkomiseen .... II - 5886

D Yhdenvertaisen kohtelun periaatteen loukkaaminen ..... II - 5888

1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5891

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5891

E Perustelujen puuttuminen tai riittämättömyys ..... II - 5892

1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5892

2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5892

IV Rikkomisten lukeminen FEGin syyksi (asia T-5/00) ..... II - 5893

A Asianosaisten lausumat ..... II - 5893

B Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5893

Sakon kumoamista tai sen määrän alentamista koskevat vaatimukset ..... II - 5894

I Asetuksen N:o 17 15 artiklan 2 kohta ..... II - 5896

A Rikkomisten tahallisuus ..... II - 5896

B Rikkomisten vakavuus ..... II - 5896

C Rikkomisten kesto ..... II - 5898

1. Asia T-6/00 ..... II - 5899

2. Asia T-5/00 ..... II - 5899

3. Johtopäätös ..... II - 5901

D Lieventävät olosuhteet ..... II - 5902
E Määrien tarkistaminen ..... II - 5902
1. Asianosaisten lausumat ..... II - 5903
2. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5903
II Perustelut ..... II - 5903
A Asianosaisten lausumat ..... II - 5904
B Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen arviointi asiasta ..... II - 5904
III Yhdenvertaisen kohtelun periaatteesta ..... II - 5904
IV Hallinnollisen menettelyn kohtuuton kesto ..... II - 5906
Johtopäätös ..... II - 5907
Oikeudenkäyntikulut ..... II - 5908